

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΤΜΗΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΑΝΤΕΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ

ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ

ΘΕΜΑ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ:

ΤΟ ΕΘΝΟΤΙΚΟ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟ ΜΩΣΑΪΚΟ
ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ ΚΑΙ Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ
ΣΤΗΝ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΠΑΠΑΣΩΤΗΡΙΟΥ

ΣΠΟΥΔΑΣΤΗΣ: ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΣ ΔΑΣΚΑΛΑΚΗΣ

ΑΘΗΝΑ, ΜΑΪΟΣ 2008

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

<u>ΕΙΣΑΓΩΓΗ</u>	1
Γενικά	1
Σκοπός	2
Προϋποθέσεις	2
Μεθοδολογική Προσέγγιση	3
Δυσκολίες Προσέγγισης	4
Γενικές Εκτιμήσεις	5
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ «Α» (ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΕΘΝΟΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗΣ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ)</u>	8
Γενικά	8
Περίοδος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας	8
Νεότουρκοι	9
Περίοδος Μονοκομματισμού του Ατατούρκ (1923-1950)	10
Περίοδος Πολυκομματισμού (1950-1980)	12
Σύγχρονη Περίοδος (1980-2007)	14
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ «Β» (ΤΟ ΕΘΝΟΤΙΚΟ ΜΩΣΑΪΚΟ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ)</u>	16
Γενικά	16
Τούρκοι	17
Κούρδοι	18
Αραβόφωνοι	22
Διάφορες Εθνότητες	23
Μερικά Συμπεράσματα	30

<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ «Γ» (ΤΟ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟ ΜΩΣΑΪΚΟ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ)</u>	31
Γενικά	31
Βασικά Χαρακτηριστικά της Ισλαμικής Θρησκείας	32
Η Ισλαμική Θρησκεία στην Τουρκία	32
Ισλαμικές Θρησκευτικές Κοινότητες στην Τουρκία	35
Λοιπές Θρησκευτικές Ισλαμικές Κοινότητες	38
Θρησκευτικά Ισλαμικά Σχολεία	39
Θρησκευτικά Τάγματα (Tarikat)	40
Μη Ισλαμικές Θρησκευτικές Κοινότητες	41
Μερικά Συμπεράσματα	42
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ «Δ» (ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΕΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ)</u>	44
Γενικά	44
Παράγοντες και Πρωταγωνιστές Διαμόρφωσης της Τουρκικής Εξωτερικής Πολιτικής	45
Μερικά Συμπεράσματα	50
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ «Ε» (ΟΙ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΘΝΟΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗΣ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ)</u>	51
Σύζευξη Εθνοτικών και Θρησκευτικών Στοιχείων	51
Μειονοτικοί Εθνικισμοί , Αποσχιστικές Τάσεις και οι Επιδράσεις τους επί της Τουρκικής Εξωτερικής Πολιτικής	52
Θρησκευτικές Μειονότητες και οι Επιδράσεις των	59
Ευρωπαϊκή Διάσταση των Μειονοτικών Ζητημάτων	61
Επιδράσεις επί της Τουρκικής Εξωτερικής Πολιτικής	62
Μερικά Συμπεράσματα	71

<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ «ΣΤ» (ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ)</u>	73
Εθνοτικό και Θρησκευτικό Μωσαϊκό	73
Επιδράσεις του Εθνοτικού και Θρησκευτικού Μωσαϊκού επί της Τουρκικής Εξωτερικής Πολιτικής	76
<u>ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ</u>	
«Α» Βιβλιογραφία	A-1 – A-3
«Β» Πίνακες Στοιχείων της Γενικής Διεύθυνσης της Στατιστικής Υπηρεσίας της Τουρκικής Δημοκρατίας	B-1 – B-16
«Γ» Το Εθνοτικό Μωσαϊκό της Τουρκίας (Χάρτης)	Γ-1

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Γενικά

Η γειτονική μας χώρα καίτοι έχει αποτελέσει για ευνόητους λόγους το αντικείμενο δεκάδων βιβλίων, μελετών και ερευνών, εξακολουθεί να αποτελεί τον μεγάλο άγνωστο για την πλειονότητα των Ελλήνων και όχι μόνο, μελετητών. Η εθνική και θρησκευτική της ταυτότητα είναι ένα μυστήριο. Το μωσαϊκό εθνοτήτων και θρησκειών ή αιρέσεων που συνθέτουν το τουρκικό κράτος είναι απευθείας κληρονομιά της πολυεθνικής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Δύο κύριες εθνότητες, η τουρκική και η κουρδική¹, δύο ισλαμικές τάσεις, η ορθόδοξη σουννίτικη και η σιιτική των Aleviς² και δεκάδες άλλες εθνότητες και θρησκείες, συναποτελούν τον πληθυσμό της Τουρκίας. Το θέμα των εθνοτικών και θρησκευτικών, μειονοτήτων αποτελεί ένα από τα πλέον φλέγοντα προβλήματα που αντιμετωπίζει η Τουρκία. Χαρακτηριστική είναι η γνωστή στη γείτονα χώρα, δια της υπερβολής αποδεικνύουσα το μέγεθος του προβλήματος, έκφραση ότι «στην Τουρκία υπάρχουν εβδομήντα δύο και μισή εθνότητες»³.

Η πολυμορφία αυτή, εθνοτική και θρησκευτική, της τουρκικής κοινωνίας αναπόφευκτα επηρεάζει τις σχέσεις της με τις γειτονικές κυρίως χώρες αλλά και τη γενικότερη εξωτερική πολιτική της. Μια εξωτερική πολιτική που τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια βιώνει μια διεύρυνση του φάσματος των δραστηριοτήτων και των προσανατολισμών της και διακρίνεται για την πολυπλοκότητα της εφαρμογής της στο σύγχρονο πολύπλοκο και ασταθές διεθνές περιβάλλον. Σήμερα, η διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής στην Τουρκία δεν μπορεί πλέον να θεωρείται ως δεδομένη ούτε ως προϊόν ενός μονολιθικού πολιτικού κατεστημένου και της στρατογραφειοκρατίας, καίτοι η τελευταία ασκεί σημαντικότατο ρόλο στη χάραξη της. Γεωπολιτικοί, ιδεολογικοί και οικονομικοί παράγοντες επηρεάζουν τις επιλογές της χώρας σε ζητήματα εξωτερικής πολιτικής. Ο κουρδικός εθνικισμός και ο συνεπακόλουθος κουρδικός αποσχιστικός κίνδυνος αποτελούν ίσως τη σημαντικότερη απειλή που αντιμετωπίζει η χώρα και οδηγούν σε αντίστοιχες επιλογές σε θέματα εξωτερικής πολιτικής για αντιμετώπισή του. Συγχρόνως, η ισλαμική άποψη για τον παγκόσμιο ρόλο της Τουρκίας έχει αποκτήσει μια μεγαλύτερη βαρύτητα, ενώ εμφανίζονται εθνοτικές και οικονομικές ομάδες άσκησης πίεσεων για θέματα εξωτερικής πολιτικής. Όλες οι προαναφερθείσες προσπάθειες επηρεασμού της χάραξης της εξωτερικής πολιτικής, πλέον των επιδιώξεων και συμφερόντων της κάθε ομάδας, λαμβάνουν χώρα στα πλαίσια αφενός ενός ανταγωνισμού μεταξύ των οπαδών της κοσμικής μορφής του κράτους και των οπαδών των μετριοπαθών (μέχρι σήμερα) ισλαμικών κομμάτων και αφετέρου κάτω από τις προσπάθειες της τουρκικής ένταξης στην Ευρωπαϊκή Ένωση⁴.

Υπό αυτές τις συνθήκες, οποιαδήποτε προσπάθεια κατανόησης και εξαγωγής συμπερασμάτων αναφορικά με την τουρκική εξωτερική πολιτική, θα είναι ατελής δίχως τη μελέτη της ιστορικής πορείας και των καταβολών του εθνοτικού και θρησκευτικού μωσαϊκού που ανάγεται από την εποχή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και συνθέτει τη σύγχρονη Τουρκική Δημοκρατία.

¹ Μη ακόμη επισήμως αναγνωριζόμενη ως ισότιμη εθνότητα από το τουρκικό κράτος.

² Η χρήση των αγγλικών όρων Aleviς και Alawites κατέστη αναγκαία καθόσον στην ελληνική βιβλιογραφία υφίσταται συχνά σύγχυση μεταξύ των όρων Αλεβίτες, Αλεβήδες, Αλεβί, Αλαουίτες και Αλαβί.

³ Αποτελεί και υπότιπλο του βιβλίου του Αχιλλέα Ανθεμίδη, «Τουρκία η Χώρα των Θρησκευτικών και Εθνικών Μειονοτήτων», Εκδόσεις Αφοι Κυριακίδη, 1999.

⁴ Σύμφωνα με πρόσφατες δημοσκοπήσεις, η προσπάθεια ένταξης της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση είναι σε γενικές γραμμές αποδεκτή από την τουρκική κοινωνία,

Σκοπός

Σκοπός της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι:

α. Η παρουσίαση μιας σύντομης ιστορικής αναδρομής και των συνθηκών που οδήγησαν στη δημιουργία της σημερινής εθνοτικής και θρησκευτικής συγκρότησης της Τουρκίας σε συνδυασμό πάντοτε με τα διεθνή γεγονότα και εξελίξεις στην περιοχή.

β. Η παρουσίαση και ανάλυση όλων των στοιχείων και παραγόντων που συνθέτουν και επηρεάζουν την εθνοτική και θρησκευτική συγκρότηση της Τουρκίας και των αποτελεσμάτων και επιπτώσεων που προκύπτουν από την μεταξύ των αλληλοεπίδραση. Η παρουσίαση θα συμπεριλάβει σύντομη αναφορά στις κυριότερες εθνότητες και θρησκευτικές κοινότητες που απαρτίζουν τη σημερινή Τουρκία, διαθέτουν την ανάλογη πολιτική ισχύ για προβολή των αιτημάτων τους και επιδρούν με οποιονδήποτε τρόπο στην χάραξη της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής.

γ. Η σύντομη αναφορά στους παράγοντες, εσωτερικούς και εξωτερικούς, που επηρεάζουν τη χάραξη της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής.

δ. Η εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με τις επιδράσεις των εθνοτικών και θρησκευτικών ζητημάτων στη χάραξη και υλοποίηση της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής.

Προϋποθέσεις

Για την πληρέστερη ανάλυση του αντικείμενου της διπλωματικής εργασίας και την αποφυγή υπέρμετρης εξάπλωσης του θέματος ελήφθησαν υπόψη οι παρακάτω προϋποθέσεις, οι οποίες εκτιμώνται ότι θα παραμείνουν σταθερές την επόμενη δεκαετία (2008-2017):

α. Η γεωπολιτική και ενεργειακή σημασία της Μέσης Ανατολής και της Ανατολικής Μεσογείου θα εξακολουθήσει να είναι σημαντική με συνέπεια τον στρατηγικό ρόλο της Τουρκίας για τα συμφέροντα της Δύσεως (ΗΠΑ-Ευρωπαϊκής Ένωσης)⁵.

β. Οι ανταγωνισμοί μεταξύ των κρατών της περιοχής σε συνδυασμό με τα προβλήματα του ισλαμικού κόσμου και την εμπλοκή των μεγάλων δυνάμεων, θα συνεχίσουν να δημιουργούν αστάθεια και συνθήκες ανάφλεξης, ενώ οι υπάρχουσες σήμερα διαφορές μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας δεν θα έχουν επιλυθεί χωρίς όμως να οδηγήσουν σε θερμή αναμέτρηση.

γ. Τα κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα χωρών της περιοχής θα εξακολουθούν να παράγουν γόνιμο έδαφος για την ανάπτυξη του ισλαμικού φονταμενταλισμού και της τρομοκρατίας.

⁵ Η παρατήρηση αυτή πρέπει να γίνει αποδεκτή από τον αναγνώστη καθόσον για μια σειρά λόγων, οι περισσότεροι Δυτικοί και όχι μόνο, αναλυτές αποδίδουν σημαντική γεωπολιτική και στρατηγική αξία στην Τουρκία και μάλιστα συνήθως ανώτερη από αυτήν της Ελλάδος. Ίσως αυτή να είναι μια πραγματικότητα που θα πρέπει να αποδεχθούμε και ανάλογα να προχωρήσουμε στη χάραξη της δικής μας εθνικής υψηλής στρατηγικής, όχι με όρους κατευνασμού ή ηττοπάθειας, αλλά με την πληρέστερη κατανόηση και εκμετάλλευση της διεθνούς πραγματικότητας.

δ. Η Τουρκία θα εξακολουθήσει να διατηρεί σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό τα χαρακτηριστικά μιας κοσμικής χώρας παρά τη διαφαινόμενη σήμερα μείωση της επιρροής της στρατογραφειοκρατίας και άνοδο της δύναμης των ισλαμικών κομμάτων καθόσον η πλειονότητα του πληθυσμού, καίτοι Μουσουλμάνοι, δεν επιθυμούν να βιώσουν μια κοινωνική και οικονομική οπισθοδρόμηση με την εγκαθίδρυση ενός ισλαμικού κράτους.

ε. Η Τουρκία θα συνεχίσει να διατηρεί το καθεστώς της υποψήφιας προς ένταξη χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, με διακυμάνσεις στις σχέσεις της με την τελευταία και η ένταξή της θα εξακολουθεί να αποτελεί στρατηγικό στόχο έχουσα και την έγκριση της πλειονότητας του λαού.

στ. Η πιθανή δημιουργία μιας μερικώς ανεξάρτητης κουρδικής αρχής στο Βόρειο Ιράκ δεν θα έχει ως αποτέλεσμα τη μαζική εξέγερση των Κούρδων της περιοχής και τη δημιουργία ενός πλήρως ανεξάρτητου κουρδικού κράτους καίτοι το κουρδικό πρόβλημα θα εξακολουθεί να υφίσταται και οι ένοπλες συγκρούσεις τουρκικών δυνάμεων και Κούρδων ανταρτών θα εμφανίζουν περιοδικές εξάρσεις.

Μεθοδολογική Προσέγγιση

Μεθοδολογικά η προσέγγιση και ανάλυση του θέματος θα βασιστεί στη ρεαλιστική θεωρία συνδυάζοντας στοιχεία από τον κλασικό ρεαλισμό, το δομικό ρεαλισμό (νεορεαλισμό) και τον τροποποιημένο δομικό ρεαλισμό. Συγκεκριμένα:

Η πολιτική της περιφερειακής δύναμης που έχει μερικώς υιοθετήσει η Τουρκία αναφορικά με την εξωτερική πολιτική της, στηρίζεται σε σημαντικό βαθμό στον κλασικό ρεαλισμό όπως αυτός περιγράφεται από τον Hans Morgenthau⁶. Οι βασικές αρχές του κλασικού ρεαλισμού αποδέχονται τον άναρχο χαρακτήρα του διεθνούς συστήματος, συνέπεια της απουσίας παγκόσμιας κεντρικής εξουσίας. Στο άναρχο αυτό περιβάλλον, τα κυρίαρχα κράτη αποτελούν τους κύριους ορθολογικούς δρώντες που προσπαθούν να ενισχύσουν την ασφάλεια και ανεξαρτησία τους μέσω της αύξησης-μεγιστοποίησης της σχετικής ισχύος τους (με ιδιαίτερο βάρος στην στρατιωτική ισχύ). Το διεθνές δίκαιο παίζει ελάχιστο ρόλο στις διακρατικές σχέσεις.

Ο δομικός ρεαλισμός (νεορεαλισμός) του Waltz⁷, δίδει ιδιαίτερη έμφαση στις επιδράσεις που ασκεί το διεθνές σύστημα στην κατανόηση των διεθνών σχέσεων και κατά συνέπεια και στη χάραξη και υλοποίηση της εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας. Στοιχεία του δομικού ρεαλισμού, μη ερχόμενα σε αντίθεση με τις βασικές προαναφερθείσες θέσεις του κλασικού ρεαλισμού, θα χρησιμοποιηθούν στην παρούσα εργασία για να εξηγήσουν την επίδραση που έχει η μορφή του διεθνούς συστήματος (παγκόσμιου και περιφερειακού) στις επιλογές της Τουρκίας για τη χάραξη της εξωτερικής πολιτικής της.

Συγχρόνως όμως θα χρησιμοποιηθούν και στοιχεία του τροποποιημένου δομικού ρεαλισμού του Keohane⁸ με σκοπό να καλυφθούν οι αδυναμίες του κλασικού και δομικού ρεαλισμού. Τα στοιχεία αυτά, του τροποποιημένου δομικού ρεαλισμού συνοψίζονται στην αποδοχή της εμφάνισης και άλλων δρώντων, μη κρατικών (πολυεθνικές εταιρείες, μη κυβερνητικοί οργανισμοί, παγκόσμιοι οργανισμοί, αγορές, διάφορες οργανώσεις) που έχουν τη δυνατότητα να επηρεάσουν, σε κάποιο βαθμό, τις εξελίξεις στις διεθνείς σχέσεις. Παράλληλα, γίνεται αποδεκτό ότι τα κράτη δεν

⁶ Hans Morgenthau, *Politics Among Nations*, Εκδόσεις New York: Knopf, 1949.

⁷ K. Waltz, *Theory of the International Politics*, Εκδόσεις Mass.: Addison-Wesley, 1979.

⁸ R.O. Keohane, *Neorealism and its Critics*, Εκδόσεις New York: Columbia University Press, 1986.

επιζητούν πάντοτε μόνο τη μεγιστοποίηση της στρατιωτικής ισχύος αλλά ορισμένες φορές, η κύρια επιδίωξη της εξωτερικής (και όχι μόνο) πολιτικής είναι η εξασφάλιση του οικονομικού συμφέροντος τους. Επίσης ο προσδιορισμός των εθνικών συμφερόντων, δεν είναι τόσο απόλυτος και μονολιθικός όσο στον κλασικό και δομικό ρεαλισμό (ορθολογική κρατική επιλογή και επίδραση διεθνούς συστήματος) αλλά επηρεάζεται και από ορισμένους εσωτερικούς παράγοντες (κοινή γνώμη, ιστορικές εμπειρίες, προσωπικότητες).

Το πλεονέκτημα του τροποποιημένου δομικού ρεαλισμού είναι ότι ενσωματώνει βασικές αρχές του κλασικού και δομικού ρεαλισμού (πρωτοκαθεδρία κυρίαρχου κράτους στο διεθνές σύστημα, ρόλο του διεθνούς συστήματος, σημασία της ισχύος) αλλά ταυτόχρονα αποδέχεται τη συμβολή μη κυβερνητικών δρώντων και των οικονομικών συμφερόντων στη διαμόρφωση των διακρατικών σχέσεων. Αυτή ακριβώς η θεωρία θα μας επιτρέψει να προσεγγίσουμε την επίδραση που έχουν τα εθνοτικά και θρησκευτικά στοιχεία της Τουρκίας στη χάραξη και υλοποίηση της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής. Επίσης, ένεκα της ιδιαιτερότητας του θέματος χρησιμοποιείται η μέθοδος της περιγραφικής περιπτωσιολογικής εξέτασης.

Δυσκολίες Προσέγγισης

Η ακριβής χαρτογράφηση των εθνοτικών-θρησκευτικών ομάδων στην Τουρκία είναι προβληματική, καθώς το πληροφοριακό υπόβαθρο είναι φτωχό, ως συνέπεια των προσπαθειών εκτουρκισμού που με συνέπεια επί 85 έτη καταβάλλει το κεμαλικό καθεστώς. Αρκετές μελέτες μπορούν να θεωρηθούν, πως επιδιώκουν αποκλειστικά τη στοιχειοθέτηση της τουρκικότητας βάσει των αρχών και επιδιώξεων του κεμαλισμού. Αντίστοιχες τάσεις, σύνηθες και παγκόσμιο φαινόμενο για να είμαστε αντικειμενικοί, παρατηρούνται και στην ιστοριογραφία. Είναι η ιστοριογραφία εκείνη που συνειδητά διαστρεβλώνει τα ιστορικά δεδομένα, για να αποδείξει πως οι αλλοεθνείς ομάδες είναι και αυτές τουρκικής προέλευσης, φθάνοντας στο εξωφρενικό από επιστημονικής πλευράς σημείο, να δημιουργεί «πολιτισμούς», συγγενείς ή μη των Τούρκων, που κατοίκησαν στο χώρο της Μικράς Ασίας με μοναδικό σκοπό να αποστερήσουν τα ιστορικά δικαιώματα άλλων εθνοτήτων από τον χώρο αυτό⁹. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, οι κατά συρροή μελέτες Τούρκων ερευνητών για τους Κούρδους, που γράφονται αποκλειστικά και μόνο για να αποδειχθεί πως Κούρδοι και Τούρκοι είναι ένα και το αυτό έθνος. Στη χαρτογράφηση των θρησκευτικών ομάδων, ακόμη και μη μουσουλμανικών, η κατάσταση είναι κάπως καλύτερη, πιθανόν ως κληρονομιά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αλλά περισσότερο μάλλον λόγω της μη ταξινόμησής των ως ζωτικών απειλών κατά της ενότητας της Τουρκίας.

Τα οθωμανικά αρχεία πριν το 1878 διαχωρίζουν τους πληθυσμούς της αυτοκρατορίας σε ομόθρησκους (Μουσουλμάνους) και αλλόθρησκους. Μόλις στην απογραφή του 1914 αποκαλύπτεται η ύπαρξη 14 διαφορετικών θρησκευτικών δογμάτων και γλωσσών. Μετά την άνοδο στην εξουσία του κόμματος «Ένωση και Πρόοδος» άρχισε πλέον να καταγράφεται η εθνική καταγωγή των Μουσουλμάνων¹⁰. Κατά τις απογραφές της Τουρκικής Δημοκρατίας (1927 έως 1965) υπήρχαν ερωτήματα που αφορούσαν μόνο την μητρική γλώσσα, τη δεύτερη γλώσσα και τη θρησκεία¹¹.

⁹ Νίκος Χειλαδάκης, Τουρκία: Ο Γίγαντας με τα Γυάλινα Πόδια, Εκδόσεις Κάδμος, 1999, σελ. 19. « Αυτές (οι καινούργιες απόψεις περί καταγωγής του τουρκικού λαού) υποστήριζαν την φυλετική συγγένεια των Τούρκων με τους αρχαίους Χιτίτες, Σουμέριους και άλλους αρχαίους λαούς της Μικράς Ασίας.»

¹⁰ Fuat Dundar, Οι Μειονότητες στην Τουρκία, Εκδόσεις Infognomon, 2003, σελ. 27.

¹¹ ο.π., σελ. 51.

Οι πολλαπλές απαγορεύσεις στη δημοσίευση απογραφικών στοιχείων, στη διεξαγωγή ανθρωπολογικών, εθνολογικών και γλωσσολογικών ερευνών, στην οργάνωση πανεπιστημιακών σεμιναρίων, η ιστοριογραφική τουρκοποίηση, ο διωγμός όσων καταφέρνουν να δημοσιεύσουν ορισμένα στοιχεία, αντανakλούν πιστά τη στάση της εξουσίας απέναντι στις εθνοτικές ομάδες: «Αφομοιωθείτε ειδάλως εξαφανισθείτε». Η αναζήτηση της ιδιαίτερης παράδοσης της κάθε ομάδας, η διαδικασία αυτοσυνειδητοποίησης αποθαρρύνεται. Στο ακαδημαϊκό επίπεδο, η απάντηση στην οποιαδήποτε απόπειρα ανακάλυψης της παράδοσης και της ιδιαίτερης καταγωγής επιμέρους ομάδων, είναι η «στοιχειοθέτηση» της τουρκικότητας, ιστορικά, γλωσσολογικά και κοινωνιολογικά. Μέσα σ' αυτό το κλίμα, ενός σταθερού επίσημου εθνικισμού και ορθόδοξου Σουννιτισμού, οι Aleviς έχουν επιλέξει την αφάνεια, ενώ οι Κούρδοι αποτρέπονται βίαια από την αυτοεξέταση τους. Ο Στέφανος Πεσμαζόγλου θέλοντας να δείξει το βαθμό δυσκολίας μελέτης- έρευνας των εθνοτικών και θρησκευτικών ομάδων στην Τουρκία αναφέρει ότι δεν υπάρχουν επίσημα διαθέσιμα στοιχεία, ενώ παρεμποδίζεται και κάθε διερεύνηση για την παροχή σχετικής γνώσης¹².

Επιπλέον είναι απαραίτητο να επισημάνουμε ότι η βιβλιογραφία - ξένη ως επί το πλείστον, αν και δεν λείπουν αρκετά αξιόλογες ελληνικές προσπάθειες- δεν είναι οπωσδήποτε απαλλαγμένη από την προκατάληψη. Συχνά απηχεί τις επιδιώξεις και σκοπιμότητες των εθνικών κέντρων προέλευσης των ίδιων των συγγραφέων. Κοντά σε αυτά πρέπει να προστεθεί και μία ακόμα πτυχή των τουρκολογικών μελετών του εξωτερικού: το γεγονός ότι το ίδιο το τουρκικό κράτος σε ορισμένες περιπτώσεις αμείβει πλουσιοπάροχα γνωστούς συγγραφείς, αποσκοπώντας στη συγγραφή αναθεωρητικών έργων της νεότερης τουρκικής ιστορίας. Η «επινόηση» και σύγχρονη «κατασκευή» της τουρκικής ιστορίας άλλωστε υπήρξε ένας από τους πυλώνες του κεμαλισμού στην Τουρκία. Είναι προφανής λοιπόν η δυσκολία που συναντά ο ερευνητής στην προσπάθεια του για να μπορέσει να κατανοήσει και να τεκμηριώσει τις επιδράσεις που έχει το εν πολύς άγνωστο εθνοτικό και θρησκευτικό μωσαϊκό στη τουρκική εξωτερική πολιτική.

Γενικές Εκτιμήσεις

Σήμερα η Τουρκία παρουσιάζεται σαν υποψήφια περιφερειακή δύναμη καίτοι η αρχική αισιοδοξία των αρχών της δεκαετίας του 1990 επί της προεδρίας του Οζάλ αντικαταστάθηκε με μια πιο μετρημένη εξωτερική πολιτική. Η αναζήτηση του ρόλου της περιφερειακής δύναμης από την Τουρκία, που την υποβοηθάει η στρατηγική θέση και το μέγεθός της, φαίνεται ότι υπονομεύει το πιο ισχυρό πολιτικό κληροδότημα του Ατατούρκ, δηλαδή την κοσμική μορφή του κράτους και την επιθυμία ενσωμάτωσής της στην Ευρώπη. Επιπλέον, η Τουρκία αντιμετωπίζει σοβαρά εσωτερικά προβλήματα πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής φύσης και βρίσκεται σε αναζήτηση ρόλου και ταυτότητας, αποτέλεσμα εν μέρει του πολυσύνθετου εθνοτικού και θρησκευτικού μωσαϊκού που την απαρτίζει. Διαπιστώνεται μια ισχυρή εσωτερική αντίθεση και αντιφατικότητα της κοινωνίας, που είναι διχασμένη μεταξύ παραδοσιακών και μοντέρνων κοινωνικών δομών, μεταξύ Ισλάμ και σεκουλαρισμού, μεταξύ Ασίας και Ευρώπης. Τα προβλήματα αυτά σε συνδυασμό με τη πολυδιάσπαση και υπερεπέκταση, επηρεάζουν αρνητικά την αποτελεσματικότητα της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής¹³.

¹² Στέφανος Πεσμαζόγλου, Ευρώπη-Τουρκία. Ιδεολογία και Ρητορεία, Εκδόσεις Θεμέλιο, 1993, σελ. 344.

¹³ Θάνος Ντόκος, ΕΛΙΑΜΕΠ, Η Σύγχρονη Τουρκία, Εκδόσεις Παπαζήση, 2002, σελ. 672.

Τα προβλήματα της εθνοτικής, πολιτισμικής, γλωσσικής και θρησκευτικής ετερότητας της τουρκικής κοινωνίας δεν πρέπει να υπερεκτιμώνται ούτε να μας οδηγούν σε απλουστευμένα συμπεράσματα και φρούδες ελπίδες περί επικείμενης διάσπασης της γείτονος. Η πολιτική του εκτουρκισμού που επέβαλε η χαρισματική μορφή του Κεμάλ και οι επίγονοί του, δούλεψε άριστα με τα δεδομένα της εποχής και τα διαθέσιμα μέσα. Εξαίρεση ίσως αποτελεί η κουρδική περίπτωση, όπου λόγω αντικειμενικών συνθηκών (πληθυσμιακό μέγεθος των Κούρδων), δεν επιτεύχθηκε πλήρως η πολιτική του εκτουρκισμού. Ο κουρδικός εθνικισμός αποτελεί το κυριότερο πρόβλημα του τουρκικού κράτους¹⁴. Η κουρδική εθνική ταυτότητα παραμένει ζωντανή και το μοναδικό ερώτημα είναι ο χρόνος και κυρίως η πολιτική μορφή με την οποία θα εκδηλωθεί. Η απειλή αυτή επηρεάζει και τη διαμόρφωση της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής (πολύ δε περισσότερο επηρεάζει την εσωτερική πολιτική και πολιτική ασφάλειας της χώρας). Εκτός όμως από την επίδραση του κουρδικού στοιχείου και οι υπόλοιπες εθνότητες, σε μικρότερο φυσικά βαθμό, επηρεάζουν (και επηρέασαν στο πρόσφατο παρελθόν) την τουρκική εξωτερική πολιτική.

Αντίστοιχη, καίτοι αισθητά μικρότερη (λόγω της υπεροχής του μουσουλμανικού σουννιτικού στοιχείου), είναι και η επίδραση του θρησκευτικού μωσαϊκού της Τουρκίας στη χάραξη και υλοποίηση της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής. Σήμερα, γίνεται πλέον φανερή η γενικότερη επίδραση του ανερχόμενου ισλαμικού στοιχείου, γεγονός που εκφεύγει από τα θέματα της εργασίας που περιορίζεται στην εξέταση της επίδρασης του εθνοτικού και θρησκευτικού μωσαϊκού στην τουρκική εξωτερική πολιτική. Η διαφαινόμενη άνοδος των ισλαμικών πολιτικών στοιχείων και δυνάμεων έχει ήδη δρομολογήσει μια εντονότερη παρέμβαση των θρησκευτικών θέσεων στην τουρκική εξωτερική πολιτική. Σε πολλές περιπτώσεις χάραξης της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής, σημαντικός καταλύτης των εξελίξεων είναι η προσπάθεια της Τουρκίας να ενταχθεί στην Ευρωπαϊκή Ένωση και η εκπλήρωση των σχετικών κριτηρίων.

Τα παρακάτω δύο αλληλένδετα ερωτήματα είναι καίρια για το μέλλον της Τουρκίας: Η εκδήλωση του κουρδικού εθνικισμού θα συντελεστεί μέσα στα όρια μιας φιλελεύθερης, ανεκτικής και πολυεθνικής Τουρκικής Δημοκρατίας, μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ή η Τουρκία θα παραμείνει για άλλη μια φορά κλεισμένη στον εαυτό της ακολουθώντας τον δικό της ρυθμό, άσχετα με τον ρυθμό των αλλαγών που συντελούνται έξω από τα σύνορα της βιώνοντας την κατάληξη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας¹⁵; Μήπως η πραγμάτωση ή η προσπάθεια πραγμάτωσης, του ονείρου της ένταξης στην Ευρωπαϊκή Ένωση, θέσει σε κίνηση τις φυγόκεντρες δυνάμεις που έδρασαν στη Σοβιετική Ένωση το 1991, ή τις δημοκρατικές διαδικασίες της Τσεχοσλοβακίας του 1994, με αποτέλεσμα τη διάσπαση της Τουρκίας; Η προσπάθεια ενσωμάτωσης της Τουρκίας στην Ευρώπη, που αποτελεί το ισχυρότερο πολιτικό κληροδότημα του Ατατούρκ, φαίνεται ότι υπονομεύει την ύπαρξη της φυλετικά καθαρής και κοσμικής Τουρκίας που το ίδιο το καθεστώς δημιούργησε στα πλαίσια των αρχών του κεμαλισμού. Η ιστορία διαχρονικά αποδεικνύει ότι κάθε χώρα έχει και το δικό της υπαρξιακό τραγικό δίλημμα. Η Τουρκία δεν μπορούσε να αποτελέσει εξαίρεση.

Σε περίπτωση όμως που η Τουρκία ξεπεράσει επιτυχώς το σημερινό υπαρξιακό της δίλημμα, εντασσόμενη ή όχι στην Ευρωπαϊκή Ένωση και εξελισσόμενη σε περιφερειακή δύναμη, ίσως το δίλημμα να μεταφερθεί στη δική μας πλευρά- γεγονός που απευχόμεθα- και να τεθεί το ερώτημα της επιλογής μεταξύ της ελληνικής «φινλανδοποίησης» και της συντριβής (όχι αναγκαστικά και αποκλειστικά με στρατιωτικούς όρους).

¹⁴ Θάνος Ντόκος, ΕΛΙΑΜΕΠ, Η Σύγχρονη Τουρκία, Εκδόσεις Παπαζήση, 2002, σελ. 400.

¹⁵ Philip Robins, Στρατός και Διπλωματία, Εκδόσεις Σύγχρονοι Ορίζοντες, 2004, σελ. 439.

Η υπέρβαση του διλήμματος της Τουρκίας θα είναι αποτέλεσμα των διεθνών συγκυριών και των καταλλήλων ελιγμών της πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας της και της ικανότητας αμοτέρων να πλησιάσουν την εξαιρετικά πολύμορφη και μη εξευρωπαϊσμένη τουρκική κοινωνία και να της αποσπάσουν τη συγκατάθεση της, μιλώντας την γλώσσα της οικονομικής ανάπτυξης, της πολιτικής και πολιτιστικής ελευθερίας συνεπικουρούμενη από ένα ανεκτικό και κοσμικής μορφής Ισλαμισμό αποδεκτό από τις πολυάριθμες ισλαμικές κοινότητες. Το κατόρθωμα αυτό εκτιμάται ότι θα απαιτήσει μια προσωπικότητα ανάλογη του Κεμάλ Ατατούρκ, σε ισλαμική έκδοση αυτή τη φορά. Σε κάθε περίπτωση, το πείραμα είναι σε εξέλιξη και από το αποτέλεσμα του πιθανόν να εξαρτηθεί η μελλοντική εικόνα της γείτονος χώρας.

Οι πρώτες δύο δεκαετίες του 21^{ου} αιώνα θα αποτελέσουν μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα περίοδο για την Τουρκία, η οποία θα προσπαθήσει να υπερβεί τα σοβαρά εσωτερικά προβλήματα και εκμεταλλευόμενη τη γενικότερη αστάθεια και ρευστότητα στην περιοχή, να επιτύχει το στόχο της ανάδειξής της σε περιφερειακή υπερδύναμη, εντασσόμενη παράλληλα στην Ευρωπαϊκή Ένωση και διατηρώντας τη μορφή του κοσμικού ισλαμικού κράτους¹⁶. Σημαντικότατο μέρος των εσωτερικών προβλημάτων της Τουρκίας πηγάζει από την πολυσύνθετη εθνοτική και θρησκευτική συγκρότησή της. Η επιτυχία αυτής της προσπάθειας αναγκαστικά θα πρέπει να στηριχθεί στην επιτυχή αντιμετώπιση των προβλημάτων που ανακύπτουν από την εθνοτική και θρησκευτική πολυμορφία και τις μεταξύ τους αλληλοεπιδράσεις.

Μέσα σε ένα τόσο ρευστό περιβάλλον απαιτείται, η εκ μέρους της Ελλάδας συνεχής παρακολούθηση όλων των θεμάτων που άπτονται των εθνοτικών και θρησκευτικών κοινοτήτων της Τουρκίας καθώς και αφενός μεν επηρεάζουν τη σταθερότητα στην περιοχή, αφετέρου δε επηρεάζουν τη χάραξη και υλοποίηση της εξωτερικής πολιτικής της (σε σημαντικό βαθμό και έναντι της χώρας μας). Το καθήκον αυτό πηγάζει καταρχήν από την υποχρέωση μας για τη διαφύλαξη και προστασία της Ελληνικής Ορθόδοξης μειονότητας¹⁷. Επιπλέον, η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση απαιτεί την εκπλήρωση ορισμένων κριτηρίων συμπεριφοράς προς τις εθνοτικές και θρησκευτικές μειονότητες, η εκπλήρωση των οποίων αποτελεί μοχλό πίεσης στα χέρια της Ελλάδος έναντι της Τουρκίας. Επιπρόσθετα, η τουρκική πολιτική έναντι των εθνοτικών και θρησκευτικών κοινοτήτων, σε συνδυασμό με την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αποτελούν μια επιπλέον φαρέτρα στο ελληνικό οπλοστάσιο για αντιμετώπιση τυχόν τουρκικών αιτημάτων περί της μουσουλμανικής μειονότητας στη Δυτική Θράκη. Η αντίστοιχη λελογισμένη και με μέτρο πίεση της Δύσεως έναντι της άλλοτε κραταιάς ΕΣΣΔ επί παρομοίων θεμάτων που συνετέλεσε στην απονομιμοποίηση της «Σοβιετικής Αυτοκρατορίας» και στην τελική κατάρρευση της, πρέπει να αποτελεί οδηγό για την ελληνική υψηλή στρατηγική.

¹⁶ Καίτοι εμφανίζονται αρκετές ενστάσεις σχετικά με τη δυνατότητα συνύπαρξης του ισλαμικού χαρακτήρα με τον κοσμικό χαρακτήρα ενός κράτους.

¹⁷ Επίσημα αναγνωρισμένη από τη Συνθήκη της Λωζάνης του 1923

ΚΕΦΑΛΑΙΟ “Α”

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΕΘΝΟΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗΣ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ

Γενικά

Η Βυζαντινή ήττα στο Ματζικέρτ, το 1071, είχε ως αποτέλεσμα την έναρξη του μαζικού εποικισμού της Μικράς Ασίας από τους Τούρκους. Η νίκη του Ματζικέρτ υπήρξε ένα περαιτέρω βήμα, ένας ακόμη σταθμός στη μακρά πορεία των Τούρκων από την κεντροασιατική πατρίδα τους στο δρόμο προς τη Δύση¹⁸. Οι Τούρκοι από τους προηγούμενους τρεις αιώνες, είχαν ασπαστεί την ισλαμική θρησκεία. Έκτοτε το Ισλάμ αποτελεί συστατικό στοιχείο του τουρκικού έθνους και της τουρκικής κοινωνίας και κουλτούρας. Η τουρκική ιστορία ήταν, για περισσότερο από χίλια χρόνια, ταυτισμένη με την ιστορία του ισλαμικού κόσμου. Σταθμό σε αυτή την πορεία ταύτισης, αποτέλεσε η άλωση της Κωνσταντινούπολης και η αντικατάσταση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας από την Οθωμανική. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία βρέθηκε να κατέχει τεράστιες εκτάσεις με εκατομμύρια κατοίκους διαφορετικών εθνοτήτων και θρησκειών. Η κατάκτηση προκάλεσε αναγκαστικό εξισλαμισμό μεγάλου μέρους των κατοίκων της περιοχής. Συγχρόνως όμως η διάσπαση του ισλαμικού κόσμου δημιούργησε δεκάδες κοινότητες και αιρέσεις με αποτέλεσμα να δημιουργούνται προβλήματα διοίκησης στην τεράστια αυτοκρατορία. Η χαλαρή δομή της, σε συνδυασμό με τον αναποτελεσματικό κρατικό μηχανισμό, η ιδιοσυγκρασία των Τούρκων κατακτητών, οι αντικειμενικές δυσκολίες καθυπόταξης και ελέγχου του αχανούς κράτους, οδήγησαν στην υιοθέτηση ενός «αποκεντρωμένου» μηχανισμού ελέγχου των εθνοτικών και θρησκευτικών ομάδων, του μηχανισμού των «millet». Πρέπει να σημειωθεί ότι η πρόσφατη τουρκική στάση απέναντι στις μειονότητες, εθνοτικές ή θρησκευτικές, αποτέλεσε σε μεγάλο βαθμό μετεξέλιξη του οθωμανικού θεσμού των «millet»¹⁹. Στην πολυεθνική Οθωμανική Αυτοκρατορία η έννοια της ταυτότητας δεν οριζόταν στη βάση των γλωσσικών, εθνοτικών ή άλλων χαρακτηριστικών των επιμέρους πληθυσμιακών ομάδων, αλλά στη βάση της θρησκείας ή του δόγματος που ακολουθούσαν. Καθώς, λοιπόν, το επίσημο οθωμανικό δόγμα ήταν η σουννιτική εκδοχή του Ισλάμ, μετά τη δημιουργία του τουρκικού κράτους, το σουννιτικό δόγμα ανάχθηκε σε ειδοποιό στοιχείο της τουρκικής εθνικής ταυτότητας.

Περίοδος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας

Τα «millet» στην Οθωμανική Αυτοκρατορία συνιστούσαν τις πολυεθνοτικές κοινότητες ή τις πληθυσμιακές ομάδες που είχαν τον δικό τους ξεχωριστό θρησκευτικό ηγέτη, ο οποίος διέθετε πολιτικές και δικαστικές αρμοδιότητες, ενώ μπορούσε να επιβλέπει και να κυρώσει ορισμένα είδη δικαιοπραξίας. Ο θεσμός δεν διέκρινε μεταξύ διαφορετικών εθνικών ή γλωσσικών ομάδων, αλλά αποκλειστικά θρησκευτικών και δογματικών. Έτσι, ο Ορθόδοξος Πατριάρχης εκπροσωπούσε όλους τους Ορθοδόξους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ανεξαρτήτως γλώσσας ή εθνικής προέλευσης. Ο

¹⁸ Χριστόδουλος Γιαλλουρίδης, *Η Τουρκία σε Μετάβαση*, Εκδόσεις Σιδέρης, 1999, σελ. 37.

¹⁹ Αχιλλέας Ανθεμίδης, *Τουρκία η Χώρα των Θρησκευτικών και Εθνικών Μειονοτήτων*, Εκδόσεις Αφοι Κυριακίδη, 1999, σελ. 45 και 54.

ρόλος των «millet» σε όλη τη βιβλιογραφία καταλαμβάνει κεντρική θέση²⁰. Η τουρκική βιβλιογραφία δίνει ιδιαίτερη έμφαση στο καθεστώς των «millet» ως κατά εξοχήν δείγμα της ανεξιθρησκίας των Οθωμανών και κατά προέκταση των Τούρκων. Η λειτουργία του θεσμού των «millet» σε γενικές γραμμές υπήρξε επωφελής για την Οθωμανική Αυτοκρατορία, προσφέροντας το πλαίσιο της «συμβίωσης» του κυρίαρχου στοιχείου των Σουννιτών Τούρκων με τις υπόλοιπες εθνοτικές και θρησκευτικές μειονότητες, συνεργαζόμενες σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό με τους κατακτητές Οθωμανούς και υφιστάμενες σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό τις διώξεις των τελευταίων. Οι στρατιωτικές αποτυχίες των Οθωμανών το τελευταίο τέταρτο του 17^{ου} αιώνα και τον 18^ο αιώνα συνοδευόμενες και από την αδυναμία εκσυγχρονισμού της αυτοκρατορίας οδηγούν στη μείωση της ισχύος της και την εμφάνιση του «Ανατολικού Ζητήματος»²¹.

Προσπάθειες μεταρρύθμισης κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα («Τανζιμάτ» «Χατί-Χουμαγιούν»), έχουν περιορισμένη επιτυχία και δεν καταφέρνουν να εξασφαλίσουν την επιζητούμενη οικονομική ανασυγκρότηση ενώ είχαν μικρή πρακτική σημασία και ακόμη μικρότερη διάρκεια ζωής²². Η ιδεολογική όμως έκρηξη που προκάλεσαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία οι μεταρρυθμίσεις του «Τανζιμάτ» και οι πρώτες επαφές με την Ευρώπη είχαν πολλαπλές και μακροπρόθεσμες επιπτώσεις. Οι τάσεις που διαμορφώθηκαν κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα και τις πρώτες δεκαετίες του 20ου όχι μόνο άσκησαν επίδραση, αλλά προσδιόρισαν καθοριστικά την πορεία της τουρκικής πολιτικής -και όχι μόνο- σκέψης μέχρι σήμερα. Από όλα τα ιδεολογικά-φιλοσοφικά-πολιτικά ρεύματα που ξεπετάχτηκαν από τον κορμό της Αυτοκρατορίας κατά την περίοδο των μεταρρυθμίσεων, αυτά που ξεχώρισαν και διαδραμάτισαν ουσιαστικό ρόλο στον σχηματισμό του ιδεολογικού χάρτη της γείτονος ήταν ο Οθωμανισμός, ο Πανισλαμισμός και ο Παντουρκισμός, ο οποίος τελικά επικράτησε ιδεολογικά και εν συνεχεία μεταλλάχθηκε στον Τουρκισμό (ή Νεοτουρκισμό) παίρνοντας την τελική του μορφή, αυτή του Κεμαλισμού.

Νεότουρκοι

Το πρώτο ρεύμα ήταν ο Οθωμανισμός (ή Νέο-Οθωμανισμός) που στόχευε σε μια ανανεωμένη, μεταρρυθμισμένη Οθωμανική Αυτοκρατορία, με μια εσωτερική έννομη τάξη ισότητας όλων των Οθωμανών ενώπιον του νόμου και κατοχύρωσης των ατομικών και ανθρωπίνων δικαιωμάτων, επιχειρώντας να συμφιλιώσει τον έντονο πατριωτισμό με την ανανέωση. Το δεύτερο ρεύμα, ο Πανισλαμισμός, απέβλεπε σε ένα μόρφωμα ισλαμικής αυτοκρατορίας με επικεφαλής τον Σουλτάνο, με τη διπλή ιδιότητα του πολιτικού και του θρησκευτικού ηγέτη όλων των ισλαμικών πληθυσμών της αυτοκρατορίας. Το τρίτο ρεύμα, ο Παντουρκισμός, που τελικά επικράτησε ιδεολογικά, στόχευε στην ίδρυση ενός μεγάλου, ενιαίου τουρκικού κράτους, πολιτιστικά και εθνικά ομογενοποιημένου και εκσυγχρονισμένου στις πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές δομές του, που θα περιλαμβάνει όλες τις τουρκόφωνες περιοχές και λαούς. Το κίνημα των Νεότουρκων που αναπτύχθηκε περί τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, επεχείρησε μια

²⁰ Fuat Dundar, Οι Μειονότητες στην Τουρκία, Εκδόσεις Infognoyon, 2003, σελ. 28. «Σύμφωνα με την πρώτη οθωμανική απογραφή του 1831, υπήρχαν τουλάχιστον 5 εθνο-θρησκευτικές ομάδες (millet) στο οθωμανικό κράτος: οι ομόθρησκοι, οι ραγιαδες (όρος που κανονικά αφορά όλους τους μη μουσουλμάνους υπηκόους που πλήρωναν τον κεφαλικό φόρο αλλά στη συγκεκριμένη περίπτωση αναφέρεται στους Χριστιανούς πλην των Αρμενίων), οι Τσιγγάνοι, οι Εβραίοι και οι Αρμένιοι».

²¹ Δηλαδή του θέματος της διαδοχής της Τουρκίας, του «μεγάλου ασθενούς» και κατά συνέπεια και του ελέγχου της περιοχής της τεράστιας Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

²² Χριστόδουλος Γιαλλουρίδης, Η Τουρκία σε Μετάβαση, Εκδόσεις Σιδέρης, 1999, σελ. 42-48.

σύνθεση μεταξύ του εθνικιστικού, πατριωτικού ιδεώδους και των κοινωνικών κοσμοθεωρητικών ιδεών που κληροδότησε στην Ευρώπη η Γαλλική Επανάσταση. Η βασική ιδέα που επικρατούσε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα στους κύκλους των Νεότουρκων, ήταν η συνύπαρξη των εθνοτήτων και θρησκειών σε ένα δημοκρατικό και ομοσπονδιακό κράτος²³. Η περίοδος αυτή βρίσκει τις εθνοτικές και θρησκευτικές ενότητες να λειτουργούν υπό τον θεσμό των «millet»²⁴. Η επικράτηση των Νεότουρκων το 1908 δημιουργεί την αίσθηση της μεγάλης αλλαγής και της συμφιλίωσης μεταξύ των Μουσουλμάνων και μη Μουσουλμάνων²⁵.

Το κίνημα των Νεότουρκων, παρά τις αρχικές φιλελεύθερες διακηρύξεις, οδήγησε την αυτοκρατορία στην τελευταία φάση της ζωής της και πραγματοποίησε την πρώτη μεγάλη γενοκτονία του 20^{ου} αιώνα, τη σφαγή των Αρμενίων το 1915. Αντίστοιχες σφαγές, σε μικρότερη κλίμακα, κατά των Αρμενίων αλλά και άλλων εθνοτήτων είχαμε και στη δεκαετία του 1890. Ο αρχικός ενθουσιασμός των μειονοτήτων άρχισε να εξανεμίζεται σύντομα καθώς οι Νεότουρκοι με πρόσχημα τους ατυχείς για την Οθωμανική Αυτοκρατορία, Βαλκανικούς πολέμους και τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, προέβησαν σε σειρά διώξεων σε βάρος των μειονοτήτων, για να καταλήξουμε στις προαναφερθέντες σφαγές του 1915. Συγχρόνως από τις αρχές του ίδιου αιώνα, αρχίζει να καλλιεργείται ο τουρκικός εθνικισμός, η τουρκική εθνική συνείδηση και η τουρκική εθνική ταυτότητα σε βάρος της ισλαμικής ταυτότητας. Όμως, πολιτική διάσταση στο έθνος των Τούρκων έδωσε τελικά μόνο η κεμαλική επανάσταση και ο Κεμαλισμός.

Περίοδος Μονοκομματισμού του Ατατούρκ (1923-1950)

Το νέο τουρκικό κράτος γεννήθηκε μέσα από τη συρρίκνωση και κατάρρευση του οθωμανικού πολυεθνικού κράτους μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Η επιτυχία του Κεμάλ Ατατούρκ υπήρξε μοναδική και κατόρθωσε να συγκροτήσει τη σύγχρονη Τουρκία υπό αντίξοες συνθήκες. Απέμενε, πλέον το δυσκολότερο έργο της τουρκικής εθνογέννησης. Η προσπάθεια που έπρεπε να καταβληθεί ήταν ιδιαίτερα δύσκολη καθώς η πολυεθνική ισλαμική Αυτοκρατορία των Σουλτάνων έπρεπε τώρα να δώσει τη θέση της σε ένα ομοιογενές τουρκικό εθνικό κράτος.

Η συνθήκη της Λωζάνης (1923) δημιούργησε το νέο τουρκικό κράτος που περιλάμβανε τον πυρήνα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από την Ανατολία έως τη Θράκη. Αυτός ο πολιτιστικά και εθνολογικά ανομοιογενής πυρήνας «έπρεπε» να αποτελέσει την υποδομή για τη δημιουργία ενός εθνικού κράτους όμοιου με τα ευρωπαϊκά πρότυπα της εποχής του. Γρήγορα ο Κεμάλ και οι συνεργάτες του αναγνώρισαν ότι το Ισλάμ ήταν ένα σημαντικό κομμάτι της τουρκικής κοινωνίας, ότι η

²³ Χριστόδουλος Γιαλλουρίδης, *Η Τουρκία σε Μετάβαση*, Εκδόσεις Σιδέρης, 1999, σελ. 49-50.

²⁴ Fuat Dundar, *Οι Μειονότητες στην Τουρκία*, Εκδόσεις InfoGnomon, 2003, σελ. 28. «Στις απογραφές του 1881/2 και 1893, οι ομάδες ταξινόμησης αυξήθηκαν και δημιουργήθηκαν 11 κατηγορίες: οι ομόθρησκοι, οι Ρωμιοί, οι Αρμένιοι, οι Καθολικοί Αρμένιοι, οι Βούλγαροι, οι Εβραίοι, οι Προτεστάντες, οι Λατίνοι, οι αλλόθρησκοι Ασσύριοι, οι αλλόθρησκοι Τσιγγάνοι και οι υπήκοοι ξένων χωρών. Στην απογραφή του 1897, οι Ασσύριοι διαχωρίστηκαν σε δύο υποκατηγορίες, τους Κελτανί και τους Καντίμ ενώ προστέθηκαν και οι Μαρωνίτες, οπότε οι ομάδες αυξήθηκαν σε 13. Κατά την απογραφή του 1906-1907 οι ομάδες αυξήθηκαν σε 19: οι ομόθρησκοι, οι Κοζάκοι, οι Ρωμιοί, οι Αρμένιοι, οι Εβραίοι, οι Βούλγαροι, οι Καθολικοί Ρωμιοί, οι Καθολικοί Αρμένιοι, οι Προτεστάντες, οι Λατίνοι, οι Μαρωνίτες, οι Ασσύριοι, οι Ασσύριοι Κελτανί, η ομάδα Wallahians, οι Ιακωβίτες, οι Σαμαρείτες, οι Γεζιντίδες, οι Τσιγγάνοι και οι υπήκοοι ξένων χωρών.»

²⁵ ο.π, σελ. 29. « Στην απογραφή του 1914, καταγράφηκαν 22 ομάδες που μιλούσαν διαφορετικές γλώσσες και είχαν διαφορετικές θρησκευτικές πεποιθήσεις. Στην ταξινόμηση αυτή δεν υπήρχε κατηγορία για τους υπηκόους ξένων χωρών ενώ ως ξεχωριστές ομάδες συμπεριληφθήκαν οι Νεστοριανοί, οι Σέρβοι, οι Καντίμ και ξεχωριστά οι Ασσύριοι.»

θρησκευτική πίστη ήταν σημαντική για την εθνική ενότητα και κινητοποίηση και ότι θα μπορούσε να συνεισφέρει στην κοινωνική και ηθική ευημερία. Από την άλλη μεριά όμως, είδαν το Ισλάμ σαν μια παραδοσιακή δύναμη, πηγή συντηρητικών επιδράσεων, προλήψεων και δογμάτων που θεωρούσαν υπεύθυνα για την οπισθοδρόμηση της Τουρκίας και εμπόδια στην πραγμάτωση των εθνικών της ιδεωδών²⁶. Η από την αρχή συγκρότηση και διατήρηση του τεχνητού αυτού εθνικού κράτους, επέβαλε και νέους κοινωνικούς, πολιτιστικούς και οικονομικούς προσανατολισμούς. Επέβαλε ένα δυτικό προσανατολισμό, που στηρίχθηκε σε ριζοσπαστικά μέτρα μοντερνοποίησης της κοινωνίας και βίαιης μετατροπής της Τουρκίας από πολυεθνική σε εθνική, από παραδοσιακή σε μοντέρνα, από ισλαμική σε κοσμική (σεκουλαριστική). Ταχύρρυθμες και επαναστατικές διαδικασίες δομικής αλλαγής του συστήματος, μοντερνοποίησης και δυτικοποίησης που δεν έλαβαν υπόψη τους τα οθωμανικά ιστορικά, κοινωνικά και πολιτιστικά δεδομένα σημειώθηκαν. Ο βίαιος και αναγκαστικός εκτουρκισμός αποτέλεσε και παραμένει μέχρι σήμερα δομικό γνώρισμα του κεμαλισμού ως κρατικής ιδεολογίας. Ομοίως και το Ισλάμ, στα πλαίσια της αρχής του Σεκουλαρισμού (Secularism) ή Λαϊκισμού (Laiklik), έπαψε να έχει θέση στη δημόσια ζωή και μετατράπηκε σε μια απλή αρχή της δημόσιας διοίκησης. Το 1924 καταργήθηκε το Χαλιφάτο και τα θρησκευτικά σχολεία ενώ ακολούθησαν και άλλα μέτρα που ανέτρεπαν τις παραδοσιακές θρησκευτικές, κοινωνικές και πολιτισμικές δομές της οθωμανικής κοινωνίας²⁷. Η κατάργηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η αντικατάστασή της από τη νεόκοπο Τουρκική Δημοκρατία εξαφανίζει και το θεσμό των «millet»²⁸. Οι εθνοτικές μειονότητες, όσες γλύτωσαν από τις διώξεις αποτελούν το στόχο της διαδικασίας του εκτουρκισμού. Ο εκτουρκισμός πραγματοποιείται σταδιακά, με προγραμματισμό, με συνέπεια και συνέχεια, με χρήση όλων των μέσων και προπάντων με έναν επαγγελματικό και μακρόπνοο σχεδιασμό που λαμβάνει υπόψη τις διεθνείς ισορροπίες και τα «παράθυρα» ευκαιρίας που εμφανίζονται περιοδικά τις επόμενες δεκαετίες.

Η ίδρυση ενός νέου ενιαίου εθνικού κράτους δεν θα ήταν δυνατή όσο εξακολουθούσαν να υφίστανται πληθυσμιακές ομάδες με διαφορετική γλώσσα, πολιτισμό και ιστορία, έτσι τέθηκαν σε εφαρμογή μια σειρά από πολιτικά μέτρα. Σε αυτά συγκαταλέγονται η «δέσμη 20 προληπτικών μέτρων», ο «Νόμος για τον υποχρεωτικό εποικισμό» συγκεκριμένων περιοχών, η εκστρατεία «πατριώτη μίλα τουρκικά», η «θεωρία των γλωσσών του ήλιου», ο «Νόμος για την παραχώρηση δικαιωμάτων καλλιτεχνικής δημιουργίας και υπηρεσιών σε Τούρκους πολίτες της Τουρκίας», ο Νόμος του 1934 «περί εκτουρκισμού των επιθέτων» και άλλες πολλές διοικητικές πράξεις και μέτρα²⁹. Παρά τις φιλότιμες προσπάθειες όλων των

²⁶ Γεράσιμος Καραμπελιάς, Τουρκία Ισλάμ και Κρίση του Κεμαλισμού, άρθρο του Sencer Ayala, Εναλλακτικές εκδόσεις, 2001, σελ. 85.

²⁷ Νίκος Χειλαδάκης, Τουρκία: Ο Γίγαντας με τα Γυάλινα Πόδια, Εκδόσεις Κάδμος, 1999, σελ. 16.

²⁸ Alford Andrews, Ethnic Groups in the Republic of Turkey, Wiesbaden 2002, σελ. 33. « Έχει συχνά υποστηριχθεί, κατά τον Andrews, πως η θέση των μειονοτήτων ήταν πολύ πιο ασφαλής στην οθωμανική διοίκηση, παρά στην τουρκική. Στο οθωμανικό πλαίσιο, η συμμετοχή σε μια εθνοτική ομάδα και ταυτόχρονα σε ένα πολιτειακό σύνολο, αποτελούσαν διαφορετικές και συμπληρωματικές θέσεις. Η ασφάλεια προήρχετο από τη σχετική αυτονομία του συστήματος των Millet που αφορούσε μόνο τις μουσουλμανικές μειονότητες. Στη βάση αυτή λειτούργησαν οι ελληνικές, αρμενικές και ιουδαϊκές(εβραϊκές) κοινότητες. Οι ετερόδοξοι Μουσουλμάνοι, όπως οι Αλεβί και οι Nusairi, η όσσοι αναγνωρίζονταν ως αιρετικοί Μουσουλμάνοι, όπως οι Yezidi, δεν είχαν αυτή την ελευθερία και έμαθαν να επιβιώνουν κάτω από συνθήκες παρατεταμένης καταστολής. Το 1892, μια απόπειρα αναγκαστικού προσηλυτισμού των Yezidi κατέληξε σε μαζική σφαγή . Η δεσπόμενη θέση του Ορθόδοξου Ισλάμ, όπως εκπροσωπείτο απ' τον Σουλτάνο- Χαλίφη, δεν επέτρεπε καμία ανέχεια σε ενδο-ισλαμική απόκλιση».

²⁹ Fuat Dundar, Οι Μειονότητες στην Τουρκία, Εκδόσεις Infognomon, 2003, σελ. 49.

κατασταλτικών μηχανισμών βίας του κράτους· παρά τη λυσσαλέα προπαγανδιστική εκστρατεία των κρατικών φορέων· παρά την εξουθενωτική πίεση που ασκήθηκε συστηματικά σε μικρές και μεγάλες ομάδες του πληθυσμού, τα αποτελέσματα μετά από έναν σχεδόν αιώνα προσπαθειών δεν φαίνεται να είναι πλήρως επιτυχημένα όσο θα επιθυμούσαν οι εμπνευστές τους. Η πολυχρωμία του αλλότριου, του διαφορετικού, της πολιτισμικής, γλωσσικής και θρησκευτικής ετερότητας αντιστέκεται πεισματικά ενάντια στις επίμονες προσπάθειες ομογενοποίησης που καταβλήθηκαν. Έχει αποδειχθεί ότι διαχρονικά οι αξιώσεις ισχύος των διακριτών κοινωνιών για ελευθερία και ανεξαρτησία κατανίκησαν τις ηγεμονικές αυθαίρετες εξουσιαστικές αξιώσεις των ηγεμονικών πολυεθνικών κρατών και προσάρμοσαν το σημερινό πολιτειακό μωσαϊκό στο υπάρχον κοινωνικό (εννοείται εθνοτικό) μωσαϊκό του πλανήτη³⁰.

Το σύγχρονο τουρκικό κράτος υπήρξε από τα τελευταία εθνικά κράτη που δημιουργήθηκαν στη Βαλκανική. Ο θρησκευτικός διεθνισμός του Ισλάμ και η διάκριση του πληθυσμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε θρησκευτικά «millet», δεν άφηναν πολλά περιθώρια για την ανάπτυξη μιας καθαρά τουρκικής εθνικής συνείδησης, ενώ η λέξη «Τούρκος» δεν έφερε καμία εθνική σημασία μέχρι σχεδόν το τέλος του 19^{ου} αιώνα³¹. Από το 1925 επικράτησε η ονομασία «Τουρκία» για το νέο έθνος-κράτος³².

Περίοδος Πολυκομματισμού (1950-1980)

Η συμμετοχή της Τουρκίας στο ΝΑΤΟ γεννούσε υποχρεώσεις για εφαρμογή φιλελεύθερων αρχών και ενός υποτυπώδους πολυκομματισμού. Στις εκλογές του 1946, το Δημοκρατικό Κόμμα του Μεντερές έκανε μια εντυπωσιακή πρώτη εμφάνιση και τελικά οι εκλογές του 1950 το ανέδειξαν νικητή. Το εκλογικό αποτέλεσμα επαναλήφθηκε το 1954 και η πολιτική ηγεσία του Δημοκρατικού Κόμματος εξέλαβε τη νέα λαϊκή εντολή ως σύνθημα για την εφαρμογή ενός ριζοσπαστικού πολιτικού προγράμματος μεταρρυθμίσεων που έθιγαν, όμως, πολλά από τα θέσφατα του κεμαλισμού.

Η δεκαετία του 1950 όδευε προς το τέλος της και η χώρα έμοιαζε για μια ακόμη φορά να εισέρχεται σε μια περίοδο μετασχηματισμών αλλά και αβεβαιότητας. Η Τουρκία του τέλους της δεκαετίας του 1950, ήταν μια χώρα που γνώριζε κοσμογονικές αλλαγές στον οικονομικό και τον κοινωνικό τομέα, όμως η πρωτόγνωρη οικονομική ανάπτυξη οδηγούσε στη δημιουργία οικονομικών τριγμών, οι οποίοι με τη σειρά τους γεννούσαν τις συνθήκες για κοινωνική πόλωση. Είχαν πρώτα μεσολαβήσει τριάντα σχεδόν χρόνια κρατισμού με παρεμβάσεις στη λειτουργία του οικονομικού συστήματος, καθώς και η έναρξη μιας ήπιας μορφής εκβιομηχάνισης. Η αστυφιλία έκανε τώρα για πρώτη φορά την εμφάνισή της και προκαλούσε αναταράξεις στο

³⁰ Παναγιώτης Ήφαιστος, Οι Διεθνείς Σχέσεις ως Αντικείμενο Επιστημονικής Μελέτης στην Ελλάδα και στο Εξωτερικό, Εκδόσεις Ποιότητα, 2004, σελ. 142.

³¹ Θάνος Βερέμης, ΕΛΙΑΜΕΠ, Η Τουρκία Σήμερα, Εκδόσεις Παπαζήση, 1995, σελ. 28.

³² Alford Andrews, Ethnic Groups in the Republic of Turkey, Wiesbaden 2002, σελ. 35. «Οι εγγενείς κίνδυνοι σύγχυσης εθνότητας και εθνικότητας ήσαν στη βάση της προβληματικής όσων πρόβαλλαν για όνομα από το 1924-1925 τον όρο «Ανατολία», αντί «Τουρκία». Υποστήριζαν πως η έννοια ενός «τουρκικού» έθνους ήταν ασυμβίβαστη με την ονομασία μια φυλής με ποικίλες πατρίδες και τοπικές κουλτούρες (τοπικά ήθη και έθιμα), αρκετές εξ αυτών, πολύ μακριά από τα σύνορα του νέου κράτους. Προσέτι υποστήριζαν πως ήταν αδιανόητη χρήση του όρου επί των εθνοτικών μειοψηφιών . Κατά τη γνώμη τους αυτό που χρειαζόταν ήταν η αναγνώρισή τους με τα πάτρια εδάφη. « Είμαστε Ανατολίτες, Ανατολία είναι η πατρίδα μας το έθνος μας είναι το Έθνος της Ανατολίας (Anatolian Nation)». Η ανάγκη αυτοεπιβεβαίωσης της τουρκικής σουννίτικης πλειοψηφίας μετά τη κατάρρευση του Οθωμανισμού, την κατάργηση του Χαλιφάτου και τον ξεσηκωμό των Κούρδων το 1925, οδήγησε τελικά στην ονομασία Τουρκία, τουρκικό Έθνος-Κράτος.

κεμαλικό κοινωνικό μοντέλο, διαμορφώνοντας νέες δυναμικές σε ιδεολογικό, σε πολιτικό και σε κοινωνικό επίπεδο. Η μετακίνηση πληθυσμιακών ομάδων με διαφοροποιημένα γλωσσικά, θρησκευτικά, και εθνοτικά χαρακτηριστικά και η αναγκαστική τους συνοίκηση στα μεγάλα χωνευτήρια των πόλεων έθετε σε δοκιμασία τις αντοχές των κεμαλικών ιδεολογημάτων. Η επανεμφάνιση της καταπιεσμένης θρησκευτικότητας³³ και η επανεμφάνιση στοιχείων του Ισλαμισμού προκάλεσαν την ανησυχία αρχικά και τον πανικό αργότερα της στρατογραφειοκρατικής ελίτ. Η κυβέρνηση Μεντερές έμοιαζε να υποσκάπτει, αργά αλλά σταθερά, έναν έναν τους στυλοβάτες του κεμαλικού οικοδομήματος, αποστερώντας τα μέλη του στρατιωτικογραφειοκρατικού κατεστημένου από την προνομιακή οικονομική και κοινωνική θέση τους³⁴. Όμως, τα μέτρα εκτουρκισμού συνέχισαν να χρησιμοποιούνται με την ίδια συνέπεια, ίσως και με μεγαλύτερη αγριότητα ορισμένες φορές, και στην περίοδο του πολυκομματισμού που διαδέχθηκε το μονοκομματικό κράτος που είχε ιδρύσει ο Κεμάλ Ατατούρκ. Η επαναφορά περιορισμένων θρησκευτικών (ισλαμικών) στοιχείων στους θεσμούς του κράτους, σε αντίθεση με τις αρχές του σεκουλαρισμού της Τουρκικής Δημοκρατίας σε συνδυασμό με τη δυσαρέσκεια των αξιωματικών και τη λαϊκή αγανάκτηση για την οικονομική ύφεση και τα καταπιεστικά μέτρα της κυβέρνησης οδήγησαν στην στρατιωτική επέμβαση του 1960 και την επαναβεβαίωση των κοσμικών αρχών του κράτους. Κατά τα άλλα, οι κυβερνήσεις της περιόδου συνέχισαν απαρέγκλιτα με συνέπεια και βαρβαρότητα τις προσπάθειες εκτουρκισμού των μειονοτήτων και της αναγκαστικής εκδίωξης των από τα εδάφη της Τουρκίας. Επιπλέον, οι τουρκικές κυβερνήσεις με μεγάλη επιδεξιότητα εκμεταλλεύθηκαν τις ειδικές συνθήκες του ψυχρού πολέμου και τη γεωστρατηγική σημασία της χώρας. Τα γεγονότα κατά των Ελλήνων και Αρμενίων, του Σεπτεμβρίου 1955, αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα της αταλάντευτης συνέχισης των προσπαθειών για τον εκτουρκισμό της χώρας. Δεν πρέπει επίσης να λησμονείται ότι οι απαιτήσεις της Τουρκίας για την Κύπρο και η τουρκική εισβολή έλαβαν χώρα αυτήν την περίοδο ενώ δρομολογήθηκαν και οι διεκδικήσεις της Τουρκίας στο Αιγαίο για να λάβουν πιο επιθετική μορφή την επόμενη περίοδο.

Η κατάλυση της Τουρκικής Δημοκρατίας επισφραγίστηκε με την επιβολή ενός νέου μεταρρυθμιστικού συντάγματος (1961), που φαινόταν να υπόσχεται πολιτικές ελευθερίες που δεν είχαν το προηγούμενό τους στη συνταγματική ιστορία του κεμαλικού κράτους αλλά παράλληλα «θεσμοθετούσε» τη δυνατότητα επέμβασης των ενόπλων δυνάμεων στην πολιτική ζωή μέσω του Εθνικού Συμβουλίου Ασφαλείας³⁵.

³³ Ο Σολταριδής σε ένα πολύ ενδιαφέρον άρθρο του (Τουρκία σε Αναζήτηση Ταυτότητας, Μέσα από τη Σύγκρουση των Ιδεολογιών, εφημερίδα Ελευθεροτυπία 13-8-2001) αναφέρει ότι οι θρησκευτικοί παράγοντες διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην εκλογή του Δημοκρατικού Κόμματος. Έτσι επαναδραστηριοποιήθηκε η «θρησκευτική ελίτ», η οποία είχε περιπέσει σε αδράνεια και εμφανίστηκε ισχυροποιώντας τα θρησκευτικά τάγματα, ιδρύοντας σχολεία Ιμάμηδων και Χατίπηδων, αλλά και ιδρύματα και οικονομικές επιχειρήσεις, που εδραίωσαν και στήριξαν το πολιτικό Ισλάμ. Αποτέλεσμα, πλέον, αυτής της δραστηριότητας ήταν να αρχίσουν να εμφανίζονται τα πολιτικά κόμματα, τα οποία στηρίζονταν σε θεοκρατικά ιδεώδη.

³⁴ Γεράσιμος Καραμπελιάς, Ο Ρόλος των Ενόπλων Δυνάμεων στην Πολιτική Ζωή της Τουρκίας και της Ελλάδας, Αθήνα 2001, σελ. 161. «Οι Αξιωματικοί, εκτιμώντας τη στρατιωτική υπηρεσία ως μέσο για την κοινωνικο-οικονομική τους άνοδο, απογοητεύτηκαν από την οικονομική πολιτική της κυβέρνησης Μεντερές καθώς και από τη στασιμότητά τους στην επετηρίδα των προαγωγών. Έτσι οργάνωσαν συνωμοτικές ομάδες που είχαν στόχο τους την ανατροπή της κυβέρνησης.»

³⁵ Οι συχνές επεμβάσεις των ενόπλων δυνάμεων στην πολιτική ζωή της Τουρκίας ήταν φυσικό επακόλουθο της διαχρονικής εξέλιξης των πολιτικο-στρατιωτικών σχέσεων στη γείτονα χώρα. Η εξέχουσα θέση του σώματος των αξιωματικών στην πολιτική, κοινωνική και πολιτιστική δομή της Τουρκίας σε συνδυασμό με την ανικανότητα των πολιτικών ηγετών να σχηματίσουν μια ισχυρή και αποτελεσματική κυβέρνηση οδήγησαν στο φαινόμενο αυτό.

Τον Οκτώβριο του 1961, οι στρατιωτικοί παρέδωσαν την εξουσία και πάλι στα χέρια των πολιτικών. Η πολιτική σταθεροποίηση όμως στα τέλη της δεκαετίας του 1960 εξακολουθούσε να παραμένει άπιαστο όνειρο. Οι φιλελεύθερες προβλέψεις του Συντάγματος που επέτρεπαν τη λειτουργία του πολυκομματισμού, αλλά και το εκλογικό σύστημα της απλής αναλογικής, οδήγησαν στη διαμόρφωση μιας πολυδιασπασμένης πολιτικής σκηνής, όπου τα ακραία (δεξιά και αριστερά) στοιχεία βρήκαν τα περιθώρια να εκφραστούν και να δράσουν αναγκάζοντας τις ένοπλες δυνάμεις να επέμβουν ξανά το 1971³⁶.

Καθώς η δεκαετία του 1970 πλησίαζε στο τέλος της, η Τουρκία κλονιζόταν και πάλι από την πολιτική και την οικονομική αναστάτωση. Η επωδός είχε πλέον καταντήσει μονότονη: πολιτική βία σε έξαρση, τρομοκρατικές επιθέσεις³⁷, ασθενείς κυβερνήσεις συνασπισμών που δεν κατάφερναν να δώσουν λύσεις στα οικονομικά προβλήματα που χρόνιζαν και μεγεθύνονταν από την πετρελαϊκή κρίση των μέσων της δεκαετίας. Η βία είχε φτάσει σε πρωτόγνωρα για την Τουρκία επίπεδα και η κοινωνική πόλωση οδηγούσε τη χώρα στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου³⁸. Η Τουρκία ετοιμαζόταν να διαλυθεί στα εξ' ων συνετέθη όχι εξ αιτίας των εθνοτικών και θρησκευτικών αναταράξεων αλλά κυρίως λόγω κοινωνικών και ιδεολογικο-πολιτικών προβλημάτων και συγκρούσεων. Από τα τέλη της δεκαετίας του 1960, το πρόβλημα της αφομοίωσης των εθνοτικών μειονοτήτων, πλην των Κούρδων, είχε επί της ουσίας επιλυθεί με τον αναγκαστικό εκτουρκισμό ή την αναγκαστική απομάκρυνσή τους από τη χώρα. Οι περιορισμένοι πληθυσμοί που απέμεναν, πλην των Κούρδων και ίσως των Αραβόφωνων, διασκορπισμένοι, χωρίς οργάνωση και ηγέτες, χωρίς θεσμούς ανάλογους των οθωμανικών «millet», κατατρομοκρατούμενοι από κρατικούς και παρακρατικούς μηχανισμούς χάνουν την εθνική τους υπόσταση και περιορίζονται σε αδύναμες κοινότητες που επιδιώκουν να εξασφαλίσουν την επιβίωσή τους και ορισμένα πολιτιστικά χαρακτηριστικά τους.

Σύγχρονη Περίοδος (1980-2007)

Η επέμβαση του στρατού το 1980 απεκατέστησε τη τάξη και το 1982 εγκρίθηκε το νέο Σύνταγμα της χώρας που επεδίωκε να αποτρέψει τα πολιτικά φαινόμενα αποσύνθεσης της δεκαετίας του 1970 και να αναβαθμίσει τον ρόλο των Ενόπλων Δυνάμεων ως εγγυητών της τουρκικής ενότητας και της Τουρκικής Δημοκρατίας³⁹.

Ένα από τα οξύμωρα της δεκαετίας του 1980, ήταν ότι ο Στρατός αποπειράθηκε αυτή τη φορά να προσεταιριστεί τον Ισλαμισμό και να τον χρησιμοποιήσει ως το αντίπαλο δέος εναντίον άλλων «εσωτερικών εχθρών» του κράτους (αριστερών, Κούρδων, αντικαθεστωτικών)⁴⁰. Η αφύσικη συμμαχία εκφράστηκε με μια σειρά μέτρων

³⁶ Το «πραξικόπημα δια υπομνήματος», όπως επικράτησε να ονομάζεται υπήρξε επιτυχές. Ο πρωθυπουργός Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ παραιτήθηκε αμέσως από την πρωθυπουργία, ενώ το κοινοβούλιο έσπευσε να αναδείξει κυβέρνηση τεχνοκρατών, οι οποίοι βρίσκονταν υπό την άμεση καθοδήγηση του Στρατού για να ακολουθήσει σταδιακά η προσωρινή ομαλοποίηση της πολιτικής ζωής.

³⁷ Είναι αλήθεια ότι οι πράξεις πολιτικής βίας της περιόδου δεν είχαν προηγούμενο στη σύγχρονη τουρκική ιστορία. Στα τέλη της δεκαετίας, ο αριθμός των νεκρών έφτασε τους 5.241, ενώ οι τραυματίες ξεπερνούσαν τους 14.000!

³⁸ Πρέπει σε αυτό το σημείο να τονιστεί ότι μερίδιο της ευθύνης για τον εκτραχηλισμό της κατάστασης ανήκει και στις δυνάμεις ασφαλείας καθώς υπήρχε σημαντική διείσδυση ακραίων στοιχείων (αριστερών και δεξιών).

³⁹ Από το κεμαλικό Σύνταγμα ως το Σύνταγμα του 1982 διατηρείται η ουσία: «Τούρκος είναι όποιος συνδέεται με το τουρκικό κράτος με δεσμούς εθνικότητας και στηρίζει την τουρκική εθνικότητα».

⁴⁰ Αξίζει να σημειωθεί ότι και στο Κόμμα της Μητέρας Πατρίδος η ισλαμιστική τάση ήταν διάχυτη στη στελέχωση του. Η ηγεσία του μοιάζει να ενθαρρύνει την εξάπλωση του Ισλάμ και ο Οζάλ επιδίωκε τη συμφιλίωση του Ισλάμ με τις ιδέες του εκσυγχρονισμού, της ανάπτυξης και με τις ευρωπαϊκές αξίες.

που περιλάμβαναν την αύξηση των θρησκευτικών μαθημάτων στα δημόσια σχολεία, τη μαζική ανέγερση τζαμιών, την οικονομική ενίσχυση της Διεύθυνσης Θρησκευτικών Υποθέσεων και την άρση απαγορεύσεων που σχετίζονταν με θρησκευτικές δραστηριότητες. Η στάση βέβαια των στρατηγών δεν σημαίνει ότι έπαψαν να ανησυχούν για την ισλαμική διείσδυση στο στράτευμα και σε καίριους τομείς της δημόσιας ζωής. Συγχρόνως εντάθηκε και η καταπίεση των διαφόρων εθνοτήτων και κυρίως των Κούρδων με αποτέλεσμα οι τελευταίοι να ξαναρχίσουν ένοπλο απελευθερωτικό αγώνα το 1984. Την αναφερόμενη περίοδο υπήρξαν και ορισμένα επεισόδια σε βάρος της θρησκευτικής μειονότητας των Aleviς, κυρίως από ακροδεξιά εθνικιστικά στοιχεία και υπέρ-ορθόδοξους Σουννίτες. Οι θρησκευτικές διαμάχες μεταξύ ορθόδοξων Σουννιτών και Aleviς, όχι πρωτόγνωρες, φαίνεται να διαθέτουν περισσότερο κοινωνικο-ιδεολογικό χαρακτήρα παρά θρησκευτικό.

Αξίζει να επισημάνουμε ότι η μη ύπαρξη κοινωνίας των πολιτών στην πολιτική δομή της χώρας και η διογκούμενη καχυποψία της παραδοσιακής κρατικής ελίτ για τις διαμεσολαβητικές κοινωνικές ομάδες και θεσμούς συντέλεσαν στη διεύρυνση του χάσματος μεταξύ της κοινωνικά ομοιογενούς και θεσμικά αυτόνομης «προοδευτικής» κυβερνώσας ελίτ (στρατογραφειοκρατίας) και της υπό την επιρροή της θρησκείας, προσκολλημένης στην παράδοση, ιδιαίτερα ετερόκλητης περιφέρειας. Το χάσμα αυτό επέτρεψε την πολιτική εκμετάλλευση των λαϊκών μαζών από τους τοπικούς προύχοντες και τους θρησκευτικούς ηγέτες, μέσω της εκτεταμένης χρήσης των πελατειακών σχέσεων. Τελικά φαίνεται, ότι η στρατογραφειοκρατία δεν κατάφερε να δημιουργήσει τους ισχυρούς και αυτόνομους εκείνους πολιτικούς και κοινωνικούς θεσμούς που θα συνέβαλαν στην προστασία του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος από τις απειλητικές ενέργειες των ισλαμικών κοινοβουλευτικών και μη ομάδων.

Τελικά τον Ιούνιο του 1996, ο Νετσεμτίν Ερμπακάν, αρχηγός του ισλαμικού κόμματος της Ευημερίας (Refah) κατόρθωσε να ανέλθει τα σκαλιά της εξουσίας⁴¹. Στις 28 Φεβρουαρίου του 1997, το Εθνικό Συμβούλιο Ασφαλείας εξέδωσε ένα ανακοινωθέν που ανάγκασε τον παλαίμαχο πολιτικό να παραιτηθεί⁴² και ασταθείς κυβερνήσεις συνασπισμού ακολούθησαν. Παρά τις προσπάθειες της στρατογραφειοκρατίας, σήμερα στην εξουσία βρίσκεται η ισλαμική κυβέρνηση του Ταγίπ Ερντογκάν, ενώ οι παρεμβάσεις (έστω και προφορικές) δεν έχουν εκλείψει και η στρατογραφειοκρατία βρίσκεται σε επιφυλακή ελέγχοντας την πορεία των μεταρρυθμίσεων που θα εναρμονίσουν την Τουρκία με τα κριτήρια ένταξης της Κοπεγχάγης.

Η σημερινή Τουρκία είναι μια χώρα που αντιμετωπίζει, παρά τους εντυπωσιακούς αναπτυξιακούς ρυθμούς της τελευταίας δεκαετίας, ενδημικές αστάθειες που έχουν να κάνουν με διαρθρωτικά προβλήματα της οικονομίας της. Η ανασφάλεια και η ύφεση άφησε συχνά την χώρα εκτεθειμένη στο άστατο διεθνές οικονομικό περιβάλλον, ξεγυμνώνοντας τις εγγενείς αδυναμίες του συστήματός της. Η ένταξή της στην Ευρωπαϊκή Ένωση είναι η μόνη οδός που της απομένει για να γλιτώσει από την οικονομική και κοινωνική στασιμότητα. Η έναρξη της 3^{ης} χιλιετίας βρίσκει την Τουρκία αντιμέτωπη και πάλι με το κουρδικό πρόβλημα με σχετικά όμως πιο περιορισμένες δυνατότητες αντίδρασης από ότι στο παρελθόν (λόγω του διεθνούς περιβάλλοντος). Όλες οι υπόλοιπες εθνοτικές κοινότητες είτε εξαφανίστηκαν, είτε αφομοιώθηκαν, είτε μειώθηκαν σε τέτοιο σημείο που να μην αποτελούν πλέον απειλή κατά της κρατικής και εθνικής υπόστασης.

⁴¹ Η συμμετοχή της Τσιλέρ στην κυβέρνηση θεωρήθηκε από ορισμένους κύκλους η προσφορότερη λύση, καθώς η παρουσία της πιστευόταν ότι θα λειτουργούσε ως μέσο περιορισμού των ισλαμικών ακροτήτων στις οποίες ήταν πιθανό να φτάσει ο Ερμπακάν. Όσο κι αν ακούγεται παράδοξο ένας από τους άξονες της προεκλογικής εκστρατείας της Τσιλέρ ήταν η εναντίωση στον ισλαμισμό.

⁴² Το επονομαζόμενο «βελούδινο ή αναίμακτο πραξικόπημα».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ “Β”

ΤΟ ΕΘΝΟΤΙΚΟ ΜΩΣΑΪΚΟ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ

Γενικά

Η Τουρκία, όπως έχουμε ήδη παρατηρήσει και σε άλλα σημεία αυτής της εργασίας, αποτελεί ένα μωσαϊκό μειονοτήτων των οποίων ο χαρακτήρας είναι ποικίλος: θρησκευτικός, εθνοτικός και γλωσσικός. Αναφέραμε μάλιστα, τη συστηματική προσπάθεια του τουρκικού κράτους να υποβαθμίσει και να εξαλείψει εντελώς αυτή την πολυμορφία στο όνομα της «τουρκικής εθνικής ταυτότητας» που επινόησε το κεμαλικό καθεστώς⁴³. Είναι χαρακτηριστικό ότι η τελευταία απογραφή που κατέγραψε γλωσσικές μειονότητες έγινε το 1965. Έκτοτε έχουμε πάψει να διαθέτουμε επίσημα δημογραφικά στοιχεία που να καταγράφουν με λεπτομέρεια τις επιμέρους εθνοτικές και θρησκευτικές ιδιαιτερότητες του τουρκικού πληθυσμού. Η απογραφική πολιτική του επίσημου τουρκικού κράτους είναι άμεσα συνυφασμένη με της διακυμάνσεις της συμπεριφοράς του απέναντι στις μειονοτικές ομάδες. Η πρώτη απογραφή της Τουρκικής Δημοκρατίας πραγματοποιήθηκε το 1927, μετά από πολέμους που είχαν ως αποτέλεσμα την αλλαγή της πληθυσμιακής σύστασης της πρώην Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Χάρη στη απογραφή αυτή διαπιστώθηκε η ηλικία, το φύλο, η οικογενειακή κατάσταση, η μόρφωση, η μητρική γλώσσα, η θρησκεία και το επάγγελμα των πολιτών της Τουρκικής Δημοκρατίας. Από το 1935 και μέχρι το 1980, διεξαγόταν γενική απογραφή του πληθυσμού κάθε πέντε χρόνια. Η μορφή των απογραφικών δελτίων, αλλάζει σε κάθε απογραφή όπως και το είδος των ερωτήσεων. Από το 1980 αποφασίστηκε η διαδικασία να επαναλαμβάνεται κάθε δέκα χρόνια. Η επόμενη απογραφή πραγματοποιήθηκε το 1990 ενώ μια απογραφή με περιορισμένο ερωτηματολόγιο έλαβε χώρα το 1997. Βασιζόμενοι στα στοιχεία αυτών των απογραφών αλλά και άλλων πηγών, θα παρουσιάσουμε εν συνεχεία τα βασικά χαρακτηριστικά των σημαντικότερων πληθυσμιακών ομάδων για να μπορέσουμε να σχηματίσουμε μια καλύτερη εικόνα για την ανθρωπογεωγραφία του τουρκικού πληθυσμού⁴⁴.

⁴³ Βασίλης Μούτσογλου, Η Τουρκία στο Μεταβαλλόμενο Διεθνές Περιβάλλον και οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις, Εκδόσεις Παπαζήση, 2000, σελ. 20. «Η κεμαλική ιδεολογία συνίσταται καταρχήν στη σφυρηλάτηση του τουρκικού εθνικισμού ως του βασικού συστατικού στοιχείου του έθνους. Κεντρικό σύνθημα είναι: Ευτυχής όποιος θεωρεί τον εαυτό του Τούρκο, πέραν φυλετικών και θρησκευτικών διακρίσεων.»

⁴⁴ Πληθυσμιακά η Τουρκία το 1927, σύμφωνα με την πρώτη της απογραφή, είχε μόλις πάνω από 10 εκατομμύρια κατοίκους, το 1950 γύρω στα 20 εκατομμύρια, το 1980 45 εκατομμύρια, ενώ σήμερα (2007) υπολογίζεται περίπου στα 71 εκατομμύρια. Η ηλικιακή δομή του πληθυσμού είναι ουσιαστικά νέα, εφόσον το 50% είναι κάτω των 19 ετών.

Ο μέσος όρος διαβίωσης έχει μετατοπιστεί από 35 χρόνια στη δεκαετία του 1950 στα 60 το 1980 και στα 72,88 το 2007 (εκτίμηση), ενώ η παιδική θνησιμότητα ποικίλλει από περιοχή σε περιοχή με μέσο όρο το 3,83%.

Η γεωγραφική κινητικότητα από την επαρχία στα αστικά κέντρα, ανάμεσα στις περιφέρειες και ανάμεσα στις πόλεις, θεωρείται μεγάλη συγκριτικά με άλλες χώρες. Οι βασικές μετακινήσεις είναι από Ανατολάς προς Δυσμάς. Η Κωνσταντινούπολη, η Άγκυρα και η Σμύρνη απορρόφησαν μεταπολεμικά το 40% της εσωτερικής μετανάστευσης. Ανάμεσα στο 1/5 και το 1/6 του πληθυσμού (10-12 εκατομμύρια) κατοικούν στην Κωνσταντινούπολη.

Τούρκοι

Οι κάτοικοι της Τουρκίας που αυτοπροσδιορίζονται ως Τούρκοι, φαίνεται να αγγίζουν το 80% του πληθυσμού καθώς δεν υπάρχουν επίσημα στοιχεία. Ανάλογο ποσοστό αναφέρεται και στην επίσημη ιστοσελίδα της CIA που υπολογίζει τους Τούρκους στο 80% του πληθυσμού της Τουρκίας (71.158.647 εκτίμηση Ιουλίου 2007) άρα οι Τούρκοι εκτιμώνται σε 57 εκατομμύρια περίπου. Δεν αποτελούν, ωστόσο, μία απολύτως ομοιογενή ομάδα. Είναι δυνατόν να διακρίνουμε τοπικές διαφοροποιήσεις που εντοπίζονται στη διάλεκτο, την ενδυμασία, τα τοπικά ήθη και έθιμα αλλά και τις αντιλήψεις. Επισημαίνεται ότι η ένταση αυτών των τοπικών διαφορών αμβλύνεται τα τελευταία χρόνια υπό την πίεση της αστικοποίησης. Ο πλέον πρόσφορος χωρισμός περιλαμβάνει τρεις ομαδοποιήσεις: τους Τούρκους της Ρούμελης (απογόνους των παλαιών οθωμανικών κτήσεων επί ευρωπαϊκού εδάφους που μετανάστευσαν ή μεταφέρθηκαν σταδιακά στην Τουρκία με την ανάδυση των εθνικών κρατών στα Βαλκάνια), τους Τούρκους της Ανατολίας και τους Τούρκους της Κεντρικής Ασίας (μετανάστες και απόγονοι μεταναστών από την περιοχή του Καυκάσου).

Η ομάδα της Ανατολίας αντιπροσωπεύει την πιο «γνήσια» φυλετικά εκδοχή του Τούρκου ή τουλάχιστον αυτή υπήρξε η επίσημη άποψη του πρώιμου κεμαλικού κράτους. Ο γεωγραφικός χώρος εξάπλωσής τους είναι - όπως προδίδει και το όνομά τους- τα υψίπεδα της Ανατολίας όπου ζουν διεσπαρμένοι σε μικρές κοινότητες, χωριά και κωμοπόλεις. Η κύρια απασχόλησή τους είναι η καλλιέργεια της γης και η κτηνοτροφία. Στην ίδια ομάδα θεωρείται ότι ανήκουν και οι κάτοικοι των τουρκικών παραλίων στο Αιγαίο και τη Μαύρη θάλασσα αν και ως προς τα πολιτισμικά τους χαρακτηριστικά δεν ταυτίζονται με τους κατοίκους των υψιπέδων. Η διαφοροποίηση είναι φυσιολογική αν σκεφτεί κανείς τις διαφορετικές πολιτισμικές παραστάσεις στις οποίες εκτίθενται οι πληθυσμοί που διαβιούν κοντά στη θάλασσα. Η πλειονότητα τους, όπως και του συνόλου του τουρκικού πληθυσμού, είναι Σουννίτες Μουσουλμάνοι.

Η δεύτερη ομαδοποίηση για την οποία κάναμε λόγο είναι οι Τούρκοι της Ρούμελης. Η σταδιακή μετακίνησή τους (1878-1924) στη σημερινή τουρκική επικράτεια υπήρξε αποτέλεσμα της βίαιης έξωσής τους από τα αναδυόμενα εθνικά κράτη στον βαλκανικό χώρο. Πολλοί από αυτούς τοποθετήθηκαν από το τουρκικό κράτος στα χωριά που εγκαταλείφθηκαν από τους Έλληνες το 1922. Στις αγροτικές περιοχές που εγκαταστάθηκαν ανέπτυξαν τη γεωργική οικονομία και υιοθέτησαν αντίστοιχο τρόπο ζωής. Μεγάλο τμήμα όμως από αυτούς κατέληξε στα δυτικά αστικά κέντρα με ότι αυτό συνεπάγεται για τη ζωή, τις συνήθειες και τις επαγγελματικές τους δραστηριότητες. Πληθυσμιακά συγκροτούν τον πιο συμπαγή δημογραφικά πυρήνα των δυτικών τουρκικών παραλίων⁴⁵. Παρουσιάζει ενδιαφέρον ότι ως προς τα πολιτικά τους χαρακτηριστικά αποτελούν ίσως την πλέον φιλελεύθερη ομάδα.

Στις περιφέρειες των δυτικών αστικών κέντρων έχουν αναπτυχθεί τα τελευταία τριάντα χρόνια μεγάλες παραγκουπόλεις στις οποίες η εθνοτική προέλευση και το βιοτικό επίπεδο των κατοίκων παρουσιάζει μία εντελώς διαφορετική εικόνα. Πρόκειται κυρίως για οικονομικούς εσωτερικούς μετανάστες από τις νοτιοανατολικές επαρχίες και την καρδιά της Ανατολίας. Μεταξύ των ανθρώπων αυτών (μεγάλο ποσοστό των οποίων είναι Κούρδοι) απαντάται ένα τελείως διαφορετικό σύστημα αξιών περισσότερο

⁴⁵ Κοντά στις παραθαλάσσιες περιοχές, η Τουρκία έχει νοτιοευρωπαϊκό μεσογειακό κλίμα. Όχι όμως στην ενδοχώρα της. Οι έντονες γεωγραφικές και κλιματολογικές αντιθέσεις έχουν άμεση σχέση και με τη γενικότερη οικονομική και οικιστική ανάπτυξη. Για διοικητικούς λόγους, Τουρκία διαιρείται σε οκτώ γεωγραφικές περιοχές, που ως, έναν βαθμό αντανακλούν και τις περιβαλλοντικές μεταπτώσεις. Τα παραπάνω έχουν σαν αποτέλεσμα οι πιο πυκνοκατοικημένες περιοχές να βρίσκονται στις δυτικές ακτές με αποκορύφωμα τις βορειοδυτικές.

συμβατό με τον παραδοσιακό τρόπο ζωής της υπαίθρου. Η θρησκευτικότητα αυτών των ομάδων είναι εντονότερη με αποτέλεσμα και τα πολιτικά τους χαρακτηριστικά να διαφοροποιούνται τείνοντας περισσότερο στον Ισλαμισμό και τον συντηρητισμό. Η δημογραφική αλλοίωση της περιοχής συνεχίζεται και στις μέρες μας, καθώς κατά πάγια κρατική τακτική επιδιώκεται η εγκατάσταση εκτοπισμένων Κούρδων με τελικό σκοπό των αφομοίωσή τους από το πολιτισμικά και οικονομικά δυναμικότερο τουρκικό στοιχείο των δυτικών παραλίων.

Η τρίτη ομάδα του τουρκικού πληθυσμού με τουρκική εθνική συνείδηση είναι όσοι έχουν κεντροασιατική προέλευση. Κύριοι εκπρόσωποι τους είναι οι Τουρκομάνοι. Γεωγραφικά είναι διεσπαρμένοι σε κοινότητες που καλύπτουν πάρα πολλές περιοχές της χώρας. Εντοπίζονται κυρίως στη δυτική και κεντρική Ανατολία. Οι διάλεκτοί τους διαφέρουν από τις αντίστοιχες των Τούρκων της Ανατολίας. Οι γνήσιοι ωστόσο Τουρκομάνοι δεν έχουν όλοι εγκατασταθεί μόνιμα σε συγκεκριμένο χώρο και εξακολουθούν ως ένα βαθμό να διατηρούν τη φυλετική τους οργάνωση και τον ημινομαδικό τους βίο. Ως προς τη θρησκευτικότητά τους διακρίνονται και αυτοί σε δύο ομάδες: μία ομάδα που ακολουθεί το σουννιτικό δόγμα (μικρότερη σχετικά) και μία που πρεσβεύει τον Alevism.

Κούρδοι

Οι Κούρδοι ανήκουν σε ένα φύλο του οποίου η παρουσία στην περιοχή ανάγεται σε απώτατες ιστορικές περιόδους, πολύ πριν την άφιξη των πρώτων τουρκικών φύλων στην Ανατολία. Η γλώσσα τους, ξεχωριστός κλάδος της ινδοευρωπαϊκής γλωσσικής οικογένειας, συγγενεύει περισσότερο με την επίσης ινδοευρωπαϊκή περσική ενώ δεν έχει καμία συγγένεια με την ουραλοαλταϊκή τουρκική γλώσσα της οποίας η προέλευση, η δομή και η μορφολογία είναι τελείως διαφορετικές. Τα επίσημα αποτελέσματα της απογραφής του 1965 αναφέρουν ότι 2.370.233 χρησιμοποιούν τα Κουρδικά σαν μητρική γλώσσα και 447.080 σαν δεύτερη γλώσσα. Δηλαδή το 8,97% του Τουρκικού πληθυσμού έχουν τα κουρδικά ως μητρική ή ως δεύτερη γλώσσα. Η ομάδα των Κούρδων απαντάται πλέον σχεδόν σε κάθε περιοχή της Τουρκίας. Έδρα των Κούρδων είναι οι νοτιοανατολικές επαρχίες της χώρας αλλά συναντώνται και στις δυτικές, και κυρίως γύρω από τα μεγάλα αστικά κέντρα. Παρά την πασιφανή διαφορετική καταγωγή των Κούρδων, ήδη από τη δεκαετία του 1930 το κεμαλικό κράτος είχε αποπειραθεί να διαγράψει την ιδιαίτερη κουρδική ταυτότητα χαρακτηρίζοντας τους στα επίσημα κρατικά κείμενα με τον παραπλανητικό ευφημισμό, «ορεσίβιοι Τούρκοι» που αργότερα μετατράπηκε σε «ανατολικοί Τούρκοι». Οι Κούρδοι είναι ο πολυπληθέστερος εθνοτικός σχηματισμός στην Τουρκία⁴⁶. Σύμφωνα με τους μετριοπαθέστερους υπολογισμούς της στρατογραφειοκρατίας, ο αριθμός τους το 1985 έφτανε στην τουρκική επικράτεια τα 5 εκατομμύρια. Η επίσημη ιστοσελίδα της CIA υπολογίζει τους Κούρδους στο 20% του πληθυσμού της Τουρκίας (14.200.000

⁴⁶ Μια διευκρίνηση για τη χρήση της ορολογίας είναι απαραίτητη σε αυτό το σημείο. Μιλώντας κανείς για τους Κούρδους βρίσκεται πλέον σε αμηχανία αν θα πρέπει να τους κατηγοριοποιήσει ως εθνοτική ή εθνική ομάδα. Παρά την απουσία ενός οργανωμένου κουρδικού κράτους που θα αποτελούσε την εθνική εστία αναφοράς για τους κουρδικούς πληθυσμούς -βρίσκονται διεσπαρμένοι μεταξύ τεσσάρων διαφορετικών κρατών Ιράν, Ιράκ, Συρία, Τουρκία, χωρίς να αναφερθούμε στις σημαντικότερες κοινότητες της κουρδικής διασποράς- είναι πλέον δυνατόν να μιλήσει κανείς με ασφάλεια για μία αναδυόμενη εθνική συνείδηση συμβατή με τους κλασικότερους ορισμούς της έννοιας. Η ύπαρξη οργανωμένης εθνικής εστίας δεν είναι απαραίτητη προϋπόθεση για τον χαρακτηρισμό μιας ομάδας ως εθνικής, η επιλογή, όμως, του όρου της εθνοτικότητας για την κουρδική περίπτωση απηχεί το κυρίαρχο ρεύμα της βιβλιογραφίας

περίπου, εκτίμηση 2007). Οι εκτιμήσεις, ανάλογες των συμφερόντων των πηγών, εκτιμούν τον αριθμό των Κούρδων από 5 έως 15 εκατομμύρια με το τελευταίο νούμερο να ευρίσκεται εγγύτερα της πραγματικότητας. Η πλειονότητα των Κούρδων έχει την αίσθηση ότι ανήκει σε μία διακριτή εθνοτική ομάδα,⁴⁷ ετεροπροσδιοριζόμενη σε σχέση με τις τουρκικές και χριστιανικές μειονότητες με τις οποίες συμβιώνει. Θα ήταν όμως λάθος να υποστηρίξουμε ότι επικρατεί ομοφωνία ως προς την κουρδική ταυτότητα.

Η κουρδική γλώσσα⁴⁸ είναι χωρισμένη σε αρκετές διαλέκτους. Η επίσημη καθεστωτική αντίληψη, παρουσιάζει την κουρδική γλώσσα ως παραφθορά της τουρκικής. Οι κύριες υποκατηγορίες της κουρδικής γλώσσας είναι η Κιρμάν, η Κιρντάς και η Ζαζά. Η κυριότερη ομάδα διαλέκτων είναι η Κιρμάν⁴⁹ (ομιλιέται κυρίως στην Τουρκία και την πρώην ΕΣΣΔ) και ακολουθεί η Κιρντάς⁵⁰ (ομιλιέται κυρίως στο Ιράκ). Μεταξύ τους έχουν ελάχιστες διαφορές. Ένα κομμάτι του κουρδικού πληθυσμού της Τουρκίας χρησιμοποιεί τη γλώσσα Ζαζά που έχει στενές συγγένειες με τα ιρανικά. Την κατάσταση περιπλέκει ακόμα περισσότερο το γεγονός ότι δεν είναι λίγοι εκείνοι που ενώ γνωρίζουν και χρησιμοποιούν μόνο τα τουρκικά θεωρούν τους εαυτούς τους Κούρδους. Η κουρδική ταυτότητα των ομιλητών της Ζαζά δεν γίνεται απ' όλους αποδεκτή και συχνά η εθνοτική κατηγοριοποίηση αυτών των ανθρώπων γίνεται θέμα πολιτικής σκοπιμότητας⁵¹.

Η πλειοψηφία των Κούρδων (75% περίπου) είναι Μουσουλμάνοι Σουννίτες, οπαδοί της θεολογικής σχολής των Σάφι (Shafi)⁵². Το 20% περίπου των Κούρδων είναι Alevi ενώ το υπόλοιπο 5% ανήκει σε διάφορα Μουσουλμανικά δόγματα και αιρέσεις όπως Σίιτες, Ah el Haq, και Yezidi. Περίπου 100.000 άτομα κουρδικής καταγωγής της φυλής Γιεζιντί (ή Γεζίτες) ακολουθούν το ομώνυμο δόγμα⁵³. Η περίπτωση των Γεζιτών είναι ενδεικτική των μεθόδων που χρησιμοποιεί το τουρκικό κράτος για την εξόντωση των μειονοτήτων. Έστρεψε εναντίον των Γεζιτών άλλες φυλές Κούρδων⁵⁴ και με πρόσχημα κατασκευής σειράς φραγμάτων (πρόγραμμα GAP) τους ανάγκασε να εγκαταλείψουν τα χωριά τους και να μετακινηθούν σε μεγαλουπόλεις με σκοπό να

⁴⁷ Οι περισσότεροι Κούρδοι, αν και έχουν ισχυρή συνείδηση συμμετοχής σε ξεχωριστή εθνοτική ομάδα— που τους διαφοροποιεί ιδιαίτερα απ' τους Τούρκους— δεν έχουν καταλήξει σε μια κοινά αποδεκτή απ' όλους συναντίληψη ως προς το τι συνιστά αυτή την εθνοτική ταυτότητα και ως προς την οριοθέτηση των «συνόρων» της εθνοτικής τους ομάδας. Ένας κάπως χαλαρός λειτουργικός ορισμός τον οποίο θα αποδέχονταν οι περισσότεροι Κούρδοι εθνικιστές είναι ο ακόλουθος: «Κούρδοι είναι όλοι οι ιθαγενείς που ομιλούν διαλέκτους που ανήκουν στις Ιρανικές γλώσσες Kurmanci ή Zaza, όπως επίσης όλοι εκείνοι ομιλούν την τουρκική γλώσσα αλλά που διατείνονται πως κατάγονται από οικογένειες που μιλούσαν τις ως άνω διαλέκτους και που ακόμη (ή πάλι) θεωρούν τον εαυτό τους ως Κούρδο». Βλ. Martin M. van Bruinassen, «The Ethnic identity of the Kurds» στο Peter Alford Andrews, *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*, σελ. 613.

⁴⁸ Είναι ευρέως αποδεκτό ότι η γλώσσα αποτελεί ένα από τα βασικά στοιχεία που ορίζουν την εθνικότητα.

⁴⁹ Κιρμάν ή Κιρμάντζι-Kirmangi ή Kurmanci ή Kirmanca (συγγενεύουν με τα ιρανικά).

⁵⁰ Κιρντάς ή Sorani ή Kurdi

⁵¹ Πολλοί πάντως είναι οι ομιλητές της Ζαζά οι οποίοι αυτοπροσδιορίζονται ως Κούρδοι. Η σύγχυση αναφορικά με την ταυτότητά τους επιτείνεται μεταξύ άλλων και από τις προσπάθειες των Κούρδων εθνικιστών να τους εμφανίσουν ως Κούρδους προκειμένου να παρουσιάσουν μια διαστρεβλωμένη εικόνα της δημογραφίας της περιοχής. Ίσως να μοιάζει ειρωνικό, αλλά η επίσημη κρατική προπαγάνδα συνετέλεσε κι αυτή στην ταύτιση των «Ζαζά» με τους Κούρδους, θεωρώντας τους κομμάτι του ίδιου «προβλήματος».

⁵² Σε αντίθεση με την πλειοψηφία των Τούρκων Μουσουλμάνων Σουννιτών που ανήκουν στη σχολή των Hanafi

⁵³ Πρόκειται για δόγμα που προέκυψε από θρησκευτικό συγκρητισμό και διαθέτει στοιχεία Χριστιανισμού, Ισλαμισμού και Σουφισμού του 12^{ου} αιώνα.

⁵⁴ Ο πολυκερματισμός των κουρδικών φυλών αποτελεί το κυριότερο εμπόδιο για την κατοχύρωση εθνικής ταυτότητος τους και την εν συνεχεία δημιουργία κουρδικού έθνους-κράτους.

επιτύχουν την αναγκαστική αφομοίωση τους⁵⁵. Σήμερα η ομάδα των Γεζιτών της Τουρκίας εξακολουθεί να μειώνεται συνέπεια των σκληρών μέτρων καταπίεσης και εκτουρκισμού του σουννιτικού Οθωμανικού αλλά και κεμαλικού κράτους⁵⁶.

Γενικότερα, οφείλουμε να παρατηρήσουμε ότι η κουρδική ταυτότητα προκύπτει σε μεγάλο μέρος από τη συνείδηση της ετερότητας αυτών των πληθυσμών σε σχέση με τους τουρκικούς πληθυσμούς. Έτσι, πέρα από τη διαφορά στον γλωσσικό κώδικα, οι Κούρδοι έχουν διαφορετική πολιτισμική ταυτότητα. Η μουσική, τα λαϊκά έπη, οι χοροί, η ενδυμασία, τα έθιμα διαφέρουν κατά ουσιώδη τρόπο από τις αντίστοιχες τουρκικές πολιτισμικές πραγματικότητες. Την πολυπλοκότητα της κουρδικής παρουσίας αυξάνει ακόμα περαιτέρω η διασπορά των κουρδικών πληθυσμών στις μεθοριακές ζώνες μεταξύ του Ιράκ, του Ιράν, της Τουρκίας και της Συρίας. Η αίσθηση της κοινής ταυτότητας αυτών των πληθυσμών είναι αξιοσημείωτη. Υφίστανται, μάλιστα, διασυνοριακές επαφές μεταξύ φύλων ή οικογενειών που στηρίζονται στη μετανάστευση, στο εμπόριο, αλλά πάνω από όλα στο λαθρεμπόριο που αποτελεί και το κυριότερο μέσο οικονομικού προσπορισμού. Την αίσθηση κοινής φυλετικής καταγωγής ενισχύει το γεγονός ότι σε κρίσιμες ιστορικές περιόδους, όλες αυτές οι περιοχές λειτούργησαν ως χώροι καταφυγής των διωκόμενων Κούρδων. Οι δεσμοί αυτοί είναι χαλαροί και εκδηλώνονται σποραδικά, σε περιόδους όμως κρίσεων και όταν εμφανίζεται ένας κοινά αποδεκτός ηγέτης ή μία κοινά αποδεκτή ιδεολογία οι δεσμοί αυτοί μετατρέπονται σε κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα. Ο κουρδικός εθνικισμός εκδηλώθηκε καθυστερημένα, τον 19^ο αιώνα και στην αρχή συγγεόταν με τις εκδηλώσεις ανεξαρτησίας ή προσωπικών φιλοδοξιών των σεΐχηδων⁵⁷.

Από τα πρώτα χρόνια της ίδρυσης του σύγχρονου τουρκικού κράτους η κρατική πολιτική απέναντί τους υπήρξε ανοικτά εχθρική⁵⁸. Οι συστηματικές προσπάθειες αφομοίωσής⁵⁹ τους ξεκίνησαν, όπως είδαμε, με τη γλωσσική πολιτική που επιδίωκε την εξαφάνιση της κουρδικής γλώσσας⁶⁰. Η προσπάθεια αυτή φαίνεται πλέον να ανατρέπεται ενόψει της αίτησης της Τουρκίας για ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση με πιο πρόσφατο δείγμα την περιορισμένη χρήση της κουρδικής για πρώτη φορά στα τουρκικά μέσα μαζικής ενημέρωσης⁶¹. Μένει ωστόσο να διαπιστωθεί η ειλικρίνεια αυτών των προσπαθειών στο βάθος του χρόνου. Η πολιτική της αφομοίωσης φάνηκε

⁵⁵ Κέντρο Ποντιακών Μελετών, Η πολυεθνική Τουρκία, Εκδόσεις Γόρδιος, 1993, σελ. 91-104.

⁵⁶ Chabry Laurent και Chabry Annie, Οι Μειονότητες, Εθνικές και Θρησκευτικές στη Μέση Ανατολή, τα Αίτια των Συγκρούσεων, Εκδόσεις Θετίλη, 1987, σελ. 85.

⁵⁷ ο.π., σελ. 221.

⁵⁸ Ο τουρκικός εθνικισμός αμέσως μετά την ίδρυση του τουρκικού κράτους, αδυνατώντας να επιβληθεί στον περιβάλλοντα ισχυρότερο στρατηγικά χώρο (ΕΣΣΔ και στο Ιράν, Ιράκ και Συρία), έστρεψε την επιθετικότητα του στους απροστάτευτους Κούρδους. Πέρα από τις προαιώνιες αντιθέσεις υπάρχουν και ισχυροί παλαιοί δεσμοί ανάμεσα στους δύο λαούς, υπάρχουν και φάσεις όπου από κοινού συμμετείχαν σε σφαγές και γενοκτονίες.

⁵⁹ Θάνος Βερέμης, ΕΛΙΑΜΕΠ, Η Σύγχρονη Τουρκία, Dogu Ergil, Το Κουρδικό Πρόβλημα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2002, σελ. 224. Ο Dogu Ergil παρατηρεί ότι οι Κούρδοι, αποκομμένοι από την υπόλοιπη χώρα λόγω του ότι κατοικούσαν στις απομακρυσμένες ορεινές περιοχές την νοτιο-ανατολικής Τουρκίας, διηρημένοι σε φυλές και οικονομικά εξαρτημένοι από τους τοπικούς γαιοκτήμονες, δεν επηρεάστηκαν από την πολιτική της αφομοίωσης και εκσυγχρονισμού που εφάρμοζε το νέο καθεστώς.

⁶⁰ Η επίσημη καθεστωτική αντίληψη όλων των συστημικών κομμάτων— με οριακές διαφορές αναμεταξύ τους κυρίως σε θέματα τακτικής αντιμετώπισης — δε δέχεται την ύπαρξη μιας ξεχωριστής κουρδικής ταυτότητας. Από κοινού με τη γραφειοκρατία, τους ιδεολόγους και κατασταλτικούς μηχανισμούς επιδιώκουν σταθερά τον εκτουρκισμό. Οι πιο ανοιχτές και φιλελεύθερες εντοπίζουν τη ρίζα του κακού στην οικονομικό-κοινωνική, εκπαιδευτική και πολιτισμική υπανάπτυξη της Ανατολικής Τουρκίας, προτείνοντας σχετικές μεταρρυθμίσεις, χωρίς όμως καμία ειδική αναφορά στα εθνοτικά και γλωσσικά ζητήματα.

⁶¹ Αξίζει να σημειωθεί ότι για τους Κούρδους είναι το σύγχρονο, «εξευρωπαϊσμένο» τουρκικό κράτος που τους κυνήγησε περισσότερο από κάθε άλλη σουλτανική εξουσία στη διάρκεια του Οθωμανισμού.

προς στιγμήν να φέρνει καρπούς καθώς κατά τη δεκαετία του 1960 το κίνημα της αστυφιλίας έσπρωξε μεγάλα τμήματα του κουρδικού πληθυσμού στα αστικά κέντρα και ένα τμήμα της νέας γενιάς έπαψε να μαθαίνει κουρδικά⁶². Δεν ήταν μάλιστα λίγοι οι Κούρδοι που άρχισαν να δηλώνουν Τούρκοι χωρίς να είναι δυνατό να διαπιστωθεί ο βαθμός της ειλικρίνειας αυτών των δηλώσεων. Η δεκαετία του 1970 και το σχετικά βελτιωμένο καθεστώς ελευθεριών που επικράτησε επέτρεψε την εκ νέου ανάδυση του κουρδικού εθνικισμού. Η κουρδική νεολαία ξανάρχισε να μαθαίνει την κουρδική γλώσσα και μια νέα κουρδική συνείδηση άρχισε να αναδύεται με ριζοσπαστικά πολιτικά χαρακτηριστικά τα οποία εκδηλώθηκαν κατά τη δεκαετία του 1980 όταν ξέσπασε ο ένοπλος κουρδικός αγώνας. Η δεκαετία του 1990 έριξε τους Κούρδους σε νέες περιπέτειες μετά την τουρκική στρατιωτική αντίδραση στη δράση του ΡΚΚ⁶³ που κατέληξε στη σύλληψη Οτσαλάν και την αποδυνάμωση του ακέφαλου πλέον κινήματος. Το κίνημα όμως φαίνεται πρόσφατα να επαναδραστηριοποιείται (το 2006) αυξάνοντας κατά πολύ τις βίαιες ενέργειες του στο δεύτερο μισό του 2007.

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι οι Κούρδοι αναμφισβήτητα αποτελούν τη μεγαλύτερη εθνολογική και γλωσσική ομάδα της Τουρκίας. Εκατομμύρια πολίτες της Τουρκίας θεωρούν τους εαυτούς τους Κούρδους και μιλάνε τις κουρδικές διαλέκτους. Η κουρδική κοινότητα είναι όμως κατακερματισμένη με διαφορετικές διαλέκτους, θρησκευτικά δόγματα και πληθώρα φυλών και με τα συμφέροντα των επικεφαλής να δημιουργούν σοβαρές εσωτερικές διενέξεις. Η τουρκική πολιτική διαχρονικά και με συνέπεια προσπαθεί να εκριζώσει την κουρδική εθνική ταυτότητα και να αφομοιώσει τους Κούρδους στον τουρκικό πληθυσμό. Η προσπάθεια αυτή έχει μερικώς επιτύχει με τη χρήση κάθε μέσου, βίαιου και μη. Κούρδοι που ανοικτά και δημόσια ομιλούν για κουρδική εθνική ταυτότητα ή και ομιλούν δημόσια κουρδικά υφίστανται λογοκρισία και κάθε είδους διώξεις. Τα ισλαμικά κόμματα που γνώρισαν άνοδο από τα μέσα της δεκαετίας του 1995 και μετά, πέτυχαν μια υψηλή δημοτικότητα και υποστήριξη των Κούρδων. Η προσέλευση αυτή των Κούρδων ψηφοφόρων αποδίδεται σαν αποτέλεσμα της απόρριψης εκ μέρους των Κούρδων των κοσμικών κομμάτων που υποστηρίζοντας το κεμαλικό καθεστώς προέβησαν σε διώξεις εναντίον τους, όπως επίσης και στην ελπίδα της γεφύρωσης των διαφορών μέσω της κοινής θρησκείας. Ενδεικτικά είναι τα στοιχεία που αναφέρουν ότι τα ισλαμικά κόμματα της Ευημερίας και της Αρετής υποστηρίχθηκαν από το 40% του τουρκικού πληθυσμό εντούτοις απέσπασαν το 47% των Κούρδων⁶⁴. Τελευταία και με την άνοδο του κόμματος του Ταγίπ Ερντογκάν έχει υπάρξει κάποια περιορισμένη ανεκτικότητα έναντι των Κούρδων.

⁶² Μερικά από τα αποτελέσματα αυτής της εσωτερικής μετανάστευσης οδήγησαν σε δημογραφικές παραδοξότητες. Η Κωνσταντινούπολη, π.χ. είναι αυτή τη στιγμή η πόλη με τον μεγαλύτερο κουρδικό πληθυσμό στον κόσμο. Οι κουρδικοί αυτοί πληθυσμοί που κατέλαβαν τις εξαθλιωμένες περιφέρειες των αστικών κέντρων βρέθηκαν στο οικονομικό και κοινωνικό περιθώριο και δημιουργήθηκαν εντάσεις.

⁶³ Θάνος Βερέμης, ΕΛΙΑΜΕΠ, Η Σύγχρονη Τουρκία, Dogu Ergil, Το Κουρδικό Πρόβλημα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2002, σελ. 228. «Το ΡΚΚ, ιδρυθέν το 1978 από τον Αμπντουλάχ Οτσαλάν, πρώην φοιτητή της Σχολής Οικονομικών Επιστήμων του Πανεπιστημίου της Άγκυρας και μερικούς συνεργάτες του κήρυξε το κατά κάποιο τρόπο αντιφατικό ιδεώδες με Μαρξιστικές-Λενινιστικές αρχές, αλλά και θέσεις Κουρδικού εθνικισμού, και ξεκίνησε τη δράση του με την πρώτη τρομοκρατική επίθεση το 1984, δολοφονώντας περισσότερους από 12 ανθρώπους. Το ΡΚΚ γρήγορα απέκτησε ευρεία λαϊκή βάση και δημοτικότητα, επιτυχία που εν μέρει οφειλόταν στη δυσαρέσκεια που είχε προκληθεί λόγω της διάλυσης Κουρδικών οργανώσεων εκ μέρους της τουρκικής κυβέρνησης και της απαγορεύσεις κάθε δραστηριότητας που εξέφραζε την κουρδική ταυτότητα. Παγιδευμένοι σε μια παραδοσιακή κοινωνία που αποτελείται από φυλές, μια κοινωνία με ανισότητες, οι νεαροί Κούρδοι βρήκαν στο ΡΚΚ έναν ελκυστικό και ενωτικό σκοπό. Νέοι και νέες είδαν την οργάνωση σαν ένα μέσον, τόσο για προσωπική χειραφέτηση όσο και σαν πολιτικό κίνημα.»

⁶⁴ Jenny B. White, *Islamist Mobilization in Turkey*, Εκδόσεις University of Washington Press, 2003, σελ. 71-72.

Παρόμοιες ανοχές έναντι των Κούρδων είχαν εμφανιστεί προσωρινά και στο παρελθόν για να αντικατασταθούν με περιόδους νέων διώξεων και απαγορεύσεων. Από την άλλη δεν πρέπει να διαφεύγει της προσοχής μας ότι μεγάλος αριθμός Κούρδων, ειδικά αυτών που έχουν μετακινηθεί δυτικά σε μεγαλουπόλεις, έχουν ενσωματωθεί στην τουρκική κοινωνία και συμμετέχουν ενεργά στην πολιτική, οικονομική και κοινωνική ζωή της χώρας. Σημαντικός είναι επίσης και ο αριθμός των κοινών γάμων Τούρκων και Κούρδων. Ίσως ο πλέον συνεκτικός δεσμός των δύο κοινοτήτων είναι η κοινή θρησκεία.

Αραβόφωνοι

Κατά μήκος των τουρκοσυριακών συνόρων και ιδιαίτερα στην επαρχία Χατάϊ (Αλεξανδρέττα), όπου το 29% των κατοίκων της περιοχής σύμφωνα με την απογραφή του 1965 είναι Άραβες, εντοπίζεται η πλειοψηφία της αραβόφωνης μειονότητας της Τουρκίας. Σύμφωνα με εκτιμήσεις ο πληθυσμός τους ανέρχεται σε 800.000 – 1.000.000. Τα επίσημα στοιχεία της απογραφής του 1965 αναφέρουν ότι 533.264 άτομα μιλούσαν τα αραβικά είτε ως μητρική γλώσσα (365.340) είτε ως δεύτερη γλώσσα (169.724). Δηλαδή, τα αραβικά αποτελούσαν την μητρική ή δεύτερη γλώσσα για το 1,69% του τουρκικού πληθυσμού⁶⁵. Η περιοχή της Αλεξανδρέττας παραχωρήθηκε στην Τουρκία το 1939, περίοδο κατά την οποία οι Αραβόφωνοι της περιοχής αποτελούσαν τα 2/3 του πληθυσμού. Έκτοτε χάρη στις συστηματικές προσπάθειες του τουρκικού κράτους η δημογραφική εικόνα αλλοιώθηκε, χωρίς ωστόσο να χάσει τον αραβικό της χαρακτήρα. Τόσο η παραχώρηση της περιοχής στην Τουρκία όσο και η πολιτική που ακολούθησε το τουρκικό κράτος αποτελούν έκτοτε σημείο τριβής των συροτουρκικών σχέσεων. Ο αραβόφωνος πληθυσμός διακρίνεται σε τρεις κατηγορίες ανάλογα ως προς το θρήσκευμά του: Σουννίτες, Alawis και Χριστιανοί.

Οι Σουννίτες (Arab-Sunni), εντοπίζεται κατά κύριο λόγο στις επαρχίες Μαρντίν, Ούρφα, Σίρτ και στην επαρχία Χατάϊ. Η ομάδα αυτή διακρίνεται από φυλετική οργάνωση, η εσωτερική συνοχή της οποίας στηρίζεται στην ενδογαμία και την κοινή γλώσσα. Το πληθυσμιακό της μέγεθος προσεγγίζει τους 350.000. Σε γενικές γραμμές έχουν αποδεχθεί την τουρκική κυριαρχία, διατηρούν όμως έντονη συναίσθηση του αραβικού πολιτισμού και της ανωτερότητάς του και αντιμετωπίζουν δυσμενείς κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες λόγω της υπανάπτυξης της περιοχής. Ευρίσκονται σε τριβή με τους πληθυσμούς που η τουρκική κυβέρνηση μετέφερε στην περιοχή στα πλαίσια αποδυνάμωσης του αραβικού στοιχείου.

Οι Νουσαϊρί (Nussairi) ή Αλαβί (Alawi) ή Αλαουίτες που πρεσβεύουν τη δική τους εκδοχή του Αλεβιτισμού (Alevism) ανέρχονται σύμφωνα με ανεπίσημα στοιχεία σε 200.000. Οι περιοχές στις οποίες συναντάμε τη μεγαλύτερη πυκνότητα συγκέντρωσης των Νουσαϊρί βρίσκονται στην επαρχία Χατάϊ, στα Άδανα, στη Μερσίνα και στην επαρχία Ισέλ. Οι εγκαταστάσεις τους συγκροτούνται από χωριά με χαλαρή κοινοτική οργάνωση. Οι ίδιοι προτιμούν να αυτοαποκαλούνται Αλαβί⁶⁶ και θεωρούν ότι οι δογματικές τους αντιλήψεις είναι πληρέστερες από των ομόδοξων Κουρδών και Τούρκων Alevis. Η εικόνα των Σουννιτών για τους Αλαβί είναι αρνητική. Οι Χριστιανοί

⁶⁵ Ως γνωστό οι πρώτες γλώσσες κατά τάξη πληθυσμιακού μεγέθους είναι η τουρκική και η κουρδική και έπονται τα αραβικά.

⁶⁶ Ο όρος Νουσαϊρί έχει υποτιμητικές συνδηλώσεις και χρησιμοποιείται από τα άτομα που δεν ανήκουν στην κοινότητα. Αναφορά για τους Νουσαϊρί (Nussairi) ή Αλαβί (Alawi) υπάρχει και στο Κεφάλαιο «Γ» που αναφέρεται στις θρησκευτικές μειονότητες.

θεωρούνται φιλική ομάδα για τους Αλαβί (Alawi) και οι τελευταίοι συμμετέχουν ακόμα και σε μερικούς εορτασμούς τους.

Οι Ορθόδοξοι Χριστιανοί Άραβες υπάγονται στο εξόριστο Πατριαρχείο της Αντιοχείας που εδρεύει στη Δαμασκό. Οι εκτιμήσεις ανεβάζουν τον αριθμό τους σε 7.000-10.000 περίπου. Οι κύριες εγκαταστάσεις τους εντοπίζονται στην επαρχία Χατάϊ στην πόλη της Αντιόχειας και την γύρω περιοχή της, αλλά και στη Μερσίνα. Η αραβική ορθόδοξη εκκλησία διέθετε 300.000 περίπου μέλη την εποχή της προσάρτησης της περιοχής στην Τουρκία (1939). Οι τουρκικές όμως αρχές αποδύθηκαν έκτοτε σε μία ενορχηστρωμένη και συστηματική εκστρατεία εκτουρκισμού. Η διδασκαλία των αραβικών στα σχολεία απαγορεύθηκε, ενώ τα αραβικά επίθετα αντικαταστάθηκαν από τουρκικά. Συμπαγείς τουρκικοί πληθυσμοί μεταφέρθηκαν στην περιοχή, η οποία εποικίστηκε μεθοδικά. Το κλίμα τρομοκρατίας και ανασφάλειας που επικράτησε οδήγησε σε σταδιακή έξοδο τόσο τους Μουσουλμάνους όσο και τους Χριστιανούς Άραβες που μετανάστευσαν στη Συρία, την Ιορδανία, το Ισραήλ και εν συνεχεία στη Δυτική Ευρώπη και την Αυστραλία. Πέρα από την αραβική ορθόδοξη κοινότητα της επαρχίας Χατάϊ μία άλλη χριστιανική κοινότητα εντοπίζεται στην επαρχία Μαρντίν. Πρόκειται για Αραμαίους Χριστιανούς που ανήκουν στην συριακή εκκλησία καθώς και μία μικρή ομάδα που έχει προσχωρήσει στην καθολική Ουνία. Ο αριθμός τους υπολογίζεται στις 12.000 και βρίσκονται εγκατεστημένοι στην επαρχία Μαρντίν.

Διάφορες Εθνότητες

Οι τρεις κύριες κατηγορίες-εθνότητες (Τούρκοι, Κούρδοι, Αραβόφωνοι) που περιγράψαμε μέχρι τώρα αποτελούν τη συντριπτική πλειονότητα του πληθυσμού της Τουρκίας αλλά δεν συμπληρώνουν σε καμία περίπτωση το δημογραφικό εθνοτικό μωσαϊκό της. Σύμφωνα με πρόχειρους υπολογισμούς, στη σύγχρονη Τουρκία εντοπίζονται 30 έως 50 τουλάχιστον διαφορετικές τέτοιες εθνοτικές-γλωσσικές ομάδες και πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι η έρευνα και η μελέτη τους βρίσκεται ακόμα στα σπάργανα ενώ όπως προαναφέραμε συναντά ποικίλες αντιδράσεις εκ μέρους των κρατικών αρχών. Κύριος παράγοντας εντοπισμού μιας εθνότητας είναι η χρησιμοποιούμενη γλώσσα. Εξάλλου ο παράγων αυτός είναι και εκείνος ο οποίος χρησιμοποιήθηκε ευρέως κατά τις απογραφές που έλαβαν χώρα. Το 1927 καταγράφηκαν 14 διαφορετικές γλώσσες, το 1935 ο αριθμός αυξήθηκε σε 31 και παρέμεινε σταθερός μέχρι το 1945. Το 1950 σημειώθηκαν στα δελτία απογραφών 28 γλώσσες ενώ η απογραφή του 1955 αναφέρει 25 γλώσσες. Στις απογραφές του 1960 και του 1965 καταγράφηκαν 25 διαφορετικές γλώσσες⁶⁷. Το μοναδικό στοιχείο που μας βοηθά να σχηματίσουμε μια γνώμη για την κατανομή των εθνικών μειονοτήτων στην Τουρκία είναι οι απαντήσεις που δίδονται σχετικά με τη μητρική γλώσσα. Βασιζόμενοι στα στοιχεία των απογραφών και σε άλλες πηγές εντοπίζουμε τις παρακάτω εθνότητες:

Αζερμπαϊτζανοί ή Αζέροι: Η γλώσσα τους είναι η τουρκογενής αζερική και μοιάζει με τις τουρκικές διαλέκτους της ανατολικής Ανατολίας. Είναι Σίτες Μουσουλμάνοι και για αυτό το λόγο βρίσκονται σε απομόνωση από τους Τούρκους Σουννίτες. Εκτιμάται ότι ο αριθμός τους είναι γύρω στις 100.000. Υπάρχουν επίσης και οι Σουννίτες Αζέροι (Καραμπαχλάρ). Είναι συγγενείς με τους Σίτες ομοφύλους τους και χρησιμοποιούν παραπλήσια διάλεκτο με την αζερική. Είναι περίπου 80.000. Αμφότερες οι κοινότητες δεν είναι οργανωμένες και παρότι διαθέτουν συγγένεια με

⁶⁷ Fuat Dundar, Οι Μειονότητες στην Τουρκία, Εκδόσεις Infognomon, 2003, σελ. 65-66.

τους Αζέρους του γειτονικού Αζερμπαϊτζάν δεν έχουν επί του παρόντος προβάλει διαθέσιμες αναγνώρισης της εθνότητάς τους. Πιθανόν αυτό να οφείλεται και στις σχετικά καλές σχέσεις μεταξύ των δύο κρατών.

Αλβανοί: Εμφανίζονται σε όλες τις απογραφές (0,17% του πληθυσμού, με βάση τα επίσημα στοιχεία της απογραφής του 1965, χρησιμοποιεί τα αλβανικά ως πρώτη ή δεύτερη γλώσσα). Είναι εγκατεστημένοι σε μεγαλουπόλεις στην δυτική Ανατολία, την κεντρική Ανατολία και την Κωνσταντινούπολη. Είναι ορθόδοξοι Σουννίτες 75% και Μουσουλμάνοι Bektasi Tarikat το υπόλοιπο 25%. Το χαρακτηριστικό των Αλβανών της Τουρκίας είναι ότι τουρκοποιήθηκαν σχεδόν στην ολότητα τους⁶⁸. Σήμερα, δεν ξεπερνούν τα 30.000 άτομα.

Αμπχάζιοι: Ολιγάριθμη μουσουλμανική κοινότητα (0,40% του πληθυσμού, με βάση τα επίσημα στοιχεία της απογραφής του 1965, χρησιμοποιεί τα αμπχάζικά ως πρώτη ή δεύτερη γλώσσα). Οι Αμπχάζιοι θεωρούνται αυτόχθον λαός του Καυκάσου. Σήμερα υπολογίζονται σε λιγότερο από 10.000 άτομα που κατοικούν στις περιοχές Σαγγαρίου, Νικομήδειας, Μπολού και Μερσίνας. Η γλώσσα τους ανήκει στην καυκασιανή γλωσσική οικογένεια. Είναι Σουννίτες Μουσουλμάνοι. Η παρουσία τους είναι αποτέλεσμα της ρωσικής εθνοκάθαρσης (19^{ος} αιώνας) της σημερινής περιοχής της αυτόνομης Δημοκρατίας της Αμπχάζιας (τμήμα της Γεωργίας). Η αρχική και περιορισμένη υποστήριξη που προσέφερε η τουρκική κυβέρνηση στην αυτόνομη Δημοκρατία της Αμπχάζιας κατά τη σύγκρουσή της με την κεντρική κυβέρνηση της Γεωργίας αφύπνισε τα παραδοσιακά αντιτουρκικά αντανεκλαστικά της γεωργιανής κοινωνίας και υπήρξε αιτία μιας πρόσκαιρης κρίσης μεταξύ των δύο χωρών.

Αρμένιοι: Ένας ιστορικός λαός που κατοικεί στην περιοχή του Καυκάσου πάνω από 2.500 χρόνια. Στα πλαίσια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας έχαιραν ιδιαίτερης εκτίμησης μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και τους είχε παραχωρηθεί το δικαίωμα να διοικούνται από το δικό τους millet, έχοντας μάλιστα και το δικό τους Πατριαρχείο που εξακολουθεί και εδρεύει στην Κωνσταντινούπολη. Ομιλούν την αρμενική γλώσσα (αρχαία ινδοευρωπαϊκή γλώσσα) και θρησκευτικά η πλειοψηφία τους είναι Χριστιανοί Ορθόδοξοι Γρηγοριανοί (Αρμενική Αποστολική Εκκλησία) ενώ υπάρχουν και ορισμένοι Καθολικοί (Ουνίτες) και ακόμη λιγότεροι Προτεστάντες. Σήμερα δεν ξεπερνούν τις 50.000 και είναι συγκεντρωμένοι κυρίως στην Κωνσταντινούπολη όπου και διαθέτουν αξιόλογη οικονομική παρουσία. Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία της απογραφής του 1965, 55.354 άτομα μιλούσαν τα Αρμενικά σαν μητρική ή δεύτερη γλώσσα (το 0,17% του πληθυσμού). Στην Οθωμανική Αυτοκρατορία στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα ζούσαν περίπου 2 εκατομμύρια Αρμένιοι. Οι πρώτες σφαγές έλαβαν χώρα το 1877-78 στη διάρκεια του ρωσικοτουρκικού πολέμου, για να ακολουθήσει η δεύτερη φάση το 1894-1896 στα πλαίσια ενός σχεδίου που εμπνεύστηκε η Υψηλή Πύλη για την «τελική λύση» του αρμενικού προβλήματος⁶⁹. Η τρίτη φάση, κατά την οποία σφαγιάστηκαν περίπου 1,5 εκατομμύρια Αρμένιοι έγινε το 1915. Μικρότερης έντασης διωγμοί έγιναν το 1920⁷⁰ και το 1955 σε συνδυασμό με το «πογκρόμ» κατά των Ελλήνων της

⁶⁸ Αχιλλέας Ανθεμίδης, Τουρκία: η Χώρα των Θρησκευτικών και Εθνικών Μειονοτήτων, Εκδόσεις αδελφών Κυριακίδη, 1999, σελ. 119-120.

⁶⁹ Μάνος Καραγιάννης, Η Τουρκική Εξωτερική Πολιτική στον Καύκασο, Εκδόσεις Παπαζήση, 2006, σελ. 71.

⁷⁰ Η Συνθήκη των Σεβρών (1920) αναγνώριζε de jure το κράτος της Αρμενίας και ανέθετε στον Αμερικανό πρόεδρο Ουίλσον να καθορίσει τα σύνορα του κράτους αυτού με την Τουρκία. Η στρατιωτική ανάκαμψη των Τούρκων, η επιθυμία των Συμμάχων να τους εξευμενίσουν και η αντίθεση της αμερικανικής κοινής γνώμης στην αποστολή αμερικανικών στρατευμάτων για εγγύηση της εφαρμογής

Κωνσταντινούπολης. Συνεχείς είναι οι προσπάθειες των Τούρκων να εκδιώξουν τους Αρμένιους από την περιοχή, χρησιμοποιώντας κάθε είδους πίεση και διοικητικών-νομοθετικών μέτρων. Η προσπάθεια τους έφθασε μέχρι την επέμβαση τους το 1998 στην εκλογή του Αρμένιου Πατριάρχη. Σημαντική προσπάθεια για την αναγνώριση της αρμενικής γενοκτονίας διεξάγεται από την αρμενική διασπορά η οποία διαθέτει αξιόλογο επιρροή σε δυτικές χώρες. Η επιρροή της μάλιστα αυξήθηκε μετά τον τερματισμό του ψυχρού πολέμου και τον τερματισμό των βίαιων ενεργειών της αρμενικής οργάνωσης ASALA⁷¹, τη δεκαετία του 1970, εναντίον τουρκικών στόχων. Το σημερινό αρμενικό κράτος (ανεξαρτητοποιήθηκε από την πρώην ΕΣΣΔ το 1991), αντιμετωπίζοντας οικονομικά προβλήματα και εδαφικές διενέξεις με το Αζερμπαϊτζάν, διατηρεί σχετικά χαμηλούς τόνους έναντι της Τουρκίας.

Ασσύριοι: Η μειονότητα των Ασσυρίων ζούσε στη νοτιοανατολική Τουρκία και είναι Χριστιανοί Νεστοριανοί. Υπέστησαν μεγάλους διωγμούς από την Οθωμανική Αυτοκρατορία αλλά ιδιαίτερα από το κεμαλικό καθεστώς καθώς δεν έγινε καμία αναφορά στη συγκεκριμένη εθνότητα στη Συνθήκη της Λωζάνης με αποτέλεσμα σήμερα οι Ασσύριοι έχουν περιοριστεί σε μια μικρή μειονότητα 30.000 ανθρώπων (συνολικά 500.000 στην περιοχή της Μέσης Ανατολής). Υπάρχουν Ασσύριοι στη Δυτική Ευρώπη και μια μικρή κοινότητα στην Κωνσταντινούπολη και στην περιοχή Χακάρι. Οι εναντίον των Ασσυρίων διώξεις είναι ακόμη μια απόδειξη του τρόπου χρησιμοποίησης των Κούρδων για την εξόντωση μιας μειονότητας⁷² και την αλλοίωση της δημογραφικής σύνθεσης της περιοχής⁷³. Το όνειρο τους για τη δημιουργία μιας ανεξάρτητης εστίας (υπόσχεση Βρετανών το 1917) έχει καταστεί ανεδαφικό και σήμερα αγωνίζονται να αποσπάσουν την προσοχή της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης με την ελπίδα βελτίωσης των συνθηκών διαβίωσης τους⁷⁴.

Βόσνιοι: Ολιγάριθμη Μουσουλμανική σουννιτική κοινότητα που δεν ξεπερνά τα 20.000 άτομα πλήρως εκτουρκισθέντων (0,18% του πληθυσμού, με βάση τα επίσημα στοιχεία της απογραφής του 1965, χρησιμοποιεί τα βοσνιακά ως πρώτη ή δεύτερη γλώσσα). Είναι συγκεντρωμένοι στην Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη και Προύσα.

Balkar και Karacay: Είναι Σουννίτες Μουσουλμάνοι Χανεφί. Η γλώσσα τους δεν αναφέρεται σε καμία απογραφή καθώς είναι διάλεκτος της τουρκικής και συγκεκριμένα του ιδιώματος της ποντοκασπιανής διαλέκτου.

Γεωργιανοί: Ο λαός των Γεωργιανών είναι πανάρχαιος και κατόρθωσε να διατηρήσει την ιστορική του ταυτότητα εν μέσω πολλών επιδρομών. Οι Γεωργιανοί πέρασαν στον έλεγχο των Οθωμανών τον 16^ο και 17^ο αιώνα αλλά το κύριο ρεύμα μετακινήσεως προς την Τουρκία έγινε με το τέλος του ρωσοτουρκικού πολέμου του 1877-78. Οι Γεωργιανοί κατοικούν κυρίως στα σύνορα με τη Γεωργία αλλά μεγάλος

του σχεδίου δημιουργία του νέου αυτού κράτους κατέστησαν ανεφάρμοστη τη Συνθήκη των Σεβρών. Στην ακολουθήσασα Συνθήκη της Λωζάνης (1923) δεν γίνονταν καμία αναφορά σε Αρμενικό κράτος.

⁷¹ Η ASHALA (Αρμενικός Μυστικός Στρατός για την Απελευθέρωση της Αρμενίας) υπήρξε μαρξιστικών τάσεων οργάνωση των Αρμενίων, με έδρα το Λίβανο (δεκαετία 1970) που κατέφευγε σε τρομοκρατικές πράξεις κατά της Τουρκίας (και όχι μόνο) επιδιώκοντας τη δημιουργία ελεύθερου ανεξάρτητου Αρμενικού κράτους.

⁷² Όπως ακριβώς συνέβη και με τη συμμετοχή των Κούρδων στις διώξεις κατά της ελληνικής και Αρμενικής μειονότητας.

⁷³ Κέντρο Ποντιακών Μελετών, Η Πολυεθνική Τουρκία, Εκδόσεις Γόρδιος, 1993, σελ. 75-90.

⁷⁴ Chabry Laurent και Chabry Annie, Οι Μειονότητες, Εθνικές και Θρησκευτικές στη Μέση Ανατολή, τα Αίτια των Συγκρούσεων, Εκδόσεις Θετίλη, 1987, σελ. 241.

αριθμός μετανάστευσε στη Δυτική Τουρκία το 1878 λόγω της Ρωσικής προέλασης. Στην πλειονότητα τους είναι Σουννίτες Μουσουλμάνοι (σε αντίθεση με τους κατοίκους της Γεωργίας που είναι στην πλειονότητα τους Χριστιανοί Ορθόδοξοι αλλά και Μουσουλμάνοι στην περιοχή της Ατζαρίας) ενώ εικάζεται ότι υπάρχουν και λίγοι Χριστιανοί κατάλοιπα της επιρροής των Ρώσων στις παρακαυκάσιες περιοχές⁷⁵. Υπολογίζονται σήμερα σε 70.000 έως 90.000 άτομα (0,25% του πληθυσμού, με βάση τα επίσημα στοιχεία της απογραφής του 1965, χρησιμοποιεί τα γεωργιανά ως πρώτη ή δεύτερη γλώσσα). Είναι συγκεντρωμένοι στην Κωνσταντινούπολη, Προύσα, Μπόλου, Σαμψούντα, Σινώπη και Μπούρσα. Η γλώσσα, η γεωργιανή, ανήκει στην ιβηροκαυκασιανή οικογένεια γλωσσών. Οι Τούρκοι τους αποκαλούν ως Gurcu και Gurculer, ενώ οι ίδιοι αποκαλούνται Karteli και Karteleb. Γενικά είναι από τις φτωχότερες μειονότητες της Τουρκίας. Από το τουρκικό κράτος υπάρχει πολιτική συστηματικής καταστροφής των διαφόρων μνημείων και αρχιτεκτονικών κτισμάτων-ειδικά των Χριστιανικών. Πρόσφατα, λόγω της προσέγγισης Γεωργίας-Τουρκίας, η κατάσταση για τους Γεωργιανούς της Τουρκίας έχει βελτιωθεί. Παρασκηνακά, η Τουρκία συνεχώς προσπαθεί να τους εκτουρκίσει και παρακολουθεί στενά τις σχέσεις τους με τη Γεωργία ώστε να αποτρέψει εν τη γεννήσει της οποιαδήποτε διεκδίκηση εκ μέρους των Γεωργιανών⁷⁶. Η Γεωργία επίσημα δεν έχει επιδείξει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τους χιλιάδες εξισλαμισμένους Γεωργιανούς που ζουν στην βορειανατολική Τουρκία (συμπεριλαμβανομένων και των Λαζών που τους θεωρούν πολλοί Γεωργιανοί ιστορικοί ως συγγενή λαό), ορισμένες όμως εθνικιστικές οργανώσεις στη Γεωργία, προσπαθούν σιγά-σιγά να αναδείξουν το ζήτημα και να προβάλουν διεκδικήσεις εναντίον της Τουρκίας⁷⁷. Ένα επιπλέον πρόβλημα μεταξύ Τουρκίας και Γεωργίας είναι το θέμα της μετεγκατάστασης των Μεσχετιών Τούρκων στις πατρογονικές εστίες τους στη Νοτιοδυτική Γεωργία που πιθανόν να προκαλέσει διαμάχη με την τοπική αρμενική κοινότητα που εποίκισε μεταπολεμικά την περιοχή⁷⁸. Σήμερα η πολιτική αστάθεια, ο εμφύλιος πόλεμος στην περιοχή της Νοτίου Οσσετίας και ο παρεμβατισμός της Μόσχας στις εσωτερικές υποθέσεις της Γεωργίας, έχει οδηγήσει την Τιφλίδα σε μια προσέγγιση και συνεργασία με την Άγκυρα, παρά τα διμερή προβλήματα και τις προκαταλήψεις των Γεωργιανών κατά των Τούρκων πρώην κατακτητών⁷⁹.

Γιουγκούροι: Ολιγάριθμη εθνότητα που έχει έρθει πρόσφατα από το Αφγανιστάν. Δεν αναφέρονται σε καμιά τουρκική απογραφή. Η γλώσσα τους ανήκει στις τουρκογενείς γλώσσες και είναι Σουννίτες Μουσουλμάνοι.

Daghistanis: Η ονομασία τους είναι πολύμορφη (Avars, Gazi, Yumuk, Kaitak και Lezgi). Ζουν στις περιοχές του Τενιζλί, Τοκάτ, Σιβάζ, Πούρσα, Άδανα και Σμύρνη. Δεν ξεπερνούν τις 10.000. Η γλώσσα τους ανήκει στην ιβηροκαυκασιανή οικογένεια και είναι Μουσουλμάνοι Σουννίτες.

Εσθονοί: Ο αριθμός τους δεν ξεπερνά τους 3.000. Η γλώσσα τους είναι η αρχαϊκή διάλεκτος της Εσθονίας. Ζουν συγκεντρωμένοι νοτίως του Καρς. Είναι Χριστιανοί και ανήκουν στην Ευαγγελική Εκκλησία. Η θρησκευτική πίστη τους βοηθά να κρατούν την εθνολογική ταυτότητα τους.

⁷⁵ Κέντρο Ποντιακών Μελετών, Η πολυεθνική Τουρκία, Εκδόσεις Γόρδιος, 1993, σελ. 182-183.

⁷⁶ Νίκος Χειλαδάκης, Τουρκία: Ο γίγαντας με τα γυάλινα πόδια, Εκδόσεις Κάδμος, 1999, σελ. 239.

⁷⁷ Μάνος Καραγιάννης, Η Τουρκική Εξωτερική Πολιτική στον Καύκασο, Εκδόσεις Παπαζήση, 2006, σελ. 101.

⁷⁸ ο.π., σελ. 98.

⁷⁹ ο.π., σελ. 94.

Έλληνες: Οι Έλληνες είναι μια από τις μειονοτικές ομάδες που αναγνωρίζει επίσημα η Τουρκική Δημοκρατία σε εκτέλεση της Συνθήκης της Λωζάνης (1923)⁸⁰. Μια μειονότητα που τα τελευταία χρόνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και τα πρώτα της Τουρκικής Δημοκρατίας, μετακινήθηκε και γνώρισε πλήθος διώξεων με αφορμή διάφορα γεγονότα⁸¹. Η τελευταία απογραφή του 1965, αναφέρει ότι 48.096 άτομα μιλούσαν τα «Ρωμαίικα», ως μητρική γλώσσα και 78.941 ως δεύτερη γλώσσα. Δηλαδή, το 0,4% του πληθυσμού χρησιμοποιούσε την ελληνική γλώσσα. Στην απογραφή του 1927, συνολικά 119.822 μιλούσαν ως μητρική ή δεύτερη γλώσσα τα «Ρωμαίικα». Έκτοτε οι αριθμοί είναι πτωτικοί και αποκαλυπτικοί των διωγμών σε βάρος του ελληνικού στοιχείου. Υπενθυμίζεται ότι η ανταλλαγή πληθυσμών που προέβλεπε η Συνθήκη της Λωζάνης εξαιρούσε τους Έλληνες της Ίμβρου, Τενέδου και Κωνσταντινουπόλεως, και τους Μουσουλμάνους της Θράκης. Στο σχετικό άρθρο της Συνθήκης γίνεται λόγος για «Έλληνες» της Κωνσταντινούπολης και «Μουσουλμάνους» της Θράκης. Σημειώτεον ότι στο σχετικό άρθρο δεν γίνονταν καμία αναφορά σε ιθαγένεια των Ελλήνων της Κωνσταντινουπόλεως, δηλαδή εάν οι Έλληνες κάτοικοι της Κωνσταντινουπόλεως θα έπρεπε να έχουν την τουρκική ιθαγένεια για να μη θεωρηθούν ανταλλάξιμοι. Αριθμητικό στοιχείο για την Ελληνική μειονότητα είναι η έκθεση της Μικτής Επιτροπής Απογραφής των Μη Ανταλλάξιμων Πληθυσμών που αναφέρει ότι στην Κωνσταντινούπολη, Ίμβρο και Τένεδο παρέμειναν 112.500 Έλληνες (72.500 ελληνικής καταγωγής Τούρκοι υπήκοοι και 30.000 Έλληνες πολίτες). Τα γεγονότα της εκδίωξης είναι γνωστά και δεν θα επαναληφθούν στην παρούσα εργασία. Απλά επισημαίνεται ότι σύμφωνα με στοιχεία του μητρώου του έτους 1995 του Οικουμενικού Πατριαρχείου, οι Έλληνες της Κωνσταντινουπόλεως μετά βίας ανέρχονται σε 3.000 άτομα και της Ίμβρου και Τενέδου⁸² δεν ξεπερνούν συνολικά τους 100 γέροντες, αποτέλεσμα μιας καλά οργανωμένης και μακροχρόνιας προσπάθειας εκτουρκισμού του κεμαλικού κράτους.

Καζάκοι: Σουννίτες Μουσουλμάνοι με αρκετά στοιχεία Σαμανισμού. Δεν ξεπερνούν τις 5.000 και προέρχονται κυρίως από πρόσφυγες από την πρώην ΕΣΣΔ την δεκαετία του 1950. Έχουν διασκορπιστεί σε όλη την Τουρκία.

Κιργίσιοι: Οι Κιργίσιοι έχουν τη δική τους γλώσσα, που ανήκει στην κεντρική αραλοκασπιανή ομάδα των τουρκογενών γλωσσών. Είναι Σουννίτες Μουσουλμάνοι, ενώ ένα μέρος τους είναι Σαμανίτες. Δεν συναντώνται σε καμία απογραφή. Εμφανίζονται στις επαρχίες της Άγκυρας, Κόνιας και Αδάνων χωρίς να ξεπερνούν τις λίγες χιλιάδες και χωρίς να εμφανίζουν συγκροτημένη εθνική ομάδα.

Κοζάκοι του Κουμπάν: Ολιγάριθμη ομάδα ρωσικής καταγωγής που μιλάει μια αρχαία διάλεκτο της ρωσικής γλώσσας και συναντώνται στη περιοχή Βαλικεσίρ και Κοκαγκιόλ. Είναι Χριστιανοί Ορθόδοξοι και εγκατέλειψαν την Ρωσία ζητώντας την προστασία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μετά από εξέγερση κατά των Τσάρων.

Κιμυκ: Ανέρχονται σε μερικές χιλιάδες και ζουν στις περιοχές του Σιβάζ και των Δαρδανελίων. Είναι πλήρως εκτουρκισμένοι. Μιλούν ένα δικό τους ιδίωμα το Κιμυκ Τιλ. Είναι Μουσουλμάνοι Σουννίτες και αρκετοί από αυτούς ανήκουν στους Σούφι.

⁸⁰ Fuat Dundar, Οι Μειονότητες στην Τουρκία, Εκδόσεις Infognomon, 2003, σελ. 103.

⁸¹ ο.π. , σελ. 104.

⁸² Κέντρο Ποντιακών Μελετών, Η Πολυεθνική Τουρκία, Εκδόσεις Γόρδιος, 1993, σελ. 230-231.

Λαζοί: Πανάρχαια εθνότητα της Καυκασιανής οικογένειας που κατοικεί σήμερα στην ακραία ανατολική ορεινή περιοχή του τουρκικού Πόντου σε μια ζώνη μήκους 120 περίπου χιλιομέτρων. Η γλώσσα τους ανήκει στην Καυκασιανή ομάδα και είναι συγγενική με τη γλώσσα των Μιγρέλων που ομιλιέται από 500.000 περίπου κατοίκους της Γεωργίας. Κατοικούσαν στην περιοχή της Κολχίδος από την αρχαιότητα και είχαν δική τους αυτοκρατορία με το όνομα Λαζιστάν και στενές σχέσεις με τον Ελληνισμό της περιοχής χωρίς όμως να υφίσταται καμία εθνολογική και φυλετική σχέση. Ανήκουν στην περίπτωση των κατοίκων της παρακαυκάσιας περιοχής που εξισλαμίστηκαν (Σουννίτες) βίαια τον 16^ο αιώνα. Ο αριθμός τους εκτιμάται ότι δεν ξεπερνά τις 100.000 παρά τις φήμες για διπλάσιο και τριπλάσιο αριθμό (0,25% του πληθυσμού, με βάση τα επίσημα στοιχεία της απογραφής του 1965, χρησιμοποιεί τα λαζικά ως πρώτη ή δεύτερη γλώσσα). Οι Λαζοί, υφίστανται και αυτοί τις προσπάθειες του εκτουρκισμού με αποτέλεσμα σημαντικά μνημεία της πολιτιστικής τους παράδοσης να έχουν καταστραφεί. Οι Τούρκοι τους αντιμετωπίζουν περιφρονητικά και αρκετοί επιφανείς Λαζοί υπέστησαν διώξεις. Δεν υφίσταται λαζικό αλφάβητο και τα τελευταία χρόνια έχει γίνει προσπάθεια για δημιουργία λαζικού αλφάβητου που εκτιμάται ότι θα αφυπνίσει τη λαζική συνείδηση. Τη δεκαετία του 1990, υπήρξε προσέγγιση των Κούρδων και των Λαζών και Λαζοί είχαν στρατολογηθεί σε κουρδικά αντάρτικα σώματα κάτι που είχε σαν αποτέλεσμα την σκλήρυνση της τουρκικής στάσης εναντίον τους⁸³.

Οσσετοί: Είναι διασκορπισμένοι σε όλη την βορειανατολική Τουρκία. Δεν υπερβαίνουν τους 5.000. Η γλώσσα τους, Iron Anzag ή Ironan, ανήκει στην οικογένεια των ιρανικών γλωσσών που είναι κλάδος της ινδοευρωπαϊκής οικογένειας. Είναι Μουσουλμάνοι Σουννίτες.

Ουζμπέκοι: Είναι Σουννίτες Μουσουλμάνοι και ζουν στις περιοχές της Άγκυρας και Κόνιας. Ο αριθμός τους είναι άγνωστος και δεν αποτελούν συγκροτημένη εθνοτική κοινότητα⁸⁴. Έχουν δική τους γλώσσα που ανήκει στην οικογένεια των τουρκογενών γλωσσών με ισχυρή την επιρροή της Ιρανικής και μοιάζει με τη γλώσσα των Τατάρων της Σιβηρίας. Η χρήση της γλώσσας τους δεν αναφέρεται σε καμία από τις απογραφές, πιθανόν διότι χαρακτηρίστηκε ως τουρκική διάλεκτος.

Πομάκοι: Συγκεντρωμένοι κυρίως στην Ανατολική Θράκη, τη Σμύρνη και το Μπαλίκεσιρ (0,18% του πληθυσμού, με βάση τα επίσημα στοιχεία της απογραφής του 1965, χρησιμοποιεί τα πομακικά ως πρώτη ή δεύτερη γλώσσα). Οι Πομάκοι⁸⁵ που συναντώνται στην Τουρκία ως επί το πλείστον προέρχονται ως Μουσουλμάνοι πρόσφυγες από τη Βουλγαρία και γνωρίζουν τη Βουλγαρική γλώσσα⁸⁶. Είναι κυρίως Μουσουλμάνοι Σουννίτες και λίγοι Alevi. Ο αριθμός τους δεν ξεπερνά τις 40.000. Έχουν ενταχθεί ομαλά στην Τουρκική κοινωνία.

Ρώσοι Μολοκάνοι: (Russians Molokan) Χριστιανοί Ορθόδοξοι ρωσικής καταγωγής που ζουν στην περιοχή του Καρς και μιλούν τα ρωσικά. Αριθμούν λίγες χιλιάδες και είναι απομεινάρια της αναγκαστικής μετακίνησης των πληθυσμών τις εποχές που η περιοχή αυτή συχνά άλλαζε χέρια.

⁸³ Νίκος Χειλαδάκης, Τουρκία: Ο γίγαντας με τα γυάλινα πόδια, Εκδόσεις Κάδμος, 1999, σελ. 237-8.

⁸⁴ Αχιλλέας Ανθεμίδης, Τουρκία: η Χώρα των Θρησκευτικών και Εθνικών Μειονοτήτων, Εκδόσεις αδελφών Κυριακίδη, 1999, σελ.79.

⁸⁵ Η ελληνική θέση είναι ότι οι Πομάκοι είναι οι εξισλαμισθέντες κάτοικοι της Θράκης.

⁸⁶ Αχιλλέας Ανθεμίδης, Τουρκία: η Χώρα των Θρησκευτικών και Εθνικών Μειονοτήτων, Εκδόσεις αδελφών Κυριακίδη, 1999, σελ. 81-90.

Σουδανοί: Χαρακτηρίζονται σαν Νέγροι (Soudanese), ενώ τουρκικά καλούνται Arap, δηλαδή μαύροι. Οι εκτιμήσεις τους ανεβάζουν σε 5.000 περίπου. Η γλώσσα τους είναι Τουρκική και είναι Alevi.

Τάταροι: Η γλώσσα αυτή συναντάται μόνο στις πρώτες απογραφές (0,06% του πληθυσμού, με βάση τα επίσημα στοιχεία της απογραφής του 1945, χρησιμοποιεί τα ταταρικά ως πρώτη ή δεύτερη γλώσσα). Ζουν σκόρπιοι σε μεγαλουπόλεις της Τουρκίας. Ανέρχονται σε λίγες χιλιάδες χωρίς καμία οργάνωση και εντεταγμένοι στην τουρκική κοινωνία. Γίνεται αναφορά στην ύπαρξη τους μόνο όταν το καθεστώς θέλει να προβάλλει τις σχέσεις του με τους τουρκόφωνους λαούς της Κεντρικής Ασίας. Διακρίνονται σε: Ουσμπέκους Τατάρους, Τατάρους της Κριμαίας και Nogas Tatars και είναι Σουννίτες Μουσουλμάνοι⁸⁷.

Τσερκέζοι ή Κιρκάσιοι⁸⁸: Πρόκειται για την τέταρτη μεγαλύτερη γλωσσική ομάδα στην Τουρκία. Αποτελούν αρχαία φυλή της περιοχής του Καυκάσου και η εγκατάστασή τους στην Τουρκία είναι αποτέλεσμα της αναγκαστικής μετανάστευσης των Μουσουλμάνων Καυκασίων το 1878 μετά την κατάκτηση του Καυκάσου από τα Ρωσικά στρατεύματα. Είναι Σουννίτες Μουσουλμάνοι. Υπέστησαν διώξεις από το κεμαλικό καθεστώς που έφθασε μέχρι την καταστροφή των τσερκέζικων εκδόσεων και την εκδίωξη τους από τις δημόσιες υπηρεσίες. Την περίοδο 1950-1980 που υπάρχει μια βελτίωση της θέσης των και δραστηριοποιούνται τσερκέζικοι πολιτιστικοί σύλλογοι. Το 1980 οι διώξεις επιτείνονται με συλλήψεις και βασανιστήρια καθώς αρκετοί Τσερκέζοι συντάχθηκαν με τα αριστερά κινήματα της δεκαετίας του 1970. Οι Τσερκέζοι εμφανίζονται σε όλες τις απογραφές (0,34% του πληθυσμού, με βάση τα επίσημα στοιχεία της απογραφής του 1965, χρησιμοποιεί τα τσερκέζικα ως πρώτη ή δεύτερη γλώσσα). Είναι γεωργοί και κτηνοτρόφοι και κατοικούν κυρίως στην Καισάρεια, Μαράς, Τοκάτη, Νικομήδεια, Σεβάστεια και το Μπόλου. Πιθανόν να ξεπερνούν σήμερα και τα 100.000 άτομα ενώ ανεπιβεβαίωτες πληροφορίες ανεβάζουν τον αριθμό τους σε 300.000. Τα τελευταία χρόνια έχει σημειωθεί μια αξιόλογη κίνηση προς την κατεύθυνση της πολιτικής εκπροσώπησης των Τσερκέζων στην πολιτική ζωή της Τουρκίας⁸⁹.

Τσετσένοι και Ινγκούζοι: Μετανάστευσαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία το 1865. Ομιλούν την Chechen, γλώσσα που ανήκει στην καυκασιανή γλωσσική οικογένεια και ανήκουν στη φυλή των Τσετσένων που κατοικούν στην σημερινή Τσετσενία. Είναι Μουσουλμάνοι Σουννίτες και διατηρούν στενούς δεσμούς με τους Τσετσένους. Κατά καιρούς, η Ρωσία έχει διαμαρτυρηθεί ότι Τσετσένοι αντάρτες βρίσκουν καταφύγιο και υποστήριξη από τους ομόφυλους τους στην Τουρκία. Υπολογίζονται περίπου σε 30.000 άτομα.

Τσιγγάνοι-Αθίγγανοι-Γύφτοι⁹⁰: Ανήκουν σε διάφορες κατηγορίες. Ο αριθμός τους είναι δύσκολος να προσδιοριστεί καθώς μετακινούνται συνεχώς, αποφεύγουν να καταγραφούν και εμφανίζονται με διαφορετικά ονόματα. Οι Τούρκοι τους αποκαλούν

⁸⁷ Αχιλλέας Ανθεμίδης, Τουρκία: η Χώρα των Θρησκευτικών και Εθνικών Μειονοτήτων, Εκδόσεις αδελφών Κυριακίδη, 1999, σελ. 80.

⁸⁸ Συναντώνται με διαφορετικά ονόματα στη διαδρομή της ιστορίας (Suchus, Zugi, Kerket, Cercetae, Kavkazi, Adighe, Kerkes και Tscherkessen).

⁸⁹ Νίκος Χειλαδάκης, Τουρκία: Ο Γίγαντας με τα Γυάλινα Πόδια, Εκδόσεις Κάδμος, 1999, σελ. 247.

⁹⁰ Οι ίδιοι αυτοαποκαλούνται ως Rom, Curbati, Caraci, Dum, Posa και οι Χριστιανοί Γύφτοι ως Balamoron.

με διάφορα ονόματα. Πιθανόν ο αριθμός τους να φθάνει και τις 50.000 (0,28% του πληθυσμού, με βάση τα επίσημα στοιχεία της απογραφής του 1945, χρησιμοποιεί τα τσιγγάνικα ή κόπτικα ως πρώτη ή δεύτερη γλώσσα). Η γλώσσα τους έχει άφθονα στοιχεία της ιρανικής, κουρδικής και τουρκικής⁹¹. Είναι Μουσουλμάνοι Σουννίτες ενώ υπάρχουν και λίγοι Αλεβίς και Χριστιανοί. Υπάρχει βαθιά προκατάληψη εναντίον τους και στην Τουρκία και είναι περιθωριοποιημένοι.

Μερικά Συμπεράσματα

Η Τουρκία, πλέον των καθαρών Τούρκων, είναι σε μεγάλο βαθμό κράτος αποτελούμενο από εκτουρκισθέντα φύλα, αυτόχθονες, μετανάστες και διάφορες εθνοτικές μειονότητες. Το τουρκικό κεμαλικό καθεστώς, με αξιοσημείωτη συνέπεια, συνέχεια και μεθοδικότητα κατόρθωσε να περιορίσει το πρόβλημα της πολυμορφίας των εθνοτικών ομάδων με την επιτυχή αφομοίωση ή εκδίωξη ή εξολόθρευση των με τη χρησιμοποίηση όλων των μεθόδων, βίαιων και μη. Διαδοχικά κύματα μεταναστών έχουν διαμορφώσει την πληθυσμιακή της σύνθεση στην πορεία των αιώνων. Σημαντικό είναι το γεγονός ότι η χώρα έχει δεχτεί νέα κύματα μεταναστών, κυρίως από τα Βαλκάνια και τον Καύκασο, από το 1870 και έπειτα. Πολλοί από τους μετανάστες αυτούς ήταν Βαλκάνιοι Τούρκοι και Μουσουλμάνοι, που βρήκαν καταφύγιο στην Ανατολία, όταν η Οθωμανική Αυτοκρατορία άρχισε να συρρικνώνεται σπασμωδικά στη νοτιοανατολική Ευρώπη. Άλλα κύματα μεταναστών έχουν φτάσει πιο πρόσφατα, με κορύφωση την περίπτωση των Μουσουλμάνων της Βουλγαρίας, που εγκατέλειψαν τη Βουλγαρία για να αποφύγουν την πολιτική της αφομοίωσης, που εφάρμοσε ο Ζίβκωφ, στη δεκαετία του 1980. Επιπλέον η Τουρκία παρείχε πάντα άσυλο σε διαφωνούντες τουρκόφωνους και πολιτικούς πρόσφυγες, από Κινέζους Ουιγούρους μέχρι Ουζμπέκους διαφωνούντες ή ακόμη και σε Αφγανούς πολιτικούς πρόσφυγες. Η μεγάλη πλειονότητα, όμως, αυτών των μεταναστών προτίμησε να αφομοιωθούν στην κυρίαρχη ιδεολογία του κράτους. Ενστερνίστηκαν το εθνικιστικό δόγμα του Ατατούρκ, παραμέρισαν τις τοπικιστικές τους ταυτότητες και προσχώρησαν εθελοντικά στην άποψη ότι είναι Τούρκοι. Με αυτόν τον τρόπο η εθνικότητα, η ταυτότητα και η γεωγραφική προέλευση τους έπαψε να έχει την οποιοδήποτε σημασία. Η εμφάνιση μιας συλλογικής περιέργειας εκ μέρους των Τούρκων σχετικά με την προέλευσή τους από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 έχει αντιστρέψει εν μέρει τη διαδικασία αυτή, αν και μόνο οι κουρδικές κοινότητες της Τουρκίας έχουν προσδώσει έντονη εθνοτική μορφή σε αυτή την τάση. Η μοναδική εθνοτική ομάδα που συνεχίζει να αντιστέκεται είναι αυτή των Κούρδων. Η αντίδραση της κουρδικής εθνότητας περιορίζεται από το φυλετικό πολυκερματισμό της και τις εμφύλιες διαμάχες και έριδες που χαρακτηρίζουν τον ανεξάρτητο χαρακτήρα του Κούρδου. Καίτοι υπάρχει συναίσθηση της κοινής κουρδικής ταυτότητας, σημαντικό μέρος των Κούρδων έχει αποδεχτεί, μόνιμα ή προσωρινά, συνειδητά ή επιφανειακά την συνύπαρξη των δύο λαών, Κούρδων και Τούρκων, κάτω από τη ταυτότητα του Τούρκου πολίτη κουρδικής καταγωγής.

Για το μεγαλύτερο μέρος του υπολοίπου πληθυσμού τα όσα έχουν συμβεί, ή εξακολουθούν να συμβαίνουν, δεν αποτελούν παρά ένα είδος πολιτιστικής περιέργειας. Η αναζήτηση του αυτοπροσδιορισμού είναι ουσιαστικότερη μεταξύ τουρκικών ομάδων που κατάγονται από περιοχές οι οποίες έχουν αντιμετωπίσει πολιτική αλλαγή ή ακόμη και συγκρούσεις από το τέλος του ψυχρού πολέμου και ύστερα⁹².

⁹¹ Αχιλλέας Ανθεμίδης, Τουρκία: η Χώρα των Θρησκευτικών και Εθνικών Μειονοτήτων, Εκδόσεις αδελφών Κυριακίδη, 1999, σελ. 121.

⁹² Philip Robins, Στρατός και Διπλωματία, Εκδόσεις Σύγχρονοι Ορίζοντες, 2004, σελ. 116-119.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ “Γ”

ΤΟ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟ ΜΩΣΑΙΚΟ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ

Γενικά

Η Τουρκία αποτελεί ένα μουσουλμανικό κράτος με πληθυσμό 71 εκατομμυρίων ανθρώπων σύμφωνα με εκτίμηση για το έτος 2007 και 68 εκατομμύρια σύμφωνα με την τελευταία επίσημη απογραφή του 2000. Εκτιμάται ότι το 98% του πληθυσμού είναι Μουσουλμάνοι⁹³. Σε πρόσφατες έρευνες (2006), το 98,3% του πληθυσμού αυτοχαρακτηρίζεται Μουσουλμάνοι. Το υπόλοιπο ποσοστό αποτελείται από Χριστιανούς Ορθόδοξους, Καθολικούς, Προτεστάντες και Εβραίους. Άθρησκοι δεν εμφανίζονται σε κανένα στατιστικό πίνακα. Ακριβή στοιχεία δεν είναι διαθέσιμα καθόσον το Σύνταγμα της χώρας αναγνωρίζει την ελευθερία της θρησκευτικής πίστης ενώ συγχρόνως οι θρησκευτικές κοινότητες είναι υπό την προστασία αλλά και έλεγχο του κράτους. Η κοσμικότητα του σύγχρονου τουρκικού κράτους εκφράζεται με την απαγόρευση εμπλοκής των θρησκευτικών κοινοτήτων και ομάδων στην πολιτική ζωή (απαγόρευση λειτουργίας θρησκευτικών κομμάτων).

Επιγραμματικά θα μπορούσαμε να πούμε ότι το Ισλάμ στην Τουρκία εμφανίζεται περισσότερο μετριοπαθές και ετερογενές από ότι στα άλλα ισλαμικά κράτη και ταυτόχρονα περισσότερο κοντά στις επιδιώξεις και στόχους της άρχουσας τάξης. Το ισλαμικό στοιχείο των Σουνιτών, που αποτελεί και την πλειοψηφία του τουρκικού πληθυσμού, εμφανίζεται μετριοπαθές στην ιδεολογία του (πολιτική και θρησκευτική) υποστηρίζοντας σε γενικές γραμμές τα κεντροδεξιά αστικά κόμματα που παρουσιάζουν ταυτόχρονα ένα «χαλαρό» ισλαμικό πρόγραμμα. Αντίθετα, οι Σίίτες Μουσουλμάνοι (στην Τουρκία αναφέρονται ως Alevi, χωρίς όμως να ταυτίζονται με τους Σίίτες καθώς έχουν αρκετές διαφορές μεταξύ τους), υποστηρίζουν τα κεμαλικά και αριστερά πολιτικά κόμματα χωρίς όμως οι θρησκευτικές, πολιτικές και κοινωνικές τους πεποιθήσεις να διακρίνονται από ακραίες τάσεις⁹⁴. Οι λοιπές ισλαμικές ομάδες και κοινότητες, που δρουν συνήθως εκτός του κρατικού ελέγχου, παρουσιάζουν μεγάλες διαφοροποιήσεις στην σύνθεση, οργάνωση, στόχους, και τοπική επιρροή, με αποτέλεσμα να μην επιτρέπουν τη δημιουργία ενός φονταμενταλιστικού Ισλάμ, όπως αυτό έχει διαμορφωθεί σε άλλες χώρες του αραβικού κόσμου και κυρίως στο Ιράν. Οι λοιπές θρησκευτικές, μη ισλαμικές, ομάδες της χώρας, κυρίως λόγω μεγέθους, δεν δύναται να επηρεάσουν τις εξελίξεις και περιορίζονται σε προσπάθειες βελτίωσης των συνθηκών ύπαρξης-επιβίωσής των. Κρίνεται σκόπιμο να επισημανθεί ότι οι Κούρδοι της Τουρκίας σε συντριπτική πλειοψηφία (80%) ασπάζονται το σουνιτικό δόγμα, με κάποιες διαφορές από τους υπολοίπους Τούρκους, γεγονός που αποτελεί ένα από τα λιγοστά κοινά σημεία των δύο λαών.

Παρά τη μετριοπάθεια και αποδοχή της κοσμικότητας του τουρκικού Ισλάμ, τυχόν παγκόσμιες τάσεις ισλαμικής αναταραχής και φονταμενταλισμού πυροδοτούμενες από κοινωνικά φαινόμενα και μεγάλης έκτασης και έντασης γεγονότα στον ευρύτερο χώρο της Μέσης Ανατολής, δυνατόν να εκτροχιάσουν τη υπάρχουσα σήμερα σχετική πολιτική, θρησκευτική και κοινωνική ισορροπία της χώρας. Σημαντικό επίσης ρόλο διαδραματίζει η αντίδραση του στρατογραφειοκρατικού κατεστημένου

⁹³ Επίσημη ιστοσελίδα της CIA: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tu.html>

⁹⁴ Λιάνα Μυστακίδου, Οι Αλεβήδες στη Σύγχρονη Τουρκία, Εκδόσεις Γόρδιος, 1997.

έναντι των προσπαθειών του κυβερνώντος σήμερα μετριοπαθούς ισλαμικού χώρου για περιορισμό των εξουσιών του πρώτου. Η διαμάχη μεταξύ αυτών των δύο κέντρων εξουσίας εφόσον ξεφύγει εκτός ορίων και η συνεπακόλουθη κατάρρευση του ονείρου της ένταξης στην Ευρωπαϊκή Ένωση, δυνατόν να επιφέρει έξαρση της ισλαμικής ιδεολογίας με απροσδιόριστες συνέπειες χωρίς όμως να αναμένεται μια θεαματική αναστροφή της χώρας τύπου Ιράν του Σάχη το 1979 καθόσον δεν υφίστανται παρόμοιες συνθήκες. Υπό τις σημερινές πάντως συνθήκες, είναι πολύ δύσκολο να υποθέσει κανείς ότι θα μπορούσαν να ανατραπούν ριζικά οι υποθήκες του Κεμάλ για τον εξευρωπαϊσμό της χώρας και τη βάση εκκίνησής του που είναι το κοσμικό καθεστώς. Είναι αξιοσημείωτο ότι στις διάφορες καταστάσεις που δημιουργήθηκαν επανειλημμένως ο ευρωπαϊκός χαρακτήρας και το κοσμικό καθεστώς της χώρας διατηρήθηκαν αναλλοίωτα. Δεν είναι μόνο ο στρατός που θεωρεί τον εαυτό του θεματοφύλακα του κοσμικού καθεστώτος, ή το γραφειοκρατικό κατεστημένο που αντιδρούν, αλλά και μεγάλα τμήματα του πληθυσμού με προοδευτικό προσανατολισμό, πολύ δύσκολα θα ανεχόταν μια αλλαγή με ισλαμική κατεύθυνση.

Βασικά Χαρακτηριστικά της Ισλαμικής Θρησκείας

Αναμφισβήτητα, σε όλο τον κόσμο, η θρησκεία αποτελεί βασική συνιστώσα της πολιτικής, κοινωνικής, οικονομικής και πολιτιστικής εξέλιξης τόσο των κρατών όσο και των κοινωνικών ομάδων. Ιδιαίτερα στα ισλαμικά κράτη, η κοινωνία αναγνωρίζει την ισλαμική θρησκεία αφενός σαν ένα θρησκευτικό δόγμα και αφετέρου σαν πολιτική φιλοσοφία και νομικό σύστημα. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο Ισλαμισμός ταυτόχρονα εμφανίζεται με τρεις αλληλοσυμπληρούμενες και αλληλοεπηρεαζόμενες μορφές: της θρησκείας, της ιδεολογίας και του πολιτισμού.

Η μουσουλμανική κοινότητα έχει διασπαστεί σε δύο μεγάλες θρησκευτικές ομάδες, τους Σουννίτες και τους Σίιτες (από το Shi'at-ul-Ali, δηλαδή τους μαχητές του Αλή). Βέβαια υπάρχουν και δεκάδες άλλες μικρότερης εμβέλειας θρησκευτικές αιρέσεις. Ο κατακερματισμός των Μουσουλμάνων έχει βαθιά τις ρίζες του και έχει σήμερα επεκταθεί σε όλες σχεδόν τις μουσουλμανικές κοινότητες. Οι θεμελιώδεις θρησκευτικές διαφορές μεταξύ Σουννιτών και Σιιτών έχουν να κάνουν με το θέμα διαδοχής του Μωάμεθ ως επικεφαλής της μουσουλμανικής κοινότητας⁹⁵. Η διαφορά όμως μεταξύ των Σουννιτών και Σιιτών περιέχει και την εθνοτική-φυλετική διάσταση καθόσον ο Αλή εκπροσωπούσε το ρεύμα (ισλαμικό ριζοσπαστισμό) που επιδίωκε να παραμερίσει το εθνικό, αραβικό σύστημα ανισότητας και να δώσει το προβάδισμα στο θρησκευτικό σύστημα αξιών. Αντίθετα, ο Αμπού-Μπακρ, ένας από τους πρώτους συντρόφους του Προφήτη και πεθερός του, που τελικά επικράτησε, εκπροσωπούσε μια συνέχεια για τον αραβισμό, λόγω της προσήλωσής του στις παραδοσιακές αραβικές αξίες⁹⁶.

Η Ισλαμική Θρησκεία στην Τουρκία

Το Ισλάμ βρήκε την τέλεια έκφρασή του στην κοινωνική δομή και πολιτική οργάνωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η συνύπαρξη στο ίδιο πρόσωπο, του ανώτατου πολιτικού και στρατιωτικού ηγέτη του κράτους (Σουλτάνος) και αρχηγού της umma (Χαλίφης), συμβόλιζε το ισλαμικό ιδεώδες της πολιτικής κοινότητας που

⁹⁵ Ιστοσελίδα εγκυκλοπαίδειας wikipedia: <http://el.wikipedia.org>

⁹⁶ Chabry Laurent και Chabry Annie, Οι Μειονότητες, Εθνικές και Θρησκευτικές στη Μέση Ανατολή, τα Αίτια των Συγκρούσεων, Εκδόσεις Θετίλη, 1987, σελ. 57.

βασίζεται στη νομιμότητα και στην αρμονία των θρησκευτικών και πολιτικών αρχών. Επίσης η πολιτική διαχωρισμού των κατοίκων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, με βάση το θρήσκευμα τους και το θεσμό των «millet», συνέβαλε τα μέγιστα στη λειτουργία της ισλαμικής θρησκείας ως μηχανισμού κοινωνικής ολοκλήρωσης. Μουσουλμάνοι ασκητές και διάφορα μοναχικά τάγματα άσκησαν σημαντική επιρροή στη διαμόρφωση της συλλογικής ταυτότητας των Μουσουλμάνων κατοίκων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Τα παραπάνω οδήγησαν στη δημιουργία διαφορετικών ισλάμ εντός της μουσουλμανικής κοινότητας: του ορθόδοξου σουννιτικού Ισλάμ, που εκπροσωπεί την πολιτική φιλοσοφία, την κουλτούρα και τις ιδεολογικές και οικονομικές επιδιώξεις της άρχουσας κρατικής τάξης και των διαφορετικών λαϊκών, μυστικιστικών, ετερόδοξων ή και ορθόδοξων ισλάμ των πολυπληθών εξουσιαζόμενων μουσουλμανικών πληθυσμών της αυτοκρατορίας. Έτσι οδηγηθήκαμε στην οικοδόμηση των λαϊκών ισλάμ και του ηγετικού ισλάμ⁹⁷.

Κατά την περίοδο των Νεότουρκων οι προσπάθειες εκσυγχρονισμού, μεταρρυθμίσεων και εκδυτικοποίησης του κράτους οδήγησαν και σε αντίστοιχες προσπάθειες μεταρρυθμίσεων και στο χώρο της θρησκείας που συνάντησαν όμως μεγάλη αντίδραση. Εκτός από τα προοδευτικά μέλη του στρατού και του κυβερνητικού μηχανισμού, το κίνημα για τη θρησκευτική μεταρρύθμιση δεν βρήκε καμία θετική ανταπόκριση από τους θρησκευτικούς ηγέτες αλλά ούτε από τον απλό λαό. Ο κυριότερος εκπρόσωπος της ισλαμικής εθνικιστικής κίνησης, Ziya Gökalp, είδε τη θρησκεία ως ιδεολογική έκφραση της κοινωνίας και θεώρησε απαραίτητη προϋπόθεση την προσαρμογή της θρησκείας στην τουρκική κοινωνία. Η παραδοσιακή Σαρία, υποστήριζε, έπρεπε να συμπληρωθεί ή αντικατασταθεί από μια κοινωνική Σαρία, δηλαδή από τουρκικές συνήθειες και παραδόσεις⁹⁸. Αργότερα οι κεμαλιστές δανείστηκαν πολλά στοιχεία των μεταρρυθμίσεων που υποστήριζε ο Gökalp στην προσπάθεια τους να εκδυτικοποιήσουν την χώρα. Μερικοί παντουρκιστές υπήρξαν περισσότερο κριτικοί ως προς το Ισλάμ, φθάνοντας μάλιστα σε σημείο να το θεωρούν μη τουρκικό στοιχείο. Ωστόσο, οι περισσότεροι παντουρκιστές διατήρησαν τη συναισθηματική τους σχέση με το Ισλάμ και ιδιαίτερα με διάφορες μυστικιστικές αιρέσεις. Παρά όμως τις προσπάθειες για πολιτική, θρησκευτική και κοινωνική μεταρρύθμιση της περιόδου εκείνης, η θρησκευτική ηγεσία αλλά και ο απλός λαός αντιτάχθηκαν με σφοδρότητα με αποκορύφωμα το κίνημα της 31 Μαρτίου 1909 κατά των Νεοτούρκων. Η καταστολή του ισλαμικού κινήματος αντίδρασης από τα φιλοδυτικά τμήματα του οθωμανικού στρατιωτικού κατεστημένου άσκησε σημαντική επιρροή στην εξέλιξη των σχέσεων θρησκείας και κράτους στην κεμαλική Τουρκία.

Ο Κεμάλ Ατατούρκ, κατά τη διάρκεια του αγώνα ενάντια στον ελληνικό στρατό χρησιμοποίησε κατάλληλα τον ισλαμικό παράγοντα για την επίτευξη των στόχων του. Τα μέτρα που έλαβε ο Κεμάλ κατά την περίοδο του μονοκομματισμού πέτυχαν τη συγκέντρωση απόλυτης πολιτικής εξουσίας στα χέρια του και εδραίωσαν την ηγεμονία του κράτους σε θρησκευτικούς θεσμούς και κινήσεις. Οι μεταρρυθμίσεις που επιβλήθηκαν στα θρησκευτικά ζητήματα, είχαν σαν μοναδικό σκοπό τον έλεγχο της κοινότητας των πιστών από το κράτος και όχι την προσωπική θρησκευτική ζωή τους. Το 1924 καταργείται το χαλιφάτο και το κράτος θέτει υπό έλεγχο τη διεύθυνση των mosques, την εκπαίδευση των ηγετών του τουρκικού Ισλάμ, την εξέταση του περιεχομένου του θρησκευτικού κηρύγματος, τη θρησκευτική ιδιοκτησία και τα ιδιωτικά θρησκευτικά ιδρύματα. Ο ελβετικός αστικός κώδικας γίνεται η βάση του νέου αστικού δικαίου της Τουρκίας. Τα θρησκευτικά σχολεία έκλεισαν και το ενιαίο εκπαιδευτικό σύστημα (συμπεριλαμβανομένης και της θρησκευτικής) τίθεται υπό την αρμοδιότητα

⁹⁷ Ιστοσελίδα εγκυκλοπαίδειας wikipedia: <http://el.wikipedia.org>

⁹⁸ Χριστόδουλος Γιαλλουρίδης, Η Τουρκία σε Μετάβαση, Εκδόσεις Σιδέρης, 1999, σελ. 59.

του υπουργείου παιδείας. Το 1925, απαγορεύεται το φέσι και οι μαντήλες. Ακολουθεί, το 1928, η διαγραφή του 2^{ου} άρθρου του Συντάγματος που αναγνώριζε το Ισλάμ ως επίσημη θρησκεία του τουρκικού κράτους και γίνεται η αλλαγή του τουρκικού αλφάβητου από την αραβική στη λατινική γραφή. Οι διάφορες θρησκευτικές ομάδες (tarikats) απαγορεύθηκαν το 1925.

Η περίοδος του πολυκομματισμού που ακολούθησε και η σημασία που απέκτησε ο αγροτικός πληθυσμός (είχε διατηρήσει τον ισλαμικό του χαρακτήρα) στη διαμόρφωση του εκλογικού αποτελέσματος οδήγησαν στη βαθμιαία χαλάρωση των μέτρων που είχε επιβάλει το κεμαλικό καθεστώς στη περίοδο της απόλυτης εξουσίας του. Το Δημοκρατικό Κόμμα καίτοι αρχικά δεν εμφανίστηκε σαν ισλαμικό κόμμα, με φιλικές χειρονομίες και παραχωρήσεις προς το Ισλάμ ανήλθε στην εξουσία το 1950 και επιτρέπει την επισκευή τζαμιών, κατασκευή νέων και μετάδοση θρησκευτικών προγραμμάτων από το ραδιόφωνο. Συσπειρώνοντας υπό την ηγεσία του όλες τις κοινωνικές ομάδες που ήταν δυσανεκτικές με το κεμαλικό καθεστώς, το Δημοκρατικό Κόμμα κατάφερε να εκμεταλλευθεί μεταξύ άλλων και τη ψήφο των Ισλαμιστών. Το πραξικόπημα του 1960 επιβάλλει ένα νέο Σύνταγμα κατάλληλα διαμορφωμένο ώστε να εμποδίζει την άνοδο στην εξουσία ενός φιλοϊσλαμικού κόμματος. Παρά το γεγονός ότι και το στρατιωτικό κίνημα του 1971 λαμβάνει νέα μέτρα για την αντιμετώπιση της ανόδου του ισλαμικού ρεύματος, η μεσαία τάξη αρχίζει να προχωρά στη δημιουργία και στήριξη ισλαμικών κομμάτων και κινήσεων. Η ανικανότητα όμως των ισλαμικών ομάδων να συμφωνήσουν στη δημιουργία ενός αντιπροσωπευτικού ισλαμικού κόμματος οδήγησε στη διάσπαση της ψήφου τους σε περισσότερα από δύο κόμματα. Η συμμετοχή δε και ισλαμικών ομάδων σε βίαιες συγκρούσεις της δεκαετίας του 1970 οδήγησε στην επέμβαση του στρατού το 1980.

Η κατάληψη της εξουσίας από το στρατιωτικό κατεστημένο οδήγησε στην κατάργηση όλων των πολιτικών κομμάτων και στην αντιμετώπιση του δυναμικού αριστερού κινήματος. Η επιβολή νέου Συντάγματος το 1983 και η επανεμφάνιση των παλαιών-αλλά και νέων κομμάτων- υπό νέα ονομασία επανέφερε την χώρα σε ένα κοινοβουλευτικό πολίτευμα ελεγχόμενο και επιτηρούμενο από τη στρατογραφειοκρατία. Το κόμμα του εν συνεχεία Προέδρου Οζάλ («Μητέρας Πατρίδας») και το κόμμα του «Ορθού Δρόμου», αποδυνάμωσαν πολιτικά το επανιδρυθέν με νέα ονομασία ισλαμικό Κόμμα της Ευημερίας (πρώην Κόμμα της Εθνικής Σωτηρίας). Ο Οζάλ, προερχόμενος από τον ίδιο θρησκευτικό χώρο με τον Ερμπακάν, και έχοντας συμβάλλει στην οικονομική ανάπτυξη των ισλαμικών επιχειρήσεων με τη φιλελευθεροποίηση της οικονομίας που επιχείρησε, κατάφερε να κερδίσει μεγάλο ποσοστό των ισλαμικών ψήφων. Ένα από τα αποτελέσματα των οικονομικών μεταρρυθμίσεων υπήρξε η εμφάνιση μιας νέας γενεάς φιλελεύθερων Μουσουλμάνων διανοουμένων, οι οποίοι επηρεασμένοι από την εξίσωση των πολιτών στους κόλπους της καταναλωτικής κοινωνίας, άρχισαν να υποστηρίζουν ανοικτά την εξομάλυνση των σχέσεων Τούρκων και Κούρδων, Alevis και Σουννιτών, λαϊκιστών και ισλαμιστών καθώς επίσης και την ένταξη όλων των παραπάνω ομάδων στο υπάρχον κοινωνικό και πολιτικό σύστημα. Η φθορά του κόμματος της «Μητέρας Πατρίδος» από τη διαχείριση της εξουσίας, η αποχώρηση και εν συνεχεία αιφνίδιος θάνατος του Οζάλ σε συνδυασμό με τη βαθμιαία στροφή του κόμματος της Ευημερίας από θρησκευτικά ζητήματα σε ζητήματα διοίκησης και διαχείρισης του κράτους οδήγησαν σε αλματώδη αύξηση της δύναμης του τελευταίου σε 22,3% το 1995. Στο κόμμα εμφανίζονται πλέον δύο τάσεις: οι παραδοσιακοί που επιζητούν τη θρησκευτική ιδεολογία του κόμματος και οι ανανεωτές που θέλουν να προσελκύσουν στο κόμμα και όσους θα ψήφιζαν το κόμμα ανεξάρτητα από θρησκευτικά κίνητρα. Είναι χαρακτηριστική πλέον η στροφή του κόμματος της Ευημερίας από θρησκευτικό ιδεολογικό κόμμα σε λαϊκό κόμμα με

πλουραλιστικό πρόσωπο και φυσιολογική συνέπεια η άνοδός του στην εξουσία το 1996.

Παρά το γεγονός ότι οι ισλαμιστές δεν εναντιώθηκαν στις αρχές και επιλογές του κεμαλικού καθεστώτος η στρατογραφειοκρατία με το «βελούδινο» πραξικόπημα του 1997 απομακρύνει το Κόμμα της Ευημερίας από την κυβέρνηση και την πολιτική σκηνή. Παρά τις διώξεις, η ανανεωτική ομάδα του Κόμματος της Ευημερίας που για μικρό χρονικό διάστημα μετασχηματίστηκε στο Κόμμα της Αρετής, με επικεφαλής τον Ταγίπ Ερντογκάν δημιουργεί ένα νέο κόμμα, το Κόμμα της Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης -ΑΚΡ- που τον Νοέμβριο του 2002 κυριαρχεί στις εκλογές και δημιουργεί αυτοδύναμη κυβέρνηση. Γίνεται πλέον φανερό, ότι η άνοδος ισλαμικών κομμάτων στην Τουρκία θα αποτελεί συχνό και αναπόφευκτο φαινόμενο παρά τις αντιδράσεις της στρατογραφειοκρατίας. Η συνύπαρξη του κεμαλικού κατεστημένου με το ισλαμικό κόμμα του Ερντογκάν διέρχεται από δύσκολες φάσεις και εντάσεις με ποικίλες αφορμές όπως την εισβολή στο Ιράκ, το θέμα της αντιμετώπισης των Κούρδων, τα πολιτικά δικαιώματα και τελικά την επιλογή νέου Προέδρου και την τροποποίηση του Συντάγματος. Η θριαμβευτική νίκη του Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης στις εκλογές του Ιουλίου 2007 οδηγεί σε αυτοδύναμη ξανά ισλαμική κυβέρνηση και την εκλογή του πρώην υπουργού εξωτερικών Γκιούλ στη θέση του Προέδρου της Τουρκικής Δημοκρατίας με παράλληλη αμηχανία της στρατογραφειοκρατίας.

Ισλαμικές Θρησκευτικές Κοινότητες στην Τουρκία

Γενικά: Έχουμε αναφερθεί στη διαίρεση της ισλαμικής κοινότητας σε Σουννίτες και Σιίτες, διαίρεση που επεκτάθηκε και στη Οθωμανική Αυτοκρατορία και εν συνεχεία στη σημερινή Τουρκία. Βασικός λόγος της διαίρεσης είναι οι διαφορές που προέκυψαν σε θέματα άσκησης της εξουσίας και της πολιτικής. Αμφότερες οι πλευρές κατέστησαν το Κοράνι ασπίδα τους για να προωθήσουν και υποστηρίξουν τις θέσεις τους. Το ορθόδοξο σουννιτικό Ισλάμ, εκπροσωπούσε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία την πολιτική φιλοσοφία, την κουλτούρα και τις ιδεολογικές και οικονομικές επιδιώξεις της άρχουσας κρατικής τάξης.

Σουννίτες: Σήμερα οι Σουννίτες αποτελούν την πλειοψηφία των Τούρκων Μουσουλμάνων ανερχόμενοι στο 80-85% (δηλαδή περίπου 55 εκατομμύρια)⁹⁹ του συνολικού πληθυσμού εκφράζοντας κυρίως τη μεσαία αναπτυσσόμενη ισλαμική αστική τάξη, αλλά και σημαντικά τμήματα του αγροτικού πληθυσμού, που αντιμετωπίζει θετικά τις μεταρρυθμίσεις που επέφεραν την οικονομική της άνοδο αλλά συγχρόνως είναι προβληματισμένη με τα όρια μεταξύ πολιτικής και θρησκευτικής εξουσίας. Η επικρατούσα τάση ερμηνείας του ισλαμικού νόμου στην Τουρκία είναι αυτή της σχολής *Hanafi* με οπαδούς επίσης στο Πακιστάν και Ινδία. Η σχολή αυτή χαρακτηρίζεται από τη μετριοπάθεια και την επιδίωξη χρήσης λογικών συμπερασμάτων και εξηγήσεων. Ο χαρακτηρισμός της σουννιτικής ομάδας σαν μετριοπαθούς είναι ορθός σε γενικές γραμμές και αποδίδει την επιθυμία τους για μια πιο χαλαρή εφαρμογή των διατάξεων και θέσεων που αφορούν την καθημερινότητα. Εδώ πρέπει να αναφερθεί ότι οι εκπρόσωποι της σουννιτικής ομάδας είναι αυτοί που εναντιώθηκαν στους Νεότουρκους και εν συνεχεία στις μεταρρυθμίσεις του Κεμάλ καθώς διέγνωσαν τη μείωση της επιρροής τους όχι μόνο στη θρησκευτική και κατά συνέπεια πολιτική εξουσία αλλά επίσης και στην κουλτούρα και πολιτιστικά δρώμενα της νέας Τουρκίας.

⁹⁹ Το ποσοστό Σουννιτών της Τουρκίας ανταποκρίνεται στην αναλογία των Σουννιτών στο παγκόσμιο συνολικό αριθμό των Μουσουλμάνων (80-85%).

Επιφυλακτική στάση έως και εχθρική, τήρησε και η πλειονότητα του σουννιτικού πληθυσμού έναντι των θρησκευτικών μεταρρυθμίσεων του Κεμάλ.

Στο ευρύτερο σουννιτικό χώρο ανήκε και η ηγεσία αλλά και το μεγαλύτερο μέρος των οπαδών του Δημοκρατικού Κόμματος του πρωθυπουργού Μεντέρς. Το Δημοκρατικό Κόμμα προχώρησε σε μικρές παραχωρήσεις προς τους Ισλαμιστές, αντίθετες με το πνεύμα του Κεμαλισμού και ικανοποιώντας την αγροτική σουννιτική βάση των οπαδών του. Στον ίδιο χώρο κινήθηκε τη δεκαετία του 1960 το Κόμμα Δικαιοσύνης του Ντεμιρέλ όπως επίσης και το Κόμμα Εθνικής Σωτηρίας του Ερμπακάν. Το κόμμα του Ερμπακάν πρέσβευε την αρχή ότι αιτία της πτώσεως της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ήταν η εγκατάλειψη της ισλαμικής πίστης και των αρετών που πηγάζουν από αυτή και όχι η καθυστέρηση του εκσυγχρονισμού της όπως πρεσβεύουν οι κεμαλικοί. Συνέχεια του Κόμματος Εθνικής Σωτηρίας, με νέο όνομα αλλά τις ίδιες αρχές και βασιζόμενο στο σουννιτικό χώρο (μετά το 1983) ήταν το Κόμμα Ευημερίας. Σουννίτης υπήρξε και ο πρωθυπουργός και ηγέτης του Κόμματος της «Μητέρας Πατρίδος» και μετέπειτα Πρόεδρος Οζάλ που επανέλαβε τα ανοίγματα και τις περιορισμένες παραχωρήσεις προς τους Ισλαμιστές (1985-1993). Στο χώρο όμως των Σουννιτών κινούνται ως επί το πλείστον και τα κεντροδεξιά κόμματα. Είναι λογικό η στόχευση των κομμάτων, ασχέτως εάν εμπεριέχουν στα προγράμματα τους λιγότερα ή περισσότερα θρησκευτικά στοιχεία, να απευθύνεται στη μάζα των Σουννιτών που αποτελούν και την συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού.

Σήμερα η πλειοψηφία των υψηλόβαθμων στελεχών του κυβερνώντος Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης ανήκουν στη σουννιτική κοινότητα γεγονός που συνέβαινε και στα προηγούμενα ισλαμικά κόμματα που υποστήριζαν λιγότερο ή περισσότερα φανερά τις ισλαμικές θέσεις, Είναι αναμφίβολη η επικράτηση της σουννιτικής κοινότητας όχι μόνο στον πληθυσμό αλλά και στη σημερινή ηγετική τάξη της Τουρκίας. Ακόμη και τα μέλη της στρατογραφειοκρατίας κατά πλειοψηφία ασπάζονται τη σουννιτική θρησκευτική ιδεολογία πλην όμως επικρατούν οι πεπτοιθήσεις τους για την εκδυτικοποίηση του κράτους και τον περιορισμό των θρησκευτικών θεμάτων στην προσωπική ζωή των ατόμων.

Θα ήταν σφάλμα να θεωρήσουμε τον σουννιτικό χώρο στην Τουρκία ως μια συμπαγή και ομοιόμορφο ομάδα με κοινές θέσεις, δοξασίες και στόχους. Ο σουννιτικός χώρος εκτείνεται σε μια τεράστια θρησκευτικά και ιδεολογικά έκταση επηρεασμένος και αυτός με τη σειρά του από δεκάδες αιρέσεις και μοναχικά τάγματα που έχουν ξεφυτρώσει σε ολόκληρο τον ισλαμικό χώρο. Σφάλμα επίσης θα είναι ο *a-priori* αποκλεισμός ύπαρξης εξτρεμιστικών φονταμελιστικών στοιχείων από το χώρο αυτόν στην Τουρκία.

Alevis (Αλεβήδες, Αλεβί, Αλεβίτες) και Αλεβισμός (Alevism): Η δεύτερη μεγάλη ομάδα του Ισλαμικού χώρου, οι Σίίτες, στην Τουρκία συναντώνται με την ιδιαίτερη ονομασία των Alevis. Στην παρούσα εργασία θα χρησιμοποιήσουμε την αγγλική λέξη Alevis (Alevism-Αλεβισμός) για να αποφύγουμε τη σύγχυση που υπάρχει με τους Alawites (Alawism-Αλαουισμός). Οι Alevis συναντώνται στην Ελληνική βιβλιογραφία κυρίως ως Αλεβήδες, Αλεβί ή και ως Αλεβίτες ενώ οι Alawites κυρίως ως Αλαουίτες, Αλαβί αλλά ακόμη και ως Αλεβίτες με αποτέλεσμα να υπάρχει σύγχυση. ή Ο πληθυσμός των Alevis στην Τουρκία ανέρχεται σε 12 με 15 εκατομμύρια (περίπου το 15% έως 18% του συνολικού πληθυσμού της χώρας)¹⁰⁰. Ακριβή στοιχεία δεν υφίστανται καθόσον υπό το πρόσχημα της ανεξιθρησκίας αλλά και της καταπίεσης των Alevis από τη σουννιτική κοινότητα το τουρκικό καθεστώς απέφευγε πάντα να

¹⁰⁰ Αχιλλέας Ανθεμίδης, Τουρκία η Χώρα των Θρησκευτικών και Εθνικών Μειονοτήτων, Εκδόσεις Αφοι Κυριακίδη, 1999, σελ. 59 και ιστοσελίδα εγκυκλοπαίδειας wikipedia: <http://el.wikipedia.org>

αναφερθεί ή ακόμη και να συλλέξει λεπτομερή στοιχεία. Η κοινότητα των Alevi διατηρεί πολυάριθμα κοινά στοιχεία με την σιιτική κοινότητα των Bektashi που συναντάται στην Αλβανία, Σκόπια, Βοσνία και Βουλγαρία. Σύγχρονοι Alevi πνευματικοί και θρησκευτικοί εκπρόσωποι προσπάθησαν να δώσουν στον Αλεβισμό μια ανθρωπιστική-κοσμοπολίτικη-φιλοσοφική διάσταση φθάνοντας ακόμη να αναζητήσουν και σχέσεις με τον Μαρξισμό¹⁰¹.

Η κοινότητα αυτή των Σιιτών, αρχικά ανεπτυγμένη κυρίως στην περιοχή της Μικράς Ασίας ανέπτυξε κάποιες θρησκευτικές και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες που τους ξεχώρισε από τους υπόλοιπους Σίιτες. Η ανάπτυξη τοπικών αιρέσεων οι οποίες συμπεριλαμβάνουν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του κάθε τοπικού πληθυσμού αποτελεί τον κανόνα στον ισλαμικό και όχι μόνο χώρο, με αποτέλεσμα να εμφανίζονται δεκάδες αιρέσεις. Κατά κανόνα οι διαφορές μεταξύ αυτών των αιρέσεων προέρχονται από βαθιά ριζωμένες πολιτισμικές και εθνοτικές διαφορές και μεγεθύνονται με την εξέλιξη ή πολυδιάσπαση των κοινοτήτων και τις πολιτικές διαφορές που εν συνεχεία ανακύπτουν. Ο Αλεβισμός ζυμώθηκε με την ιστορία, τον πολιτισμό και τις θρησκείες όλων των λαών που έζησαν στην Μικρά Ασία¹⁰². Σταδιακά οι Alevi απομακρύνθηκαν από τους Σίιτες και αμφότεροι δημιούργησαν το δικό τους πολιτισμό και θρησκευτική ιδεολογία. Οι σημερινοί Σίιτες του Ιράν διαφέρουν ριζικά από τους Alevi της Τουρκίας.

Οι σχέσεις μεταξύ Σουννιτών και Alevi ιστορικά διακρίνονται από την αμοιβαία καχυποψία και προκατάληψη που ανάγεται στα χρόνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι Σουννίτες κατηγορούσαν τους Alevi σαν αιρετικούς, επαναστάτες, προδότες και ανήθικους. Οι Alevi ανταπαντούσαν στους Σουννίτες ότι με τις θρησκευτικές ερμηνευτικές παρεμβάσεις τους διέστρεψαν το αληθινό Ισλάμ. Ο Σουννιτισμός, κατά τους Alevi είναι μια παρεκτροπή από το Ισλάμ η οποία με την αυστηρή εφαρμογή θρησκευτικής νομοθεσίας προσπαθεί να επιβληθεί καταπνίγοντας την ελεύθερη σκέψη του αληθινού Ισλάμ.

Σήμερα οι Alevi κατοικούν κυρίως στις κεντρικές και στις παραλιακές (δυτικές και νότιες) περιοχές της Τουρκίας. Οι Alevi παρά όλες τις θρησκευτικές διαφορές με τους Σουννίτες πορεύθηκαν μαζί ο ένας δίπλα στον άλλο στον χώρο της Μικράς Ασίας. Είναι αλήθεια ότι δεχτήκαν πολλές πιέσεις από τους Σουννίτες την εποχή της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Για το λόγο αυτό και υποστήριξαν τη νεαρή Δημοκρατία του Κεμάλ και συμμετείχαν ενεργά στον αγώνα του κατά των Ελλήνων. Στάθηκαν στο πλευρό του κεμαλικού κράτους καθώς το θεώρησαν πιο φιλικό και φιλελεύθερο από το Οθωμανικό κράτος των Σουννιτών που τους καταδυνάστευε. Βέβαια τα αντιϊσλαμικά μέτρα του Κεμάλ εστράφησαν εξίσου και κατά της θρησκευτικής κοινότητας των Alevi. Στην περίοδο του πολυκομματισμού (1950-1980), οι Alevi έδειξαν την προτίμηση τους προς τα προοδευτικά αριστερά κόμματα (Λαϊκό Ρεπουμπλικανικό Κόμμα, Λαϊκό Κόμμα, Κόμμα Τουρκικής Ενότητας, Δημοκρατικό Αριστερό Κόμμα) ενώ η επανεμφάνιση δεξιών κομμάτων επανέφερε φοβίες για ένα νέο κύμα διώξεων ανάλογο της οθωμανικής περιόδου και της συνεπακόλουθης σουννιτικής κυριαρχίας. Η περίοδος που ακολούθησε την επιστροφή στη συνταγματική ομαλότητα το 1983, σημείωσε βελτίωση στη θέση και δικαιώματα των Alevi πλην όμως, τα γεγονότα της Σεβάστειας το 1993 με τη δολοφονία 37 προοδευτικών Τούρκων (κυρίως Alevi) δημιούργησαν φόβους για αναβίωση της αντιπαράθεσης Σουννιτών - Alevi. Ακολούθησαν τα γεγονότα της Κωνσταντινούπολης το 1995 με επίθεση αγνώστων κατά καφενείων που σύχναζαν Alevi και αιματηρές συγκρούσεις των τελευταίων με την αστυνομία. Παρόμοια γεγονότα μικρότερης έντασης και με μειούμενο ρυθμό έλαβαν χώρα σε όλη την Τουρκία τη δεκαετία του 1990. Εκτιμάται ότι η πρόκληση

¹⁰¹ Λιάνα Μυστακίδου, Οι Αλεβήδες στη Σύγχρονη Τουρκία, Εκδόσεις Γόρδιος, 1997.

¹⁰² Νίκος Χειλαδάκης, Τουρκία: Ο Γίγαντας με τα Γυάλινα Πόδια, Εκδόσεις Κάδμος, 1999, σελ. 251.

αυτών των επεισοδίων έχει περισσότερο να κάνει με κοινωνικοπολιτικές διαφορές κινούμενες στον άξονα δεξιά-αριστερά και πλούτος-ανέχεια παρά με θρησκευτικές αντιπαλότητες μεταξύ Σουννιτών- Alevis. Χαρακτηριστικό είναι το δημοσίευμα τουρκικής εφημερίδας (Αϊντινλίκ, 15 Μαΐου 1993) που παρουσιάζει απόρρητο έγγραφο του τουρκικού Γενικού Επιτελείου που συντάχθηκε το 1980 και θεωρεί ότι η σύγκρουση μεταξύ Alevis και Σουννιτών δεν προέρχεται από θρησκευτικές δογματικές διαφορές αλλά από ιδεολογικές διαφορές καθόσον η πλειοψηφία των Σουννιτών είναι δεξιοί ενώ των Alevis αριστεροί¹⁰³. Οι Alevis θεωρούν τον εαυτό τους ως ένα ανάχωμα στον σουννιτικό φονταμενταλισμό και υποστηρίζουν κατά κανόνα την κοσμική εικόνα της Τουρκίας. Αντικειμενικός τους σκοπός είναι η επίσημη τους αναγνώριση ως ισοδύναμη με τους Σουννίτες θρησκευτική κοινότητα.

Οι Alevis σήμερα είναι ένα κομμάτι του τουρκικού έθνους που ανήκει σε μια διαφορετική αίρεση από την κυρίαρχουσα στην Τουρκία αίρεση των Σουννιτών, με ορισμένα ιδιαίτερα πολιτισμικά χαρακτηριστικά και με επιθυμία ανεμπόδιστη εξάσκησης και αναγνώρισης των θρησκευτικών τους ιδεών και αναγνώρισης τους ως ισότιμου με τους Σουννίτες θρησκευτικού ρεύματος. Οι Alevis αφενός μεν λόγω της πίστewς τους και αφετέρου για λόγους που έχουν να κάνουν με την εξασφάλιση και ισότιμης αναγνώρισης της θρησκευτικής τους ιδεολογίας, στο μεγαλύτερο μέρος των, τάχθηκαν με το μέρος αριστερών/προοδευτικών κομμάτων που δραστηριοποιούνται στη Τουρκία και στήριξαν διαχρονικά τα κεμαλικά κόμματα.

Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να γίνει αναφορά και στον Μπεκτασισμό (Bektasism) που συνδέεται με τον Αλεβισμό χωρίς όμως να ταυτίζεται με αυτόν. Βέβαια, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι υπάρχουν τουλάχιστον 400 υποδιαιρέσεις του Αλεβισμού και πολλοί ερευνητές ακόμη και Τούρκοι χρησιμοποιούν τους όρους Μπεκτάσι (Bektasi) και Alevis ως ταυτόσημους. Η ταύτιση αυτή, ίσως και να ταυτίζεται με μια προσπάθεια του καθεστώτος να αρνηθεί την ύπαρξη Κούρδων Alevis¹⁰⁴. Ο Μπεκτασισμός είναι ένας κλάδος του τουρκικού Αλεβισμού και δεν ταυτίζεται με αυτόν.

Λοιπές Θρησκευτικές Ισλαμικές Κοινότητες

Alawites ή Alawis (Αλαουίτες, Αλαβί ή Αλεβίτες) Αλαουισμός (Alawism): Όπως προαναφέραμε, μια εκ των βασικών κατηγοριών των αραβόφωνων είναι οι επονομαζόμενοι Νουσαΐρι (Nussairi) ή Αλαβί (Alawis) ή Αλεβίτες που πρεσβεύουν τη δική τους εκδοχή του Αλεβισμού (Alevism). Ο αριθμός τους σύμφωνα με ανεπίσημα στοιχεία φτάνει τους 200.000 και είναι συγκεντρωμένοι κυρίως στην επαρχία Χατάϊ στην νοτιοανατολική Τουρκία στα σύνορα με τη Συρία. Οι ίδιοι προτιμούν να αυτοαποκαλούνται Alawis (Αλαβί) και θεωρούν ότι οι δογματικές τους αντιλήψεις είναι πληρέστερες από των ομόδοξων Κουρδών και Τούρκων Αλεβήδων (Alevis). Οι Alawis συμμετέχουν σε μερικούς Χριστιανικούς εορτασμούς, πιθανόν επηρεασμένοι από τη μακρόχρονη Βυζαντινή θρησκευτική και πολιτιστική επίδραση στην περιοχή. Αρνητικά αντιμετωπίζονται από τους Τούρκους Σουννίτες, αφενός για την Αραβική καταγωγή τους και αφετέρου για την «αιρετική» θρησκεία τους. Συνηθισμένη είναι η σύγχυση μεταξύ Alevis (Αλεβήδων) και Alawis (Αλαβί). Η αλήθεια είναι ότι η αρνητική σουννιτική αντίληψη για τους Alawis δεν διαφέρει σε τίποτε από την αντίστοιχη εικόνα απόρριψης που έχουν και για τους υπόλοιπους Alevis. Οι Alawis συνολικά ανέρχονται σε ένα εκατομμύριο και αντιπροσωπεύουν το 12,5% του πληθυσμού της Συρίας¹⁰⁵

¹⁰³ Λίνα Μυστακίδου, Οι Αλεβήδες στη Σύγχρονη Τουρκία, Εκδόσεις Γόρδιος, 1997, σελ. 235.

¹⁰⁴ ο.π., σελ. 59.

¹⁰⁵ Chabry Laurent και Chabry Annie, Οι Μειονότητες, Εθνικές και Θρησκευτικές στη Μέση Ανατολή, τα Αίτια των Συγκρούσεων, Εκδόσεις Θετίλη, 1987, σελ. 81.

Σίιτες: Σίιτες Μουσουλμάνοι είναι και οι παρακάτω ομάδες που απαρτίζουν το εθνοτικό μωσαϊκό της Τουρκίας: μικρός αριθμός των Κούρδων και οι Αζέροι (Azeri) Σιρβανλάρ. Δεν ξεπερνούν συνολικά το 2% του συνολικού πληθυσμού της Τουρκίας (1,5 εκατομμύριο άτομα). Περισσότερα στοιχεία για την πίστη τους έχουμε αναφέρει στο παρόν κεφάλαιο και στο τμήμα για τα βασικά χαρακτηριστικά της ισλαμικής θρησκείας. Οι Σίιτες πάρα τις θρησκευτικές διαφορές και τους διωγμούς που υπέστησαν μαζί με τους Alevi από τους Σουννίτες, κυρίως την εποχή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, πορεύθηκαν μαζί με τους Σουννίτες τα τελευταία 80 χρόνια της Τουρκικής Δημοκρατίας. Οι Σίιτες αισθάνονται ότι ευρίσκονται θρησκευτικά και κοινωνικά εγγύτερα με τους Alevi, παρά με τους Σουννίτες. Οι Alevi θεωρούν ότι αυτοί αντιπροσωπεύουν το μοναδικό ορθόδοξο Ισλάμ. Οι διαφορές μεταξύ αυτών των κατηγοριοποιήσεων του Ισλάμ, εξαιτίας και της κοσμικής μορφής του Τουρκικού κράτους έχουν υποβαθμιστεί καιίτοι οι Σουννίτες, λόγω του συντριπτικού αριθμού αλλά και της μακροχρόνιας ταύτισης τους με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, θεωρούν τον εαυτό τους ως τον κύριο και ορθόδοξο εκπρόσωπο του Ισλάμ στην Τουρκία.

Θρησκευτικά Ισλαμικά Σχολεία

Σημαντικό ρόλο στη θρησκευτική επιμόρφωση των Σουννιτών Μουσουλμάνων διαδραμάτισαν τα θρησκευτικά σχολεία μέσης εκπαίδευσης (Imam-Hatip) τα οποία αποτέλεσαν ένα σημαντικό θεσμό του κεμαλικού τουρκικού κράτους. Τα θρησκευτικά σχολεία μέσης εκπαίδευσης (Imam-Hatip Okullari), τα οποία διδάσκουν τις αρχές της ισλαμικής θρησκείας και ταυτόχρονα προσφέρουν βασικές γνώσεις όπως κάθε εκπαιδευτήριο μέσης εκπαίδευσης, αποτελούν ένα ιδιαίτερα σημαντικό θεσμό του τουρκικού κράτους. Με τα σχολεία αυτά το κεμαλικό καθεστώς αφενός έδινε διέξοδο στο θρησκευτικό συναίσθημα και αφετέρου ήλεγχε τον ευαίσθητο χώρο της εκπαίδευσης των θρησκευτικών λειτουργιών που αποτελούσε και συνάμα χώρο διαδόσεων ιδεών. Ο αριθμός και το καθεστώς λειτουργίας των σχολείων αυτών αποτέλεσε συνεχή διεκυστίνδα μεταξύ της στρατογραφειοκρατίας και των εκπροσώπων της σουννιτικής κοινότητας και των φιλοϊσλαμικών κομμάτων. Είναι γεγονός ότι η στρατογραφειοκρατία συνεχώς επέβαλε περιορισμούς στη λειτουργία αυτών των σχολείων, ορισμένοι εκ των οποίων χαλάρωναν για να επανέλθουν αργότερα με άλλη μορφή.

Από το 1951, τα Imam-Hatip έχουν κατορθώσει να αυξηθούν και να αυξήσουν και τον αριθμό των σπουδαστών τους¹⁰⁶. Το Σύνταγμα του 1961 συνέχισε να επιτρέπει τη λειτουργία των Imam-Hatip ενώ η διαμάχη για την παρουσία των σχολείων συνεχίστηκε. Τη δεκαετία του 1960, ο αριθμός των σχολείων δεκαπλασιάστηκε και των αποφοίτων εκατονταπλασιάστηκε. Η δεύτερη στρατιωτική επέμβαση, το 1971, οδήγηε προσωρινά στη μείωση του αριθμού των, για να αυξηθούν και πάλι με το τέλος της δεκαετίας. Η στρατιωτική επέμβαση του 1980 και το Σύνταγμα του 1982 επιβάλλει τη διδασκαλία της θρησκευτικής κουλτούρας και ηθικής ως υποχρεωτικό μάθημα σε όλες τις τάξεις της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης σε μια προσπάθεια περιορισμού των αριστερών ιδεών που είχαν αναπτυχθεί τη δεκαετία του 1970. Η δημοτικότητα των σχολείων συνέχισε να αυξάνει όλη τη δεκαετία του 1980 και οι μαθητές των σχολείων αυτών εισέβαλαν με επιτυχία στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Τα σχολεία αυτά έχουν όμως την αποδοχή του μεγαλύτερου μέρους της Τουρκικής

¹⁰⁶ Γεράσιμος Καραμπελιάς, Τουρκία: Θρησκεία, Κοινωνία και Πολιτική, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, 2004, σελ.55-56.

κοινωνίας. Είναι σκόπιμο να αναφερθεί ότι αντίστοιχα σχολεία δεν λειτουργούν (έλλειψη άδειας λειτουργίας και κρατικής χρηματοδότησης) για την κοινότητα των Aleviς γεγονός που αποτελεί συνεχές αίτημα των τελευταίων. Η άνοδος του Κόμματος της Ευημερίας, στα μέσα της δεκαετίας του 1990, συνδυάστηκε με την ακμή των θρησκευτικών σχολείων. Το Κόμμα της Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης, πολλά μέλη του οποίου συμπεριλαμβανομένου και του αρχηγού του είναι απόφοιτοι Imam-Hatip, έχει αρχίσει με προσεκτικά βήματα να λαμβάνει μέτρα που αποκαθιστούν τις κατά των Imam-Hatip «διακρίσεις» και αναμένεται να αυξηθεί ακόμη παραπάνω η δημοτικότητα τους. Η άνοδος των αποφοίτων των σχολείων Imam-Hatip στις μεσαίες και ανώτατες θέσεις της οικονομικής και πολιτικής ζωής της χώρας θα κρίνει σε μεγάλο ποσοστό την πορεία της Τουρκίας τον 21^ο αιώνα και το ερώτημα που τίθεται είναι εάν θα κατορθώσουν να συγκροτήσουν ένα «μεσαίο» και «μετριοπαθή» πολιτικό ισλαμικό χώρο που θα επιτρέψει τη συνέχιση της κοσμικής πορείας της χώρας¹⁰⁷.

Θρησκευτικά Τάγματα (Tarikat)

Όταν κάποιος αναφέρεται στη σύγχρονη ανάπτυξη του πολιτικού Ισλάμ στην Τουρκία θα πρέπει να εξετάσει και το σημαντικό, εάν όχι καθοριστικό ρόλο που έχουν παίξει τα θρησκευτικά τάγματα (Tarikat). Καταρχήν θα πρέπει να ξεχωρίσουμε τη διαφορά μεταξύ Tarikat (ισλαμικό τάγμα ή τάγμα) και Cemaat (ισλαμική κοινότητα ή ομάδα). Τα τάγματα είναι παραδοσιακοί ισλαμικοί οργανισμοί που ανταποκρίνονται σε διάφορες πολιτιστικές, κοινωνικές και πολιτικές ανάγκες. Στο παρελθόν έχουν αναλάβει σημαντικές πολιτικές και κοινωνικές πρωτοβουλίες. Τα Cemaat εμφανίστηκαν μετά την εγκαθίδρυση της Δημοκρατίας στην Τουρκία και έχουν οργανικούς δεσμούς με τα τάγματα από τα οποία αντλούν τα βασικά στοιχεία τους¹⁰⁸. Ήδη αναφερθήκαμε στο τάγμα των Bektasi. Η αρχή της ύπαρξης των θρησκευτικών ταγμάτων χάνεται στην ιστορία των πρώτων χρόνων επικράτησης του Ισλάμ στη Μικρά Ασία και ανάγεται και στην επίδραση των ελληνοχριστιανικών μοναστικών ταγμάτων. Η σταδιακή ανάπτυξη των θρησκευτικών ταγμάτων στη σύγχρονη Τουρκία είχε σαν αποτέλεσμα να αναμεταδοθεί σε πλατιές λαϊκές μάζες το εσωτερικό μήνυμα του Ισλάμ με την ιδιαιτερότητα της τουρκικής παραλλαγής του και κουλτούρας. Κατά μια άποψη τα τάγματα ήταν τα πολιτικά κόμματα της οθωμανικής περιόδου και κατόπιν της απαγόρευσης της λειτουργίας τους κατά την κεμαλική περίοδο, τα πολιτικά κόμματα ταυτίστηκαν με τα τάγματα¹⁰⁹.

Συνοψίζοντας μπορούμε να πούμε ότι τα τάγματα έχουν δραστηριοποιηθεί στην αποτροπή της πολιτικής επίδρασης του σύγχρονου δυτικού πολιτισμού στην Τουρκία. Τα τάγματα έχουν οργανώσει ευρέα δίκτυα επαφών με την κοινωνία και προσπαθούν να αυξήσουν το ρόλο τους και την επιρροή τους ως διαμεσολαβητές μεταξύ των πολιτικών κομμάτων και των απλών ανθρώπων δίδοντας έμφαση στις πατροπαράδοτες ισλαμικές αξίες και τις διαπροσωπικές σχέσεις. Εντύπωση προκαλεί η γιγάντωση των οικονομικών τους δυνατοτήτων. Το αξιοπερίεργο, είναι ότι όλες αυτές οι κινήσεις των θρησκευτικών ταγμάτων, έχουν αρχίσει να έρχονται σε αντίθεση με την αναπτυσσόμενη φιλελεύθερη ιδεολογία μιας εξίσου αναπτυσσόμενης ισλαμικής μεσαίας τάξης που αποδέχεται τις βασικές αρχές του κοσμικού κράτους.

¹⁰⁷ Τα στοιχεία της παρούσας ενότητας έχουν βασιστεί στο βιβλίο του Γεράσιμου Καραμπελιά, Τουρκία: Θρησκεία, Κοινωνία και Πολιτική, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, 2004.

¹⁰⁸ Ιωάννης Μάζης, Γεωπολιτική: Η Θεωρία και η Πράξη, Εκδόσεις Παπαζήση, 2002, σελ. 289-291.

¹⁰⁹ Λίνα Μυστακίδου, Οι Αλεβήδες στη Σύγχρονη Τουρκία, Εκδόσεις Γόρδιος, 1997, σελ. 155.

Μη Ισλαμικές Θρησκευτικές Κοινότητες

Γενικά: Οι μη ισλαμικές κοινότητες της Τουρκίας περιλαμβάνουν τους Χριστιανούς και τους Εβραίους. Οι χριστιανικές μειονότητες που ζουν στην τουρκική επικράτεια περιλαμβάνουν τους Έλληνες Ορθόδοξους της Κωνσταντινουπόλεως, Ίμβρου και Τενέδου, τους Αραβόφωνους Ορθόδοξους, τους Αραβόφωνους Ορθόδοξους Αραμαίους της Συριακής Εκκλησίας, τους Αρμένιους Ορθόδοξους Γρηγοριανούς, τους Αρμένιους Καθολικούς (Ουνίτες), τους Αρμένιους Προτεστάντες, τους Ασσύριους Νεστοριανούς και τους μετρούμενους σε λίγες εκατοντάδες Πολωνούς Καθολικούς, Εσθονούς Ευαγγελιστές, Ορθόδοξους Κοζάκους Κουμπάν, Ορθόδοξους Ρώσους Μολοκάνους και Τσιγγάνους. Οι παραπάνω ομάδες εξετάστηκαν στις αντίστοιχες εθνότητες του κεφαλαίου «Β» καθόσον η εθνοτική ταυτότητα τους προσδιορίζει επίσης και την θρησκευτική τους ιδιαιτερότητα ή ταυτότητα.

Χριστιανοί Ορθόδοξοι: Η κοινότητα των Χριστιανών Ορθοδόξων, καίτοι περιλαμβάνει και τους Αραβόφωνες Ορθόδοξους (Sunni-Arab και Αραμαίους), για τους Τούρκους συμπίπτει με την ελληνική κοινότητα καθόσον οι δύο αυτές ιδιότητες (Έλληνες και Χριστιανοί Ορθόδοξοι) συνυπάρχουν στα πρόσωπα των Ελλήνων Ορθόδοξων Χριστιανών πολιτών της Τουρκικής Δημοκρατίας. Επίσης και για την τουρκική πλευρά, εκτός των νομικών κειμένων, υπάρχει σύμπτωση στους προσδιορισμούς «Έλληνας» και «Χριστιανός Ορθόδοξος». Στους Χριστιανούς Ορθόδοξους περιλαμβάνουμε και τις χιλιάδες των Αρμενίων Ορθόδοξων Γρηγοριανών και τους εκατοντάδες εναπομείναντες Ρώσους και Κοζάκους Ορθόδοξους.

Καθολικοί: Αποτελούνται από τους ελάχιστους Αρμένιους οπαδούς της Ουνίας και τους Πολωνούς Καθολικούς (λίγες εκατοντάδες).

Προτεστάντες-Ευαγγελιστές: Αποτελούνται από τους ελάχιστους Αρμένιους Προτεστάντες και τους Εσθονούς Ευαγγελιστές (λίγες εκατοντάδες).

Κρυπτοχριστιανοί: Σε αυτό το σημείο θεωρούμε χρήσιμο να κάνουμε μία σύντομη αναφορά σε μια θρησκευτική ομάδα-φάντασμα για την οποία πολύς λόγος γίνεται στην Ελλάδα¹¹⁰. Αναφερόμαστε στους Κρυπτοχριστιανούς για τους οποίους όλα τα υπάρχοντα στοιχεία φαίνεται να υποδεικνύουν ότι έχουν εκλείψει από το δημογραφικό χάρτη της Τουρκίας. Πρέπει να σημειωθεί ότι η υπάρχουσα επιστημονική βιβλιογραφία αγνοεί παντελώς το θέμα, ενώ τα σχετικά έργα εξετάζουν τον κρυπτοχριστιανισμό μόνο ως προς την ιστορική του εξέλιξη, αντιμετωπίζοντάς τον σαν φαινόμενο που έχει εκλείψει ή έχει τέλος πάντων μία εντελώς περιθωριακή και άγνωστη στην έρευνα σύγχρονη παρουσία. Συμπερασματικά, είναι μάλλον απίθανο να εξακολουθούν να υπάρχουν ακόμα υπολογίσιμες κρυπτοχριστιανικές ομάδες στο τουρκικό κράτος.

Εβραίοι: Η εβραϊκή παρουσία σήμερα δεν ξεπερνά τους 25.000 και είναι συγκεντρωμένοι κυρίως στην Κωνσταντινούπολη και σε μικρότερο βαθμό στη Σμύρνη, Αγκυρα, Άδανα, και Τσανάκαλε. Κύριο στοιχείο της ιδιαιτερότητας των Εβραίων είναι η ιουδαϊκή θρησκεία και σε δεύτερο βαθμό η εβραϊκή γλώσσα. Για το λόγο αυτόν κρίθηκε σκόπιμη η εξέταση της εβραϊκής κοινότητας στο κεφάλαιο των θρησκευτικών και όχι

¹¹⁰ Στοιχεία για τους Κρυπτοχριστιανούς περιέχονται στο βιβλίο του Αχιλλέα Ανθεμίδα, Τουρκία η Χώρα των Θρησκευτικών και Εθνικών Μειονοτήτων, Εκδόσεις Αφοι Κυριακίδη, 1999.

των εθνοτικών ομάδων της Τουρκίας. Η σημασία και η ισχύς της κοινότητας αυτής είναι δυσανάλογη προς την αριθμητική της παρουσία λόγω της διασύνδεσης της τόσο με την εβραϊκή κοινότητα της δύσης και κυρίως των ΗΠΑ, όσο και με το ίδιο το Ισραήλ. Αρχικά, περιορισμένος αριθμός Εβραίων εμφανίζεται στη Μικρά Ασία από το 400 π.Χ. και ειδικότερα στις Σάρδεις. Ο μικρός αυτός αριθμός Εβραίων παραμένει σταθερός κατά τη Ρωμαϊκή και Βυζαντινή περίοδο. Η σημερινή παρουσία των Εβραίων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν αποτέλεσμα της μαζικής μετανάστευσης της εβραϊκής σεφαρδικής κοινότητας της Ισπανίας, μετά από τους διωγμούς που υπέστη στις αρχές του 16^{ου} αιώνα. Η άφιξη των Εβραίων έγινε κατόπιν επίσημης πρόσκλησης που απηύθυνε ο Σουλτάνος Beyazid 2^{ος} με σκοπό να τονώσουν την οικονομική ζωή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Γενικά οι Εβραίοι της Τουρκίας απόλαυσαν ευημερίας στα πλαίσια της Οθωμανικής αυτοκρατορίας συνοδευόμενης όμως από περιόδους διώξεων και σφαγών. Η ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας και ο βίαιος εκτουρκισμός των κατοίκων της περιοχής οδήγησε στη δραματική μείωση των Εβραίων από όλη την επικράτεια της πρώην Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι φόροι περιουσίας που επιβλήθηκαν στους μη Μουσουλμάνους πολίτες της Τουρκίας το 1942 (κυρίως στρεφόμενοι κατά Ελλήνων και Εβραίων) οδήγησαν σε περαιτέρω μείωση του αριθμού των Εβραίων και 30.000 εγκατέλειψαν την χώρα. Το «πογκρόμ» του Σεπτεμβρίου 1955 κατά των Ελλήνων, Αρμενίων και Εβραίων οδήγησε 10.000 Εβραίους να εγκαταλείψουν την χώρα.

Η τουρκική κοινωνία σε γενικές γραμμές είναι ανεκτική έναντι των Εβραίων οι οποίοι αποτελούν μια από τις πλέον ευημερούσες οικονομικά κοινότητες της χώρας. Εξάλλου η Τουρκία ήταν το πρώτο μουσουλμανικό κράτος που αναγνώρισε την ανεξαρτησία του κράτους του Ισραήλ. Η σχετικά πρόσφατη αύξηση της συνεργασίας της Τουρκίας με το Ισραήλ, σε πολλούς τομείς και ειδικότερα στους τομείς της άμυνας και ασφάλειας, είχε σαν αποτέλεσμα τη βελτίωση της θέσεως των Εβραίων. Εντούτοις δεν λείπουν μεμονωμένα επεισόδια κατά Εβραίων από φανατικούς Ισλαμιστές ή Τούρκους εθνικιστές. Το 2003, η Al-Qaeda προκάλεσε βομβιστικές επιθέσεις σε δύο εβραϊκές συναγωγές με δεκάδες νεκρούς χωρίς όμως να δοθεί έκταση στα γεγονότα αυτά και από τις δύο πλευρές για ευνόητους λόγους.

Σε αντίθεση με άλλες θρησκευτικές και εθνοτικές ομάδες, οι Εβραίοι της Τουρκίας, αν και αποτελούν μια ευδιάκριτα διαφοροποιημένη από τον τουρκικό κορμό ομάδα, με τα δικά της ήθη και έθιμα, θρησκεία και γλώσσα και συνείδηση της κοινής καταγωγής της, δεν εξέφρασε ποτέ αυτονομιστικές διεκδικήσεις, ούτε έχει ποτέ ταυτιστεί με κάποια γεωγραφική περιοχή της Τουρκίας. Σήμερα και παρά την ύπαρξη κυβέρνησης προερχόμενης από τα ισλαμικά στρώματα με κοσμικό πρόσωπο και κρυφή ισλαμική «ατζέντα» (κατά τους επικριτές της) οι σχέσεις Τουρκίας-Ισραήλ συνεχίζουν να λειτουργούν λίαν καλά σε όλους τους τομείς και η εβραϊκή μειονότητα αποτελεί γέφυρα συνεργασίας των δύο λαών. Πιθανόν το μοναδικό σημείο τριβής των δύο κρατών που ενδεχομένως να παρουσιαστεί στο μέλλον θα αφορά την ισραηλινή υποστήριξη προς ένα κουρδικό κράτος και όχι από θρησκευτικές διαφορές. Βέβαια είναι διαχρονικά παρατηρημένο ότι οι κρατικές διαφορές της Τουρκίας με άλλα κράτη πάντοτε προκαλούν αρνητικές παρενέργειες στις αντίστοιχες εθνοτικές και θρησκευτικές μειονότητες που ζουν στην Τουρκία.

Μερικά Συμπεράσματα

Οι δύο μεγάλες θρησκευτικές ομάδες που εμφανίζονται στην Τουρκία, οι Σουννίτες και οι Aleviς παρά τις θρησκευτικές διαφορές τους, εμφανίζονται γενικά μετριοπαθείς στην ιδεολογία τους και από αιώνες συμπορεύθηκαν στον χώρο της

Μικράς Ασίας. Σήμερα εκτιμάται ότι η διαφοροποίηση μεταξύ αυτών των δύο δογμάτων έχει περισσότερο να κάνει με κοινωνικοπολιτικές διαφορές κινούμενες στον άξονα δεξιά-αριστερά και πλούτος-ανέχεια παρά με θρησκευτικές διαφορές μεταξύ Σουννιτών- Alevís.

Οι λοιπές ισλαμικές θρησκευτικές ομάδες, συνήθως συνδεδεμένες με κάποια εθνότητα ή γεωγραφική περιοχή είναι σχετικά ολιγάριθμες, με μικρή επιρροή και ο μοναδικός στόχος τους είναι να διατηρήσουν την ιδιαιτερότητα τους και την ελευθερία της λατρείας τους. Ακόμη ολιγότερους οπαδούς και μικρότερη επιρροή, διαθέτουν τα μη ισλαμικά θρησκευτικά δόγματα, τα οποία αντιμετωπίζουν επίσημους και ανεπίσημους περιορισμούς στη λατρεία τους.

Το πρόβλημα της θρησκείας της Τουρκίας δεν ανάγεται σε σύγκρουση δύο ή περισσοτέρων θρησκευτικών δογμάτων για την επικράτησή των αλλά στη σύγκρουση μεταξύ του κοσμικού χαρακτήρα του κράτους και της ισλαμικής μορφής του. Ο στόχος των θρησκευτικών μεταρρυθμίσεων του κεμαλικού καθεστώτος, ήταν η ανασύσταση ενός ισχυρού, μοντέρνου ισλαμικού πολιτισμού. Η συνύπαρξη όμως σύγχρονων (συνταγματικός έλεγχος) και παραδοσιακών (Κοράνι) ιδεών σε ένα νέο οθωμανικό ισλαμικό κράτος αποδεικνύεται προβληματική. Η κεμαλική προσπάθεια για εκκοσμίκευση του χαρακτήρα του κράτους με παράλληλη τη διατήρηση της θρησκείας ως στοιχείου άρρηκτα συνδεδεμένου με την τουρκική εθνική ταυτότητα αλλά και την πολιτική σταθερότητα είναι ένας δύσκολος άθλος καθόσον προσπαθεί να εφαρμοσθεί σε έναν ετερογενή σχετικά πληθυσμό του οποίου ο συνδετικός ιστός μέχρι πρόσφατα, ήταν η ισλαμική θρησκεία. Η αντίφαση αυτή δημιουργεί ανταγωνισμό και συνθήκες κατάλληλες για αντιπαράθεση μεταξύ κοσμικών (με κύριο εκφραστή την στρατογραφειοκρατία) και θρησκευτικών κοινωνικοοικονομικών ομάδων σε πολιτικό επίπεδο. Εντούτοις, το καθεστώς συχνά χρησιμοποίησε τον Ισλαμισμό ως αντίπαλο δέος εναντίον άλλων «εσωτερικών εχθρών» του κράτους (Αριστερών, Κούρδων, αντικαθεστωτικών). Η αφύσικη αυτή συμμαχία είχε σαν αποτέλεσμα τη νομιμοποίηση του Ισλαμισμού και την αναπόφευκτη ενίσχυσή του.

Επίσης πρέπει να επισημανθεί ότι η συνύπαρξη αρχών κοινοβουλευτικής δημοκρατίας και ισλαμικής θρησκείας που παρατηρείται στην Τουρκία γίνεται δεκτή με αισιοδοξία από το δυτικό κόσμο. Παρά το γεγονός ότι οι σχέσεις μεταξύ της αυτοδύναμης και με νωπή λαϊκή εξουσία, ισλαμικής κυβέρνησης του Ερντογκάν είναι τεταμένες και παρόλο που η χώρα απέχει πολύ από τα δημοκρατικά πολιτικά πρότυπα των κρατών της Δύσεως, πολλοί είναι αυτοί που θεωρούν την ύπαρξη του τουρκικού μοντέλου αφενός μεν σαν αναγκαίο κακό για τη σταθερότητα της περιοχής και αφετέρου σαν παράδειγμα συνύπαρξης της δυτικού τύπου δημοκρατίας με την ισλαμική θρησκεία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ “Δ”

ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΕΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Γενικά

Είναι γεγονός ότι τα τελευταία χρόνια η Τουρκία, παρουσιάζεται ως το υπόδειγμα της χώρας, η εξωτερική πολιτική της οποίας λειτουργεί με επαγγελματισμό, συνέπεια και συνέχεια και επιτυγχάνει τους αντικειμενικούς στόχους της, μέσω μιας ρεαλιστικής και αποτελεσματικής προσέγγισης απαλλαγμένης παλινδρομήσεων, προσωπικών προτιμήσεων, ιδεολογικών και συναισθηματικών θέσεων και στυγνής εκμετάλλευσης κάθε γεωπολιτικού της πλεονεκτήματος και «παράθυρου ευκαιρίας» που αναδύεται στο διεθνές περιβάλλον. Ευτυχώς η παραπάνω εικόνα δεν ανταποκρίνεται πλήρως στην πραγματικότητα.

Η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, δεν σήμανε μόνο τη λήξη του Ψυχρού Πολέμου αλλά και τη ριζική αλλαγή των γεωπολιτικών συσχετισμών σε διάφορες περιοχές του πλανήτη δημιουργώντας νικητές και ηττημένους, ευνοημένους και χαμένους. Είναι γενικά παραδεκτό ότι η κατάρρευση του ανατολικού συνασπισμού και η εγκαθίδρυση ενός μονοπολικού διεθνούς συστήματος (με αρκετούς περιορισμούς για τις έχουσα την πρωτοκαθεδρία ΗΠΑ) υποβάθμισαν αρχικά το ρόλο της Τουρκίας στην Ατλαντική Συμμαχία και τη γενικότερη στρατηγική της αξία¹¹¹. Η Τουρκία συγκυριακά και πέρα από κάθε σχεδιασμό, την περίοδο 1989-1991, ήταν από τους χαμένους της αλλαγής που έλαβε χώρα στην Ευρώπη και βρέθηκε να υποβιβάζεται πολιτικά¹¹². Η διάλυση όμως της ΕΣΣΔ δημιούργησε ένα κενό ισχύος και η συνεχώς αυξανόμενη σημασία της Μέσης Ανατολής και των ενεργειακών πόρων της ευρύτερης περιοχής (Μέση Ανατολή, Καύκασος, Κεντρική Ασία) αναπτέρωσαν τις ελπίδες της Άγκυρας να καταστεί αρχικά τοποτηρητής των δυτικών συμφερόντων στην περιοχή και εν συνεχεία περιφερειακή δύναμη που επιδιώκει να εξυπηρετήσει κατά προτεραιότητα τα ίδια εθνικά συμφέροντα. Χαρακτηριστική είναι η δήλωση του πρώην Προέδρου Οζάλ, εμπνευστή του οράματος της αναβίωσης της τουρκικής-οθωμανικής αυτοκρατορίας, ότι ο 21^{ος} αιώνας θα είναι ο αιώνας των Τούρκων, καθώς ο τουρκικός κόσμος θα εκτείνεται από την Αδριατική Θάλασσα έως το Σινικό Τείχος¹¹³. Οι υπέρμετρες αυτές επιδιώξεις της Τουρκίας, επί του παρόντος και για διάφορους λόγους, δεν φαίνεται να υλοποιούνται καίτοι τα μεγέθη (πληθυσμιακά, γεωγραφικά, στρατιωτικά, οικονομικά) της Τουρκίας δύνανται, υπό προϋποθέσεις, να υποστηρίξουν τέτοιου είδους φιλοδοξίες. Η σημερινή Τουρκία φαίνεται να ταλαντεύεται μεταξύ δύο στόχων. Μεταξύ της ένταξης στην Ευρωπαϊκή Ένωση (που η στρατογραφειοκρατία εκτιμά ότι εξασφαλίζει τη συνέχιση της κοσμικής μορφής του κράτους) και του στόχου της περιφερειακής ισλαμικής δύναμης. Κάτω από αυτά τα δεδομένα η τουρκική εξωτερική πολιτική καλείται να χαράξει μια σταθερή πορεία πλεύσεως προς τους φαινομενικά αντικρουόμενους δύο στόχους λαμβάνοντας υπόψη τους εσωτερικούς και εξωτερικούς παράγοντες που επηρεάζουν την υλοποίησή της.

¹¹¹ Μάνος Καραγιάννης, Η Τουρκική Εξωτερική Πολιτική στον Καύκασο, Εκδόσεις Παπαζήση, 2006, σελ. 38.

¹¹² Philip Robins, Στρατός και Διπλωματία, Εκδόσεις Σύγχρονοι Ορίζοντες, 2004, σελ. 75.

¹¹³ Θάνος Βερέμης, ΕΛΙΑΜΕΠ, Α. Αλεξανδρής, Η Τουρκία Σήμερα, Εκδόσεις Παπαζήση, 1995, σελ.464.

Παράγοντες και Πρωταγωνιστές Διαμόρφωσης της Τουρκικής Εξωτερικής Πολιτικής

Η χάραξη και υλοποίηση της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής είναι αποτέλεσμα της συνέργειας και αλληλοεπίδρασης εσωτερικών και εξωτερικών παραγόντων. Οι εξωτερικοί παράγοντες αναφέρονται στα χαρακτηριστικά του διεθνούς συστήματος, τους συσχετισμούς ισχύος που εμφανίζονται και μεταβάλλονται και στα «παράθυρα ευκαιρίας» που εμφανίζονται στο διεθνές περιβάλλον. Οι παράγοντες αυτοί δεν είναι δυνατόν να καθοδηγηθούν από την Τουρκία αλλά δύνανται να τύχουν της κατάλληλης εκμετάλλευσης ώστε να επιτευχθούν οι εθνικοί αντικειμενικοί στόχοι. Η εκμετάλλευση αυτή είναι αποτέλεσμα της τουρκικής υψηλής στρατηγικής και απαιτεί τη συντονισμένη προσπάθεια και δράση όλων των μέσων και δυνατοτήτων του κράτους (βασικό ρόλο έχει στο σημείο αυτό και η τουρκική εξωτερική πολιτική). Ο ρεαλισμός, με τις διάφορες μορφές του, εκτιμάται ότι δίνει μια ικανοποιητική εξήγηση και περιγραφή του τρόπου με τον οποίο οι παράγοντες αυτοί επηρεάζουν την υψηλή στρατηγική ενός κράτους και ως εκ τούτου δεν θα γίνει εκτενέστερη αναφορά σε αυτούς.

Οι εσωτερικοί παράγοντες διαμόρφωσης της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής αναφέρονται στην επίδραση των ιστορικών εμπειριών του τουρκικού έθνους, σε ιδεολογικές θέσεις και σε γεωπολιτικές και οικονομικές επιδιώξεις με πρωτεύοντα στόχο αυτόν της ασφάλειας¹¹⁴. Όλοι αυτοί οι εσωτερικοί παράγοντες που θα αναλυθούν εν συντομία παρακάτω, επηρεάζονται αφενός από τους εξωτερικούς παράγοντες αλλά και από τους πρωταγωνιστές και δευτεραγωνιστές των διαδικασιών διαμόρφωσης της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής (κυβέρνηση, προεδρία, ένοπλες δυνάμεις, υπουργείο εξωτερικών, ΜΙΤ, κοινοβούλιο, πολιτικά κόμματα, θρησκευτικές ομάδες, ΜΜΕ, ομάδες συμφερόντων, κοινή γνώμη και εθνικές ομάδες πίεσης).

Εν συνεχεία στο επόμενο κεφάλαιο, η ανάλυση θα εστιαστεί στην επίδραση που έχει το εθνοτικό και θρησκευτικό μωσαϊκό της Τουρκίας, με τις διάφορες εκφράσεις του (πολιτικά κόμματα, θρησκευτικές ομάδες, εθνικές ομάδες πίεσης, ΜΜΕ, ομάδες συμφερόντων, κοινή γνώμη), στη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής της χώρας κατά περίπτωση. Ας επανέλθουμε όμως στους εσωτερικούς παράγοντες διαμόρφωσης της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής:

Ιστορία: Η ιστορία συμβάλλει στη νομιμοποίηση της δημιουργίας και της ύπαρξης του κράτους, συμβάλλει ιδεολογικά στον προσανατολισμό του κράτους και συνθέτει ένα σύνολο το οποίο ενσωματώνει τους μύθους, τις ιδέες και τις αξίες που δίνουν νόημα στην πολιτική ζωή, που αναπτύσσονται στο εσωτερικό του κράτους¹¹⁵.

Οι ιστορικές εμπειρίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας συνεχίζουν να συμβάλλουν στη διαμόρφωση της εικόνας που σχηματίζουν οι σύγχρονοι Τούρκοι για τους υπολοίπους λαούς (και τις επιδιώξεις και συμπεριφορές τους) και ανάλογα διαμορφώνουν τις πολιτικές και στρατηγικές προς τις αντίστοιχες οντότητες. Χαρακτηριστικά παραδείγματα η διαρκής αίσθηση της τουρκικής ανωτερότητας και περιφρόνησης των Τούρκων προς τους Άραβες, άλλοτε υπηκόους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας¹¹⁶. Η αίσθηση αυτή σε συνδυασμό με την αραβική επανάσταση, κατά

¹¹⁴ Philip Robins, Στρατός και Διπλωματία, Μέρος ΙΙ, Εκδόσεις Σύγχρονοι Ορίζοντες, 2004.

¹¹⁵ Ο ίδιος ο Κεμάλ, κατανοώντας την αναγκαιότητα δημιουργίας τουρκικής ιστορίας για υποστήριξη της νεοϊδρυθείσας Τουρκικής Δημοκρατίας είχε δηλώσει: «Η συγγραφή της ιστορίας είναι το ίδιο σημαντική όσο και η δημιουργία της».

¹¹⁶ Αντίστοιχη όμως αντιμετώπιση υπάρχει και από τους Άραβες έναντι των Τούρκων.

τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου¹¹⁷, δημιουργεί ακόμη και σήμερα αντιλήψεις για αφερεγγυότητα των Αράβων γειτόνων τους (συριακές θέσεις για υποστήριξη ΡΚΚ και θέματα διαχείρισης των υδάτων). Αντίστοιχη εικόνα αφερεγγυότητας των Αράβων αποκόμισε η Τουρκία από την αποτυχημένη Συνθήκη της Βαγδάτης (Τουρκία, Ιράκ, Αίγυπτος, Ιορδανία). Επιφυλακτική εμφανίζεται η Τουρκία και έναντι των δυτικοευρωπαϊκών χωρών που από μεγάλη μερίδα του πληθυσμού εμφανίζονται να επιδιώκουν την αποκοπή του τουρκικού έθνους από τις ρίζες του, την εξασθένησή του και τελικά την αποδιοργάνωσή του. Η πλέον όμως χαρακτηριστική τραυματική εμπειρία των Τούρκων είναι το «σύνδρομο των Σεβρών» που συνιστά μια προσπάθεια των γειτονικών λαών (κυρίως των Ελλήνων) με τη σύμπραξη (συνωμοσία) και των μεγάλων δυνάμεων αλλά και μειονοτικών στοιχείων να διαλύσουν το τουρκικό έθνος.

Κύριος λοιπόν στόχος της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής είναι να αποτρέψει με κάθε μέσο την επανάληψη της δημιουργίας των συνθηκών που οδήγησαν στη «μαύρη» αυτή περίοδο της τουρκικής ιστορίας. Το σύνδρομο αυτό παίζει καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής έναντι της Ελλάδος και Αρμενίας, αλλά και Βουλγαρίας και Συρίας δευτερευόντως και οδήγησε στην επιλογή της λύσεως των μειονοτικών ζητημάτων με βίαιες μεθόδους. Ακόμη και οι ΗΠΑ χαρακτηρίζονται ως ένας αναξιόπιστος σύμμαχος της Τουρκίας, λόγω αντιτουρκικών θέσεων που έλαβαν στο παρελθόν. Η Ρωσία, εξαιτίας του βεβαρημένου συγκρουσιακά παρελθόντος αποτελεί μια συνεχή απειλή στις αντιλήψεις των Τούρκων.

Οι Τούρκοι αντιλαμβάνονται ότι δεν μπορούν να εμπιστεύονται απόλυτα τους φίλους και συμμάχους τους, ενώ η ιστορία σε τελική ανάλυση τους τροφοδοτεί με μια επιφυλακτικότητα με την οποία αντιμετωπίζουν τον κόσμο στα χρόνια που θα ακολουθήσουν¹¹⁸.

Ιδεολογία: Ο ισχυρός ιδεολογικός προσανατολισμός που δόθηκε στην Τουρκία από τον Κεμάλ είχε μια σχέση ομφαλού ανάμεσα στο δυτικό σύστημα αξιών της κεμαλικής άρχουσας τάξης και του εξωτερικού προσανατολισμού του κράτους. Τα καλύτερα παραδείγματα του ιδεολογικά καθοδηγούμενου χαρακτήρα της κεμαλικής εξωτερικής πολιτικής εντοπίζονται στην προσανατολισμένη προς δυσμάς πολιτική του, που περιλάμβανε μια σειρά από διαφορετικά θέματα, από τη συμμετοχή της Τουρκίας στο ΝΑΤΟ και στη σχέση της με τις ΗΠΑ, μέχρι τις προσπάθειες να καταστεί μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της ΔΕΕ. Η επιμονή με την οποία η Άγκυρα επεδίωξε τους στόχους αυτούς, είχε συχνά τον χαρακτήρα της εμμονής, η οποία οφειλόταν περισσότερο στις αξίες και τις ανασφάλειες της κεμαλικής ελίτ παρά σε μια αντικειμενικότερη και περιεκτικότερη εκτίμηση του εθνικού συμφέροντος¹¹⁹. Ειδικότερα, οι αρχικές φιλοδοξίες της Τουρκίας για ένταξη στην Ευρώπη οφείλονταν τουλάχιστον εξίσου στον ιδεολογικό προσανατολισμό της άρχουσας τάξης όσο και σε υλικά κίνητρα.

Πρέπει να αναφερθεί ότι ο χώρος της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής, μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του 1980 και παρά τις σπασμωδικές και περιοδικές προσπάθειες επανισλαμισμού της κοινωνίας, παρέμεινε υπό τον σχεδόν απόλυτο έλεγχο της κεμαλικής στρατογραφειοκρατίας. Μόνο χάρη στην πολιτική του Οζάλ, την ευρεία αν και υπόγεια επιρροή των θρησκευτικών οργανώσεων και την άνοδο των ισλαμικών κομμάτων την τελευταία δεκαπενταετία, άρχισε η εξωτερική πολιτική να γίνεται πεδίο ανταγωνισμού των δύο επικρατέστερων ιδεολογιών της Τουρκίας: της κεμαλικής και της ισλαμικής ιδεολογίας. Ο καθοριστικός ρόλος της ιδεολογίας στις εξωτερικές σχέσεις

¹¹⁷ Καίτοι, ο μεγάλος όγκος των Αράβων έμειναν πιστοί στην ιδεολογική βάση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

¹¹⁸ Philip Robins, Στρατός και Διπλωματία, Εκδόσεις Σύγχρονοι Ορίζοντες, 2004, σελ. 168.

¹¹⁹ ο.π., σελ. 172.

δεν περιορίζεται, σε καμιά περίπτωση, στην κεμαλική άρχουσα τάξη της Τουρκίας¹²⁰. Η ισλαμιστική δεσποζουσα τάξη έχει χρησιμοποιήσει εδώ και τρεις δεκαετίες, θέματα εξωτερικής πολιτικής ως μέσο εκδήλωσης ενός θρησκευτικό-εθνικιστικού οράματος, καθώς και ως ασφαλιστική δικλείδα εκτόνωσης των εντάσεων.

Συμπερασματικά, η ιδεολογία είναι τουλάχιστον εξίσου σημαντική με την γεωπολιτική στη χάραξη και υλοποίηση της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής και για το σκοπό αυτό χρησιμοποιείται ευρέως και από τις δύο επικρατέστερες ιδεολογίες της Τουρκίας, χωρίς όμως μέχρι στιγμής στο πεδίο της εφαρμογής να αντιμετωπίζει τις έντονες ορισμένες φορές αντιθέσεις που συναντιούνται στο επίπεδο της ρητορικής και των προγραμματικών δηλώσεων.

Γεωπολιτική: Τα θέματα της γεωπολιτικής, με επίκεντρο το θέμα της ασφάλειας, αποτελούν το κεντρικό συστατικό της τουρκικής εθνικής πολιτικής και κατά συνέπεια και της εξωτερικής πολιτικής. Ο λόγος της διαρκούς ενασχόλησης με θέματα ασφαλείας έχει να κάνει με τις ιστορικές εμπειρίες του τουρκικού έθνους και ιδιαίτερα με τις συνθήκες δημιουργίας της σύγχρονης Τουρκικής Δημοκρατίας και του «συνδρόμου» των Σεβρών. Πέρα από τη διαρκή αντίληψη της απειλής από το εξωτερικό, υπάρχει και η απειλή από το εσωτερικό, άμεσα συνδεδεμένη με τις εθνοτικές κυρίως αλλά και θρησκευτικές μειονότητες καθοδηγούμενες και υποκινούμενες από εξωτερικούς αντιπάλους της Τουρκίας. Παράλληλα όμως με το αίσθημα της ανασφάλειας, οι ιστορικές εμπειρίες συνδυαζόμενες με ρεαλιστικές εκτιμήσεις του εθνικού συμφέροντος προσδίδουν και μια επιθετική και επεκτατική τάση στην εξωτερική πολιτική της Άγκυρας. Γεωπολιτικά και γεωστρατηγικά δεδομένα (πληθυσμός, εδαφική έκταση, ισχυρές ένοπλες δυνάμεις, ζωτική θέση, περιφερειακή αστάθεια και σχετικό κενό ισχύος, συνταύτιση με συμφέροντα ισχυρών δυνάμεων, ύπαρξη τουρκογενών μειονοτήτων σε γειτονικές χώρες) δημιουργούν μια τάση συμπεριφοράς περιφερειακής δύναμης με ανάλογες συνέπειες στη χάραξη και υλοποίηση της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής.

Οικονομία: Ο παράγοντας οικονομία είναι στενά συνδεδεμένος με τη γεωπολιτική και επηρεάζει ολόένα και σε αυξανόμενο βαθμό τη χάραξη της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής. Η χώρα χαρακτηρίζεται από μια ραγδαία αναπτυσσόμενη οικονομία, με πολλές όμως διαρθρωτικές αδυναμίες. Λόγω του μεγέθους και της θέσεως, η Τουρκία αποτελεί έναν σημαντικότερο ανερχόμενο οικονομικό παράγοντα που δύναται οικονομικά να διαδραματίσει κύριο ρόλο στην περιοχή. Εάν μάλιστα συνυπολογιστεί και η σημασία της ως χώρας από την οποία διέρχονται (αγωγοί, δεξαμενόπλοια) σημαντικές ποσότητες ενεργειακών πρώτων υλών, τότε αυξάνεται ακόμη περισσότερο η γεωπολιτική και οικονομική ισχύς της και δύναται να υποστηρίξει μια ακόμη πιο ενεργητική και παρεμβατική περιφερειακή εξωτερική πολιτική.

Η χάραξη όμως και υλοποίηση της εξωτερικής πολιτικής δεν πρέπει να γίνεται αντιληπτή απλά ως μια κεντρικά, ορθολογικά και από πολλούς παράγοντες επηρεαζόμενη και με ομοφωνία εκπορευόμενη διαδικασία, αλλά ως μια σύνθετη, πολύπλοκη και επηρεαζόμενη από πολλούς πρωταγωνιστές και δευτεραγωνιστές διαδικασία. Τους πρωταγωνιστές και δευτεραγωνιστές (η κατηγοριοποίηση και ταξινόμησή τους κατά σειρά ισχύος είναι δύσκολη και ρευστή) των διαδικασιών διαμόρφωσης της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής θα μπορούσαμε να τους διακρίνουμε όπως παρακάτω:

¹²⁰ Philip Robins, Στρατός και Διπλωματία, Εκδόσεις Σύγχρονοι Ορίζοντες, 2004, σελ. 195.

Κυβέρνηση: Θεσμικά η κυβέρνηση έχει την ευθύνη της χάραξης και υλοποίησης της εξωτερικής πολιτικής. Στην πράξη όμως, μέχρι πρόσφατα, οι κατευθυντήριες γραμμές και ζωτικές αποφάσεις και κατευθύνσεις της εξωτερικής πολιτικής λαμβάνονταν από τους ανώτατους στρατιωτικούς (αυτόκλητους θεματοφύλακες του κεμαλισμού) σε συνεργασία δευτερευόντως από τους λοιπούς παράγοντες της κρατικής γραφειοκρατίας. Η ανάδειξη του Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης στην εξουσία το 2002, το έφερε αρκετές φορές σε σύγκρουση με τη στρατογραφειοκρατία καθώς άρχισε να χαράσσει και να επιβάλλει, σταδιακά και περιορισμένα μέχρι σήμερα, τις δικές του θέσεις σε θέματα της εξωτερικής πολιτικής.

Προεδρία: Η Προεδρία της Τουρκικής Δημοκρατίας διαθέτει περιορισμένες σχετικά εξουσίες. Ωστόσο, ο ρόλος του Προέδρου είναι παραπάνω από τιμητικός και όπως χαρακτηριστικά λέγεται «η δύναμη της Προεδρίας αυξάνεται αναλογικά με την αδυναμία και παθητικότητα της λαϊκά εκλεγμένης κυβέρνησης»¹²¹. Η πρόσφατη τοποθέτηση του μετριοπαθούς ισλαμιστή Γκιούλ στην προεδρία, σε αντικατάσταση των μέχρι σήμερα εκλεκτών της στρατογραφειοκρατίας, εκτιμάται ότι θα ενισχύσει τη θέση της κυβέρνησης στις αντιπαραθέσεις της με την τελευταία σε θέματα εξωτερικής πολιτικής (και όχι μόνο).

Ένοπλες Δυνάμεις: Από το 1961, οι στρατιωτικοί έχουν προσδώσει συνταγματική νομιμότητα στην επιρροή τους στην κυβέρνηση και στη χάραξη της πολιτικής (ιδιαίτερα της εξωτερικής, της αμυντικής πολιτικής και της πολιτικής ασφάλειας), μέσω του Συμβουλίου Εθνικής Ασφάλειας¹²². Στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής συνήθως οι στρατιωτικοί εκδηλώνουν λιγότερο απροκάλυπτα την ανάμειξη τους¹²³ εκτός εάν το θέμα έχει διαστάσεις ασφαλείας οπότε και η θέση τους είναι απολύτως καθοριστική.

Υπουργείο Εξωτερικών: Αποτελεί ομοιογενή και κλειστή ελίτ της τουρκικής γραφειοκρατίας και έχει συνταχθεί και υποστηρίζει ενεργά τις θέσεις των ανωτάτων αξιωματικών αποδεχόμενο πλήρως τις αρχές του κεμαλισμού. Η είσοδος εκπροσώπων των ισλαμικών κομμάτων καίτοι έχει αρχίσει να σημειώνεται εντούτοις είναι ακόμα περιορισμένη.

MIT (Τουρκική Υπηρεσία Πληροφοριών): Καίτοι κατά κανόνα ακολουθεί πιστά τις επιταγές της στρατογραφειοκρατίας (τμήμα της οποίας είναι) εντούτοις υπάρχουν περιπτώσεις που κινήθηκε αυτόνομα και μάλιστα με έντονα εθνικιστικές διαθέσεις¹²⁴, πάντα όμως στα πλαίσια των αρχών του κεμαλισμού.

Κοινοβούλιο: Βάση του συντάγματος αλλά κυρίως ένεκα της παράδοσης της παντοδυναμίας του αρχηγού του κυρίαρχου πολιτικού κόμματος (και πρωθυπουργού

¹²¹ Philip Robins, Στρατός και Διπλωματία, Εκδόσεις Σύγχρονοι Ορίζοντες, 2004, σελ. 97.

¹²² Στο Συμβούλιο Εθνικής Ασφάλειας, ένα όργανο αποτελούμενο από τους ανώτατους πολιτικούς και στρατιωτικούς αξιωματούχους μέχρι πρόσφατα υπερτερούσαν οι στρατιωτικοί. Η αναλογία έχει ήδη μεταβληθεί υπέρ των πολιτικών αλλά η δύναμη των στρατιωτικών παραμένει σημαντική και σε ορισμένα θέματα αποφασιστική.

¹²³ Philip Robins, Στρατός και Διπλωματία, Εκδόσεις Σύγχρονοι Ορίζοντες, 2004, σελ. 105.

¹²⁴ Περίπτωση υποκίνησης πραξικοπήματος στο Αζερμπαϊτζάν το 1994.

ως επί το πλείστον), το τουρκικό κοινοβούλιο (Μεγάλη Τουρκική Εθνοσυνέλευση) έχει περιορισμένη και τυπική εμπλοκή σε θέματα εξωτερικής πολιτικής¹²⁵.

Πολιτικά Κόμματα: Η σημασία των θέσεων των κομμάτων στη χάραξη και υλοποίηση της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής είναι αυξανόμενη και πάντοτε κινούμενη αντίθετα με την αύξηση ή μείωση της επιρροής της στρατογραφειοκρατίας. Οι θέσεις των κοσμικών κομμάτων, κάποια εκ των οποίων είναι κατασκευάσματα της στρατογραφειοκρατίας, ταυτίζονται ως επί το πλείστον, με τις θέσεις της τελευταίας στα θέματα εξωτερικής πολιτικής. Απόπειρες λοξοδρόμησης (Μεντερές) αντιμετωπίστηκαν με αποφασιστικά μέτρα από τις ένοπλες δυνάμεις. Ο Οζάλ ήταν ίσως ο πρώτος πολιτικός που επέτυχε να χαράξει εξωτερική πολιτική ελαφρώς διαφορετική από τη γραμμή της στρατογραφειοκρατίας με το άνοιγμά του προς τον ισλαμικό χώρο, το οποίο όμως είχε και τη διστακτική και μέχρι ορισμένων ορίων έγκριση των φρουρών του κεμαλισμού. Το κυβερνών σήμερα ισλαμικό κόμμα προσπαθεί σταδιακά και προσεκτικά να προβάλλει τη δική του χάραξη της εξωτερικής πολιτικής αποφεύγοντας να θίξει όμως τις βασικές αρχές του κεμαλισμού ή να έρθει σε ευθεία και ανοικτή ρήξη με τη στρατογραφειοκρατία.

Θρησκευτικές Ομάδες: Καίτοι η δράση των θρησκευτικών ομάδων και ταγμάτων δεν είναι ευρέως γνωστή εντούτοις ασκούν μια περιορισμένη μέχρι στιγμής επιρροή στην εξωτερική πολιτική της Τουρκίας. Πιθανόν, η επιρροή αυτή να είναι έμμεση, μέσω της επίδρασής τους επί των αντιλήψεων των αξιωματούχων των ισλαμικών πολιτικών κομμάτων. Επιπλέον όμως έχουν αρχίσει, τα τελευταία χρόνια, να επηρεάζουν και σημαντικά τμήματα της κοινής γνώμης επιδιώκοντας κυρίως μια στροφή προς τις πραγματικές αξίες της ισλαμικής θρησκείας.

MME: Στο εσωτερικό της Τουρκίας τα MME έχουν αποκτήσει σημαντική επιρροή και καλύπτουν όλο το φάσμα του πολιτικού κόσμου. Σύμφωνα λοιπόν με τις απόψεις που αντιπροσωπεύουν προσπαθούν να επηρεάσουν αντίστοιχα και τα ζητήματα της εξωτερικής πολιτικής (δηλαδή δεν κινούνται αυτόνομα στα θέματα αυτά από τις θέσεις των κομμάτων ή ομάδων που υποστηρίζουν). Αποτελούν όπλα στα χέρια της τουρκικής κυβέρνησης, αλλά και των κομμάτων, προς τη κατεύθυνση του επηρεασμού των τουρκόφωνων και τουρκογενών πληθυσμών του εξωτερικού.

Ομάδες Συμφερόντων: Η ανάπτυξη και εξωστρέφεια της δεκαετίας του 1980, οδήγησε στην ανάδειξη επιχειρηματικών ομάδων, οι οποίες ενδιαφέρονται άμεσα για την εξωτερική οικονομική πολιτική. Αρχικά τα συμφέροντα των ομάδων αυτών ήταν παράλληλα προσανατολισμένα με τα κρατικά συμφέροντα. Γρήγορα όμως, η εξωστρέφεια των επιχειρήσεων, η επιδίωξη του κέρδους και η παγκοσμιοποίηση οδήγησαν σε αυτονόμηση τα επιχειρηματικά συμφέροντα με αποτέλεσμα οι οικονομικές ομάδες να προσπαθούν να επηρεάσουν υπέρ των συμφερόντων τους τη χάραξη της εξωτερικής πολιτικής¹²⁶.

¹²⁵ Η περίπτωση της άρνησης εισόδου των Αμερικανικών στρατευμάτων για την επέμβαση στο Ιράκ το 2003 αποτελεί μια εξαίρεση, αν και δεν έχει γίνει ακόμη φανερή η θέση και οι πραγματικές επιδιώξεις του κυβερνώντος Κόμματος της Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης.

¹²⁶ Χαρακτηριστικά παραδείγματα η προσπάθεια Τούρκου επιχειρηματία να προωθήσει τουρκο-αρμενικές επιχειρηματικές δραστηριότητες με τη συμβολή Αρμενίων της Αμερικής και σε αντίθεση με την επίσημη τουρκική πολιτική του εμπορικού αποκλεισμού της Αρμενίας. Αντίστοιχο παράδειγμα με την προσπάθεια Τούρκων επιχειρηματιών να εμποδίσουν τη λήψη οικονομικών μέτρων της Άγκυρας κατά της Ρωσίας λόγω της επέμβασης της τελευταίας στην Τσετσενία.

Κοινή Γνώμη: Ιστορικά έχει αποδειχθεί ότι η χάραξη της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής ήταν αποκλειστική υπόθεση της κυριαρχούσας ελίτ (στρατογραφειοκρατία) χωρίς να λαμβάνεται υπόψη καθόλου η γνώμη του λαού, ο οποίος δεν έδειχνε να αναμένει πως οι απόψεις του θα ληφθούν υπόψη. Μάλιστα, η κυριαρχούσα ελίτ δεν φαίνεται να πιέζεται σε σημαντικό βαθμό από το λαό ώστε να χρειαστεί να λάβει υπόψη τις επιλογές του. Αντίθετα, η ελίτ κατευθύνει το λαό προς τις δικές της επιλογές. Βέβαια η εμφάνιση ανταγωνιστικών ομάδων στην πολιτική σκηνή αναμένεται να οδηγήσει σε προσπάθειες χειραγώγησης της κοινής γνώμης με αποτέλεσμα τη σταδιακή και πιο ενεργό είσοδό της στο παιχνίδι της χάραξης της εξωτερικής πολιτικής.

Εθνικές Μειονότητες-Ομάδες Πίεσης: Η Τουρκία διακρίνεται από την ύπαρξη αριθμού εθνοτικών μειονοτήτων και μεταναστών (από τα Βαλκάνια, τον Καύκασο και την Κεντρική Ασία). Όλες αυτές οι πληθυσμιακές ομάδες που αντιπροσωπεύουν σημαντικά τμήματα του τουρκικού πληθυσμού προσπαθούν να διατηρήσουν στοιχεία της ταυτότητάς τους και να προωθήσουν τις επιδιώξεις τους. Επιδιώξεις που εφόσον ταυτίζονται με τις επιδιώξεις και στόχους της τουρκικής πολιτικής τυγχάνουν και της αντίστοιχης υποστήριξης και προώθησης ενώ οι υπόλοιπες αντιμετωπίζονται αδιάφορα ή καταστέλλονται δυναμικά (αιτήματα αναγνώρισης εθνοτικής ταυτότητας). Είναι η ανάγκη αντιμετώπισης ή εκμετάλλευσης αυτών των εθνοτικών επιδιώξεων που κατά περίπτωση ορισμένες φορές, καθορίζουν την τουρκική εξωτερική πολιτική με τις αντίστοιχες ενδιαφερόμενες χώρες. Είναι δηλαδή κατά κάποιο τρόπο έμμεση η επίδραση των εθνικών ομάδων στην τουρκική εξωτερική πολιτική και όχι άμεση καθώς σε γενικές γραμμές δεν επιτυγχάνουν να διεισδύσουν στα στεγανά των μηχανισμών της εξωτερικής πολιτικής (και της πολιτικής γενικότερα). Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι οι αντιλήψεις και οι επιδιώξεις τους δεν έχουν σημαντική επίδραση στην τουρκική εξωτερική πολιτική και πολιτική ασφάλειας (πχ αντιμετώπιση Κούρδων αυτονομιστών).

Μερικά Συμπεράσματα

Όπως συμβαίνει και στις περισσότερες χώρες του κόσμου, η χάραξη και υλοποίηση της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής είναι αποτέλεσμα της συνέργειας και αλληλοεπίδρασης διαφόρων εσωτερικών και εξωτερικών παραγόντων. Επιπλέον η διαδικασία αυτή είναι μια σύνθετη πολύπλοκη και επηρεαζόμενη από πολλούς πρωταγωνιστές και δευτεραγωνιστές διεργασία τους οποίους και εν συντομία εξετάσαμε. Σήμερα οι κορυφαίοι παράγοντες που επηρεάζουν την τουρκική εξωτερική πολιτική είναι η στρατογραφειοκρατία (ανώτατοι αξιωματικοί και δευτερευόντως οι αξιωματούχοι του Υπουργείου Εξωτερικών) και οι εκπρόσωποι του ισλαμικού χώρου που ελέγχουν σήμερα την πολιτική εξουσία. Το γεγονός αυτό της μείωσης της αποκλειστικής αρμοδιότητας της στρατογραφειοκρατίας σε θέματα εξωτερικής πολιτικής ίσως να αποτελεί μοναδικότητα στην ιστορία του σύγχρονου κεμαλικού κράτους καίτοι η συμβίωση και η συνταύτιση στα θέματα εξωτερικής πολιτικής φαίνεται ομαλότερη από ότι αναμένετο. Η μείωση αυτή της επιρροής της στρατογραφειοκρατίας δεν πρέπει να λαμβάνεται σαν κάτι δεδομένο, καθόσον αυτή έχει επιδείξει τρομερές ικανότητες μεταλλαγής και προσαρμογής σε σημείο που τελικά να κατορθώνει να επιβάλλει τη γραμμή της έστω και μέσω των θέσεων των πρότινος αντιπάλων της. Οι λοιποί εμπλεκόμενοι στη χάραξη της εξωτερικής πολιτικής μάλλον είναι δευτεραγωνιστές που ίσως όμως μακροπρόθεσμα να αποδειχτούν βασικής σημασίας στη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής¹²⁷.

¹²⁷ Philip Robins, Στρατός και Διπλωματία, Εκδόσεις Σύγχρονοι Ορίζοντες, 2004, σελ. 122.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ “Ε”

ΟΙ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΘΝΟΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗΣ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ

Σύζευξη Εθνοτικών και Θρησκευτικών Στοιχείων

Ίσως το δυσκολότερο πρόβλημα που αντιμετωπίζει ένας μελετητής της Τουρκίας είναι η κατανόηση της σύζευξης και αλληλοεπίδρασης των εθνοτικών και θρησκευτικών στοιχείων στην ύπαρξη και πορεία αυτού του κράτους και κατά συνέπεια και στη χάραξη και υλοποίηση της εξωτερικής πολιτικής του. Το μωσαϊκό εθνοτήτων και θρησκειών, δογμάτων και αιρέσεων που συνθέτουν το σύγχρονο τουρκικό κράτος είναι απευθείας κληρονομιά της πολυεθνικής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Δύο κύριες εθνότητες (με έντονα συγκρουσιακά στοιχεία), δεκάδες μικρότερες εθνότητες υπολείμματα μεγάλων πολιτισμών και περήφανων και ανυπότακτων φυλών σε συνδυασμό με μια κύρια θρησκεία που εκφράζεται από δύο κύρια ρεύματα και δεκάδες άλλα μικρότερα, με εκατοντάδες σχολές, υποδιαιρέσεις, τάγματα και αντιλήψεις και με την ανάμνηση των δύο παλαιότερων μονοθεϊστικών θρησκειών του κόσμου, συνθέτουν ένα πολύ ενδιαφέρον και απρόβλεπτο μωσαϊκό. Το μωσαϊκό αυτό γίνεται εκρηκτικό γιατί έχει την τύχη να κατοικεί σε μια από τις πλέον στρατηγικές περιοχές του πλανήτη που εκτός από πηγή αμέτρητων συγκρούσεων, αποτέλεσε και το λίκνο των μεγαλύτερων πολιτισμών. Δεν θα εισέλθουμε στον πειρασμό να αναζητήσουμε τις ρίζες και τις σχέσεις του τουρκικού πληθυσμού με το χώρο αυτόν. Απλά θα πάρουμε ως δεδομένο ότι ακολουθώντας την πορεία της ιστορίας βρέθηκαν και εγκαταστάθηκαν στον χώρο αυτό, εκδιώκοντας, αφομοιώνοντας, αλλά και επηρεαζόμενοι και επηρεάζοντας τους προηγούμενους κατοίκους της ευρύτερης περιοχής. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία κατόρθωσε να αντιμετωπίσει με μερική επιτυχία τα προβλήματα της εθνοτικής και θρησκευτικής ανομοιογένειας με τη χρήση του θεσμού των «millet» και να χαράξει μια εξωτερική πολιτική που προωθούσε τα ζωτικά κρατικά συμφέροντα της σε βάρος, συνήθως, των γειτονικών κρατών και λαών.

Το ζήτημα λοιπόν των εθνικών, εθνοτικών, θρησκευτικών και γλωσσικών, μειονοτήτων αποτελεί ένα από τα πλέον φλέγοντα προβλήματα που αντιμετωπίζει η σημερινή Τουρκία. Το ζήτημα μάλιστα περιπλέκεται καθώς ο εθνοτικός χαρακτήρας σπάνια ταυτίζεται με τον θρησκευτικό. Η πολυπλοκότητα του εθνοτικού και θρησκευτικού μωσαϊκού επιτείνεται όσο εξετάζουμε μικρότερες εθνοτικές ή θρησκευτικές ομάδες όπου πλέον επισέρχεται και η γεωγραφική περιοχή της διαμονής και το τοπικό γλωσσικό ιδίωμα. Η κατάσταση περιπλέκεται ακόμη περισσότερο όταν εξετάσουμε και τις «συμμαχίες» ή καλύτερα δεσμούς που αναπτύχθηκαν μεταξύ των διαφόρων ομάδων ιδίως κατά τις εποχές των Οθωμανικών και κεμαλικών διώξεων. Ο αγώνας για την επιβίωση, βλέπουμε ότι συχνά επιβάλλει «ανίερες» συμμαχίες θυμίζοντας το ρητό «ο εχθρός του εχθρού μου είναι φίλος μου». Επιπλέον εξωτερικοί παράγοντες και οντότητες επηρεάζουν και επηρεάζονται από τις εθνότητες που ζουν στο εσωτερικό της Τουρκίας και συχνά οι επιδιώξεις τους είναι συγκρουσιακές. Στη προαναφερόμενη μάλιστα περιοχή δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί το «εθνικο-κρατικό γίγνεσθαι» και ο χώρος επηρεάζεται έντονα από τον ισλαμικό φονταμενταλισμό.

Το εθνοτικό και θρησκευτικό μωσαϊκό περιπλέκεται τελείως όταν στην εξίσωση προστεθεί και ο παράγοντας του κεμαλικού καθεστώτος. Ένα καθεστώς βασιζόμενο

στη τουρκική εθνότητα και τον Σουννιτισμό που ανέτρεψε την σουννιτική Οθωμανική Αυτοκρατορία και στηρίχθηκε πολιτικά από τον χώρο των Aleviς των οποίων τα θρησκευτικά δικαιώματα αρνείται.

Η σύζευξη λοιπόν όλων αυτών των εθνοτικών και θρησκευτικών παραγόντων αλλά και γλωσσικών και πολιτισμικών, δημιούργησε την πολυμορφία του χώρου που προαναφέραμε. Το αποτέλεσμα αυτής της σύζευξης τέθηκε από το κεμαλικό καθεστώς σε συνθήκες «υψηλής πίεσης και θερμοκρασίας» για να καταστεί δυνατή η παρασκευή ενός ομοιογενούς υλικού και η εν συνεχεία σμίλευση. Αυτή λοιπόν την ομογενοποίηση αυτού του χώρου προσπάθησε (και ακόμη προσπαθεί) να επιτύχει το κεμαλικό καθεστώς και εάν εξαιρέσουμε τους Κούρδους που αντιστέκονται (κυρίως λόγω του όγκου του κουρδικού πληθυσμού εντός και εκτός Τουρκίας), με τις υπόλοιπες μειονότητες σημείωσε αξιόλογη πρόοδο, αν κρίνουμε από τη σημερινή ομοιογένεια του χώρου. Η διαδικασία αυτή της ομογενοποίησης έλαβε και συνεχίζει να λαμβάνει χώρα σε ένα ασταθές περιβάλλον διεθνούς αναρχίας.

Όπως είναι φυσικό και αναμενόμενο, η διαδικασία αυτή επηρεάζει τις σχέσεις της Τουρκίας με τα λοιπά εμπλεκόμενα κράτη, γειτονικά ως επί το πλείστον, άρα επηρεάζει έντονα και την τουρκική εξωτερική πολιτική καθώς έχει να κάνει με ζητήματα εθνικής ασφαλείας. Το πρόβλημα της χάραξης της εξωτερικής πολιτικής περιπλέκεται ακόμη περισσότερο καθώς πλέον του πολυσύνθετου εθνοτικού και θρησκευτικού μωσαϊκού που την απαρτίζει, προστίθεται και η εσωτερική αντίθεση και αντιφατικότητα της κοινωνίας, που είναι διχασμένη μεταξύ παραδοσιακών και μοντέρνων κοινωνικών δομών, μεταξύ ισλάμ (των πολλών ισλάμ με γιώτα μικρό) και σεκουλαρισμού, μεταξύ Ασίας και Ευρώπης καθώς η σύγχρονη Τουρκία βρίσκεται σε αναζήτηση ρόλου και ταυτότητας.

Μειονοτικοί Εθνικισμοί , Αποσχιστικές Τάσεις και οι Επιδράσεις τους επί της Τουρκικής Εξωτερικής Πολιτικής

Ο θανάσιμος κίνδυνος για την Τουρκία προέρχεται από τους Κούρδους. Οι υπόλοιπες εθνότητες δεν διαθέτουν την αναγκαία δύναμη για να θέσουν ζητήματα εθνικής ταυτότητας και ακόμη περισσότερο να δημιουργήσουν αποσχιστικά προβλήματα στην Τουρκία. Άρα είναι φυσικό η εξωτερική πολιτική της Τουρκίας να εστιάζεται στην αποτροπή αυτού ακριβώς του κινδύνου. Η μόνη αξιόλογη εθνότητα, εκτός των Κούρδων, είναι αυτή των Αραβόφωνων, με ιστορικά δικαιώματα στην περιοχή της Αλεξανδρέττας. Η εθνότητα όμως αυτή αντιμετωπίζει σοβαρά προβλήματα λόγω των διωγμών που υφίσταται και λόγω της πληθυσμιακής ανατροπής που λαμβάνει χώρα στην περιοχή της επαρχίας Χατάϊ με την κατευθυνόμενη είσοδο μεταναστών (κυρίως Κούρδων) και τη μετακίνηση των αυτοχθόνων Αραβόφωνων πληθυσμών σε μεγαλουπόλεις της Τουρκίας για αναζήτηση καλύτερης τύχης¹²⁸. Το σημαντικότερο όμως πρόβλημα που αντιμετωπίζει η εθνότητα των Αραβόφωνων είναι η αδυναμία της Συρίας να υποστηρίξει τα δίκαια τους και να δράσει ως η αλυτρωτική μητέρα πατρίδα. Μάλιστα τους τελευταίους μήνες του 2007, η Συρία ¹²⁹ διαβλέποντας τον κίνδυνο που αντιμετωπίζει από τη δημιουργία ενός ανεξάρτητου κουρδικού κράτους επέλεξε την προσέγγιση της Τουρκίας για την δημιουργία ενός άξονα Τουρκίας-Συρίας-Ιράν για αντιμετώπιση του κουρδικού κινδύνου καθώς και οι 3 χώρες διαθέτουν αξιόλογες κουρδικές μειονότητες. Υπό αυτές τις συνθήκες και υπό την

¹²⁸ Έχει αποδειχθεί ότι η μετεγκατάσταση σε μεγαλουπόλεις επιφέρει την αλλοτρίωση και την απώλεια της εθνικής ταυτότητας ορισμένες φορές αποτελεσματικότερα από τα βίαια μέσα.

¹²⁹ Καίτοι ο Σύριος Πρόεδρος Άσσαντ είναι Aleviς.

απειλή απόσχισης των κουρδικών περιοχών είναι λογικό η Συρία να εγκαταλείψει έστω και προσωρινά κάθε όνειρο αλυτρωτισμού των Αραβόφωνων της επαρχίας του Χατάϊ.

Η συζήτηση για αποσχιστικές τάσεις των μειονοτικών εθνοτήτων των λοιπών μη πλήρως εκτουρκισθέντων λαών της Τουρκίας (Λάζοι, Γεωργιανοί, Αρμένιοι, Έλληνες, Ασσύριοι, κλπ) ανήκει επί του παρόντος στη σφαίρα της φαντασίας. Εκτιμάται ότι, εάν και όταν οι συνθήκες το επιτρέψουν, γειτονικές χώρες (Αρμενία, Γεωργία) δύναται να θέσουν κάποια αιτήματα (όχι αναγκαστικά αλυτρωτικής μορφής) για τους συμπατριώτες τους που ζουν στα εδάφη της Τουρκίας. Το περισσότερο που μπορούν σήμερα να διεκδικήσουν οι εθνοότητες αυτές είναι τα αναφαίρετα δικαιώματα επιβίωσης, σεβασμού, έκφρασης, λατρείας, προστασίας, ανάπτυξης και πολιτικής αντιπροσώπευσης που ο Καταστατικός Χάρτης του ΟΗΕ και το διεθνές δίκαιο αναγνωρίζουν σε κάθε μειονότητα. Η υλοποίηση αυτού του στόχου είναι δυνατόν να επιτευχθεί μόνο εάν η Τουρκία τιμήσει τις δεσμεύσεις που η ίδια οικιοθελώς ανέλαβε για να αποκτήσει την ιδιότητα της προς ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση χώρας. Στη συνέχεια, θα εξετάσουμε την πολύπλευρη επίδραση του κουρδικού προβλήματος επί της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής και των σχέσεων της με αρκετές γειτονικές άλλα και ευρωπαϊκές χώρες.

Για την Τουρκία, οι Κούρδοι είναι μια ενεργή δύναμη με αποσχιστικές φιλοδοξίες σημαντικού ιστορικού βάθους και οι οποίοι αποτελούν μοχλούς ξένων δυνάμεων με σκοπό την αμφισβήτηση της τουρκικής εδαφικής ακεραιότητας. Έτσι το κουρδικό ζήτημα δεν αποτελεί μια απλή πτυχή της εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας αλλά το κεντρικό ζήτημα της με προεκτάσεις σε όλα τα υπόλοιπα. Ο κουρδικός εθνικισμός αποτελεί το κυριότερο πρόβλημα του τουρκικού κράτους. Η κουρδική εθνική ταυτότητα παραμένει ζωντανή και το μοναδικό ερώτημα είναι ο χρόνος και κυρίως η μορφή με την οποία θα εκδηλωθεί και θα ολοκληρωθεί η επανεμφάνιση της. Από τις προαναφερθείσες εθνοτικές ομάδες, μόνο οι Κούρδοι λόγω του ιστορικού τους παρελθόντος, της έντονης διαφοροποίησης τους από τον τουρκικό κορμό και της φυλετικής τους συγγένειας με συμπαγείς ομάδες πέραν των κρατικών ορίων της Τουρκίας (Συρία, Ιράκ, Ιράν), διαθέτουν τα εχέγγυα για να αποσχισθούν και να σχηματίσουν μια ανεξάρτητη ή ημιανεξάρτητη οντότητα. Οι Κούρδοι αποτελούν τη μεγαλύτερη μειονότητα της Τουρκίας που λόγω πληθυσμιακού όγκου, γεωγραφικής συγκέντρωσης και πολιτικής διεκδικητικότητας, αποτελεί την κυριότερη πρόκληση για την ενότητα του τουρκικού έθνους και απειλή για την εδαφική ακεραιότητα του τουρκικού κράτους¹³⁰. Σε ορισμένες επαρχίες της Ανατολικής Τουρκίας¹³¹ αποτελούν το 80% του τοπικού πληθυσμού.

Οι δυναμικές προσπάθειες επίλυσης του κουρδικού προβλήματος με μέτρα καταστολής και εκτουρκισμού δεν επέφεραν πλήρως τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Στις αρχές της δεκαετίας του 1990, ο πρώην Πρόεδρος Οζάλ αρχικά αλλά και τα ισλαμικά τουρκικά κόμματα¹³² αργότερα προσπάθησαν να επιτύχουν μια προσέγγιση προς το κουρδικό στοιχείο επιχειρώντας ορισμένα ανοίγματα προς τους Κούρδους. Συγκεκριμένα ο Οζάλ μίλησε για την ανάγκη εξεύρεσης μιας λύσεως «πολιτιστικής» ή ακόμα και «πολιτικής»¹³³. Το 1992, ο Οζάλ σοκάρισε την τουρκική κοινωνία δηλώνοντας ότι υπήρχαν 12 εκατομμύρια Κούρδοι στη χώρα¹³⁴. Επί Οζάλ (1989-1993) ήρθαν ορισμένα μέτρα που αφορούσαν την περιορισμένη χρήση της κουρδικής

¹³⁰ Θάνος Βερέμης, ΕΛΙΑΜΕΠ, Η Τουρκία Σήμερα, Εκδόσεις Παπαζήση, 1995, σελ. 407-408.

¹³¹ Επαρχίες: Σιρτ, Χακάρι, Ντιαρμπακίρ, Μους, Βαν και Αγκρί.

¹³² Το Κόμμα της Ευημερίας και το Κόμμα της Ανάπτυξης και Δικαιοσύνης.

¹³³ Philip Robins, Στρατός και Διπλωματία, Εκδόσεις Σύγχρονοι Ορίζοντες, 2004, σελ. 209-210.

¹³⁴ Andrew Mango, Turkey: The Challenge of a New Role, Center for Strategic and International Studies, 1994, σελ. 37.

γλώσσας¹³⁵ που συνάντησαν τη χλιαρή κουρδική αντίδραση με μια ανακοίνωση του Οτσαλάν ότι θα εξέταζε το ενδεχόμενο μιας διπλωματικής λύσης εγκαταλείποντας τη θέση της πλήρους ανεξαρτησίας. Από ορισμένους μάλιστα χαρακτηρίζεται η περίοδος εκείνη σαν περίπτωση χαμένων ευκαιριών για το κουρδικό ζήτημα στην Τουρκία (με υπαιτιότητα αμφοτέρων των πλευρών)¹³⁶. Ιδιαίτερα σημαντική αλλά και ενδεικτική των διαφοροποιήσεων μεταξύ των ίδιων των Κούρδων είναι η περίοδος Φεβρουαρίου 1991 με Ιούνιο 1993. Ο συγγραφέας Philip Robins στο βιβλίο του¹³⁷ περιγράφει την προσέγγιση των Τούρκων με τους Κούρδους του Ιράκ (Μασούντ Μπαρζανί του Δημοκρατικού Κόμματος του Κουρδιστάν και Τζαλάλ Ταλαμπανί της Πατριωτικής Ένωσης του Κουρδιστάν). Το αποτέλεσμα της ανίερης συνεργασίας στρέφονταν κατά του ΡΚΚ που είδε τη δύναμη του να μειώνεται επικίνδυνα συμπιεζόμενο μεταξύ των τουρκικών δυνάμεων και των ιρακινών κουρδικών δυνάμεων. Ο τουρκικός στρατός εισβάλλει ανεμπόδιστα στο Βόρειο Ιράκ και μάλιστα σε συνεργασία με τους Κούρδους του Ιράκ. Τα επόμενα δύο χρόνια η συνεργασία των δύο πλευρών άρχισε να φθίνει. Ο ξαφνικός θάνατος του Οζάλ (1993) αλλά και του στρατηγού της Στρατοχωροφυλακής Ερσεβέρ, αμφότεροι κουρδικής καταγωγής, στέρησε την Τουρκία από τα μοναδικά ίσως άτομα που είχαν την πιθανότητα να διαφυλάξουν την ειδική σχέση της Τουρκίας με τους Κούρδους και να καταλήξουν σε μια πολιτική λύση.

Οι διάδοχοι του Οζάλ, παραδίδουν την πρωτοβουλία των εξελίξεων στη στρατογραφειοκρατία ενώ η παρατεταμένη και εκτός πλέον ορίων τουρκική παρουσία στο Βόρειο Ιράκ προκαλεί κατάρρευση του μετώπου των δύο κυριότερων κουρδικών οργανώσεων με σκληρές αδελφοκτόνες μάχες. Η κρίση με το ΡΚΚ ξανακλιμακώνεται και η Τουρκία ακολουθεί την πολιτική της βίαιης καταστολής και της εμπλοκής σε έναν φθοροποιό ανταρτοπόλεμο (1993-1999) με ανυπολόγιστες οικονομικές και διπλωματικές συνέπειες για την Τουρκία. Στον ανταρτοπόλεμο αυτό η Τουρκία διαδοχικά κινείται μεταξύ Βαγδάτης και των δύο σπαρασσομένων Κουρδικών μετώπων του Ιράκ χωρίς ουσιαστικά να συνεισφέρει στη αμερικανική προσπάθεια εξεύρεσης λύσης και συμβιβασμού μεταξύ των Κούρδων του Ιράκ. Ίσως τα γεγονότα της περιόδου αυτής να αποτελούν την πλέον απτή ένδειξη του πολυκερματισμού του κουρδικού χώρου, της επιρροής των γειτονικών και μη χωρών και της σημαντικής δύναμης που σχεδόν κληρονομικά και απολυταρχικά διαθέτουν οι φύλαρχοι των κουρδικών φυλών. Οι αγριότητες και ωμότητες που διαπραχθήκαν μεταξύ των Κούρδων μάλλον αφήνουν άναυδους και τους σκληρότερους οπαδούς του κεμαλικού καθεστώτος. Η σύλληψη του Οτσαλάν, η μονομερής εκχειρία του ΡΚΚ σε συνδυασμό με τις ελπίδες που γέννησε στους Κούρδους η εκ μέρους της Τουρκίας προσπάθεια εφαρμογής των ενταξιακών διαδικασιών επιφέρει σχετική ηρεμία στο κουρδικό ζήτημα.

Το Κόμμα της Ανάπτυξης και Δικαιοσύνης, που έρχεται στην εξουσία το 2002, δημιουργεί ακόμη περισσότερες ελπίδες στους Κούρδους καθώς διαφαίνεται μια σύγκρουσή του με το κεμαλικό καθεστώς και μια προσπάθεια φιλελευθεροποίησης του κράτους. Η διστακτικότητα όμως του Ερντογάν, η απογοήτευση των Κούρδων, η συνέχιση της σκληρής τακτικής του ανεξέλεγκτου κατασταλτικού μηχανισμού του κράτους σε συνδυασμό με τις διεθνείς εξελίξεις αναζωπυρώνει, όπως προαναφέρθηκε, το 2006 τον κουρδικό αγώνα. Κομβικό σημείο για τις διεκδικήσεις των Κούρδων είναι η *de facto* δημιουργία ημιανεξάρτητης κουρδικής οντότητας στο βόρειο Ιράκ υπό τις ευλογίες και την προστασία, όπως φαίνεται των ΗΠΑ και όχι μόνο. Οι εξελίξεις αυτές

¹³⁵ Θάνος Βερέμης, ΕΛΙΑΜΕΠ, Η Τουρκία Σήμερα, Εκδόσεις Παπαζήση, 1995, σελ. 438.

¹³⁶ ο.π., σελ. 440.

¹³⁷ Philip Robins, Στρατός και Διπλωματία, Εκδόσεις Σύγχρονοι Ορίζοντες, 2004 και στο κεφάλαιο με τίτλο «Η Τουρκία και οι Ιρακίνοι Κούρδοι: Ένας συνεταιρισμός που δε σφυρηλατήθηκε, Φεβρουάριος 1991-Ιούνιος 1993».

πυροδότησαν τις πρόσφατες βίαιες ενέργειες του ΡΚΚ κατά των τουρκικών δυνάμεων ασφαλείας, το οποίο μετά τη σύλληψη του ηγέτη του Οτσαλάν, το 1999, είχε δει την επιρροή του να μειώνεται.

Τη στιγμή που γράφονται αυτές οι σελίδες (πρώτο τετράμηνο του 2008) είναι ξανά στην επικαιρότητα το κουρδικό ζήτημα. Αυτή τη φορά οι Κούρδοι αισθάνονται ότι οι διεθνείς εξελίξεις τους ευνοούν ίσως για πρώτη φορά από την ανακήρυξη κουρδικού κράτους με τη Συνθήκη των Σεβρών (1920). Από την άλλη μεριά, ο τουρκικός κατασταλτικός μηχανισμός είναι πανίσχυρος αλλά και η κυβέρνηση Ερντογάν προσπαθεί να ισορροπήσει σε ένα τεντωμένο και ολισθηρό σχοινί. Η στρατογραφειοκρατία αισθάνεται να απειλείται όσο ποτέ άλλοτε και βλέπει το κοσμικό κράτος που ίδρυσε ο Κεμάλ να κινδυνεύει και την ενταξιακή πορεία στην οποία είχε εναποθέσει τις ελπίδες επιβίωσης του κοσμικού κράτους, αλλά και της ίδιας, να καρκινοβατεί και να απομακρύνεται. Ο τουρκικός λαός διαβλέπει την αστάθεια και το κίνδυνο απόσχισης των Κούρδων αλλά συγχρόνως γεύεται τα αγαθά της οικονομικής ανάπτυξης που του προσέφερε τα τελευταία 5 χρόνια το Κόμμα Ανάπτυξης και Δικαιοσύνης και έχει απογοητευθεί από την έλλειψη προόδου στο συγκεκριμένο ζήτημα και αισθάνεται την αδυναμία επίτευξης στρατιωτικής λύσης. Ίσως ουδέποτε άλλοτε το κεμαλικό κράτος δεν βρέθηκε σε τόσο δυσμενή κατάσταση τα 85 χρόνια της ύπαρξης του. Τα ενδεχόμενα είναι πολλά και εξίσου πολλοί είναι και οι παράγοντες, μετρήσιμοι και μη, που επηρεάζουν την κατάσταση. Σε κάθε περίπτωση, η επίλυση του κουρδικού ζητήματος εκτιμάται ότι δεν θα είναι μια άμεση και απλοποιημένη εξέλιξη. Ο χώρος της Ανατολίας μας έχει συνηθίσει στις ανατροπές, στις εκπλήξεις και στην εμφάνιση απρόοπτων καταστάσεων αλλά και λύσεων. Οι παραπάνω αναφερθέντες εξελίξεις στο κουρδικό ζήτημα επηρέασαν και επηρεάζουν σημαντικά και την τουρκική εξωτερική πολιτική έναντι των γειτονικών και μη κρατών και συγκεκριμένα:

Ιράκ: Η τουρκική εξωτερική πολιτική έναντι του Ιράκ στηρίζεται στους παρακάτω τρεις άξονες και είναι αποτέλεσμα της επίδρασης του φόβου των αποσχιστικών επιδιώξεων της τουρκικής κουρδικής μειονότητας. Πρώτον, σταθερή και διαχρονική επιδίωξη της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής είναι η διατήρηση της ακεραιότητας και της ενότητας του ιρακινού κράτους και της αντίστοιχης επικράτειάς του¹³⁸. Δεύτερον, η Τουρκία δεν θα ήθελε να δει τη δημιουργία μιας χωριστής κουρδικής οντότητας στο βορρά του Ιράκ, φοβούμενη ότι θα αποτελέσει τη βάση για ένα κουρδικό κράτος, το οποίο με τη σειρά του, θα μπορούσε να λειτουργήσει ως πρότυπο και πηγή έμπνευσης και αλυτρωτισμού για τους Κούρδους της Τουρκίας. Τρίτον και σημαντικότερο, η Τουρκία δεν θα ήθελε να δει το ΡΚΚ να αποκτά ερείσματα στην περιοχή του Βορείου Ιράκ και να το χρησιμοποιεί ως εφελθτήριο για ανταρτικές επιχειρήσεις στην Τουρκία. Συγχρόνως επιδιώκει και την ενίσχυση της μειονότητας των Τουρκμένων του Βορείου Ιράκ για να διατηρεί το δικαίωμα έγερσης διεκδικήσεων στις πλούσιες σε υδρογονάνθρακες περιοχές της Μοσούλης και του Κιρκούκ.

Για να επιτύχει τους στόχους της η Τουρκία προσπάθησε (και προσπαθεί) να αποτρέψει την αποδυνάμωση του Ιράκ και σε αρκετές περιπτώσεις ήρθε σε συμφωνία με το τελευταίο για κοινές επιχειρήσεις έναντι των Κούρδων ή ακόμη και για την ελεύθερη διεξαγωγή εκκαθαριστικών επιχειρήσεων από τα τουρκικά στρατεύματα εναντίον των Κούρδων εντός της επικράτειας του Ιράκ. Η επιθυμία της να εξουδετερώσει τους αντάρτες του ΡΚΚ την οδήγησε ακόμη και σε σύμπραξη της με διάφορες κουρδικές ομάδες (ειδικότερα με το Δημοκρατικό Κόμμα του Κουρδιστάν, περίοδος 1991-1993) γεγονός που της απέδωσε βραχυπρόθεσμα οφέλη ασφάλειας

¹³⁸ Philip Robins, Στρατός και Διπλωματία, Εκδόσεις Σύγχρονοι Ορίζοντες, 2004, σελ. 360.

αλλά πιθανόν να της δημιουργήσει μεσοπρόθεσμα και μακροχρόνια προβλήματα εξωτερικής πολιτικής στην σημερινή της προσπάθεια να αρνηθεί τη δημιουργία μιας κουρδικής ημιαυτόνομης οντότητας στο Βόρειο Ιράκ. Η εξωτερική της πολιτική στο κουρδικό πρόβλημα, έπρεπε συγχρόνως να είναι και συμβατή με τις αμερικανικές επιδιώξεις στην περιοχή ή τουλάχιστον να μην έρχεται σε σύγκρουση μαζί τους. Συγχρόνως οι διεθνείς κυρώσεις κατά του Ιράκ (1991-2003) είχαν αρνητικά αποτελέσματα στην τουρκική οικονομία¹³⁹.

Σήμερα, η στέρηση του πολιτικού αναχώματος του Σαντάμ και οι πρωτοβουλίες των ΗΠΑ στην περιοχή του Ιράκ δημιουργούν ένα περισσότερο πολύπλοκο πλαίσιο ανάπτυξης της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής. Η επιδίωξη της Τουρκίας παραμένει η ακύρωση της ενδεχόμενης διάσπασης του Ιράκ η οποία νομοτελειακά θα αναδείξει ένα ανεξάρτητο Κουρδιστάν. Η προσπάθειά της αυτή περιορίζεται από την αμερικανική πολιτική η οποία χρησιμοποιεί τους Κούρδους ως μέσο σταθεροποίησης και εμμέσου ελέγχου του πλουσίου σε υδρογονάνθρακες και με στρατηγική σημασία Βορείου Ιράκ¹⁴⁰. Η αντιμετώπιση αυτών των δυσχερειών επιδιώκεται από την Τουρκία με ένα συνδυασμό πολιτικών (προσπάθεια επαναπροσέγγισης και αναβάθμισης των Κούρδων της Τουρκίας, υποστήριξη Τουρκμένων του Βορείου Ιράκ), διπλωματικών (πίεσεις προς τις ΗΠΑ, επαφές με Ιράν και Συρία) και στρατιωτικών μέσων (στρατιωτικές επεμβάσεις, παρουσία ισχυρών στρατευμάτων στην ευρύτερη περιοχή).

Η περίπτωση των Κούρδων της Τουρκίας αποτελεί το πλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα της δημιουργίας θέματος υψίστης εθνικής ασφάλειας μέσω της απειλής απόσχισης από μια εθνοτική μειονότητα (κουρδική) και της σημαντικότητας επίδρασής του στην τουρκική εξωτερική πολιτική. Η επίδραση του κουρδικού ζητήματος, ως ζητήματος εθνικής ασφάλειας και ζωτικού εθνικού συμφέροντος, είναι τόσο σημαντική που οδηγεί ή δύναται να οδηγήσει την Τουρκία ακόμη και σε αντιπαράθεση και σύγκρουση με την αμερικανική πολιτική στην περιοχή της Μέσης Ανατολής. Ταυτόχρονα επηρεάζει και τις σχέσεις της Τουρκίας με τις γειτονικές χώρες (Ιράκ, Ιράν, Συρία) και οδηγεί σε βραχυχρόνιες συγκλίσεις και πολιτικές επιλογές ευκαιριακού χαρακτήρα για την από κοινού αντιμετώπιση του κουρδικού προβλήματος. Συγχρόνως όμως φαίνεται να επηρεάζει και τις ήδη υπάρχουσες ευκαιριακού γεωπολιτικού χαρακτήρα σχέσεις με το Ισραήλ. Η συνολική δε αντιμετώπιση του κουρδικού θέματος από την Τουρκία καθίσταται και θέμα των σχέσεων της με την Ευρωπαϊκή Ένωση και αποτελεί και κριτήριο της ενταξιακής πορείας της, κριτήριο η επίτευξη του οποίου έρχεται σε σύγκρουση με ορισμένες άλλες επιλογές και προτεραιότητες της τουρκικής πολιτικής.

Συρία: Είναι γεγονός ότι η Συρία, παρά την ύπαρξη κουρδικής μειονότητας και στην επικράτειά της, υποστήριξε τη δράση των τουρκικών κουρδικών οργανώσεων (και ειδικότερα του ΡΚΚ) με διάφορους τρόπους (πολιτικά, διπλωματικά, στρατιωτικά, οικονομικά, εφοδιαστικά). Η υποστήριξη αυτή έχει να κάνει με σειρά λόγων (εδαφικές διαφορές για την περιοχή του Χατάϊ, διαφορές στα πλαίσια του Ψυχρού Πολέμου, θέματα σχετικά με τον έλεγχο των υδάτων της περιοχής, βαθύτερες τουρκοαραβικές διαφορές και ιστορικές εμπειρίες, τουρκοϊσραηλινή προσέγγιση) και έχει οδηγήσει τις δύο χώρες στα πρόθυρα θερμής σύγκρουσης. Οι περίοδοι προσπάθειας σύγκλισης και συνεργασίας μεταξύ τους ήταν περιορισμένες και ανεπιτυχείς, ενώ πρόσφατες

¹³⁹ Παρά τις διεθνείς κυρώσεις κατά του Ιράκ την περίοδο 1991-2003, η Τουρκία μέσω των κουρδικών περιοχών του Βορείου Ιράκ διενεργούσε περιορισμένο εμπόριο με το Ιράκ, με τη διακριτική έγκριση των ΗΠΑ .

¹⁴⁰ Περιοδικό Γεωστρατηγική, Άρθρο: Τουρκία, Ιράν, Συρία: Ανταγωνισμός και Συγκλίσεις, Σαλαπασίδης Γεώργιος, Εκδόσεις Ινστιτούτου Αμυντικών Αναλύσεων, Μάιος-Αύγουστος 2007, σελ. 61.

υποχωρήσεις (1998 και 2004) της συριακής πλευράς οφείλονταν σε λόγους τουρκικής υπεροχής και ισχύος και αντίστοιχης συριακής αδυναμίας και διεθνούς απομόνωσης παρά σε πραγματική προσέγγιση των δύο πλευρών.

Η ενδεχόμενη αυτονόμηση των Κούρδων του Βορείου Ιράκ με τις συνέπειές τους και στις δύο πλευρές, ώθησε την Τουρκία και τη Συρία σε μια προσέγγιση και συνεργασία¹⁴¹. Η πρόσφατη τουρκοσυριακή προσέγγιση δεν φαίνεται να διακρίνεται από πραγματική και μακροχρόνια σύγκλιση συμφερόντων και μάλλον είναι ετεροβαρής υπέρ της Τουρκίας βραχυπρόθεσμα καθώς μειώνει τον κίνδυνο ασφάλειας που αντιμετωπίζει από το ΡΚΚ ενώ φαίνεται να δημιουργεί και ένα κοινό μέτωπο στην αντιμετώπιση του κουρδικού προβλήματος. Μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα είναι δύσκολο να γίνουν προβλέψεις καθώς επηρεάζονται και πολλοί άλλοι παράγοντες (επιδιώξεις ΗΠΑ και Ισραήλ, διευθέτηση διαφορών Συρίας-Ισραήλ, μορφή καθεστώτος Συρίας, εξέλιξη κουρδικής οντότητας Βορείου Ιράκ).

Οι τουρκοσυριακές σχέσεις αποτελούν ένα ακόμη παράδειγμα της επίδρασης ενός μειονοτικού ζητήματος στην εξωτερική πολιτική δύο χωρών που με αφορμή το ζήτημα αυτό, οι σχέσεις των δύο αυτών κρατών διακυμανθήκαν από την πιθανότητα θερμής σύρραξης μέχρι τη σημερινή προσέγγιση και συνεργασία για την αντιμετώπιση του προβλήματος. Επισημαίνεται ότι η τουρκοσυριακή προσέγγιση έρχεται σε αντίθεση με την αμερικανική εξωτερική πολιτική της απομόνωσης του συριακού καθεστώτος ενώ γεννάει αμφιβολίες και σε αρκετές ευρωπαϊκές χώρες για τον πραγματικό προσανατολισμό μιας ισλαμικής Τουρκίας.

Ιράν: Τουρκία και Ιράν αποτελούν δύο μουσουλμανικές χώρες (σουννιτική Τουρκία, σιιτικό Ιράν), μη αραβικές, με φιλοδοξίες ανάδειξης σε ηγετικές δυνάμεις στον ευρύτερο μουσουλμανικό χώρο (αραβικό και τουρκόφωνο) της περιοχής. Το Ιράν διαθέτει με τη σειρά του τη δική του κουρδική μειονότητα γεγονός που το καθιστά επιφυλακτικό σε κάθε κίνηση ενίσχυσης της κουρδικής εθνοτικής ταυτότητας ακόμη όταν κι αυτό εμφανίζονταν ως πλεονέκτημα στη σύγκρουσή του με το σουννιτικό καθεστώς του Ιράκ. Η εμπλοκή του Ιράν στο Κουρδικό ζήτημα έχει εμφανίσει διάφορες μεταστροφές στην προσπάθειά του να ελέγξει και αυτό με τη σειρά του τις εξελίξεις στο Βόρειο Ιράκ. Στα πλαίσια αυτών των μεταστροφών συνεργάστηκε λιγότερο ή περισσότερο με την τουρκική κυβέρνηση ενώ σε γενικές γραμμές οι μεταξύ τους τριβές για το κουρδικό ζήτημα υπήρξαν περιορισμένες. Το κουρδικό πρόβλημα ώθησε την Άγκυρα να συνεργαστεί σιωπηρά με το καθεστώς της Τεχεράνης σε θέματα αντιμετώπισης των Κούρδων ανταρτών του ΡΚΚ, παρά τις έντονες αντιδράσεις των ΗΠΑ, αποδεικνύοντας για άλλη μια φορά τη σημασία που η Τουρκία δίνει σε θέματα ασφαλείας και την επίδραση που έχει στην εξωτερική πολιτική της το κουρδικό ζήτημα.

Η σημερινή σύγκλιση Τουρκίας και Ιράν, πλέον των οικονομικών οφελών σε θέματα ενέργειας¹⁴², οφείλεται και στις κοινές επιδιώξεις τους στο θέμα της κουρδικής αυτονομίας στο Βόρειο Ιράκ. Ένα ανεξάρτητο κουρδικό κράτος αφενός μεν θα αποτελέσει κίνδυνο κουρδικού αλυτρωτισμού και για το Ιράν και αφετέρου με τα σημερινά δεδομένα η κουρδική αυτή οντότητα θα είναι φιλοαμερικανική και φιλοισραηλινή με αποτέλεσμα να αποτελεί έναν ακόμη κίνδυνο κατά του Ιράν. Για άλλη μια φορά, το

¹⁴¹ Το 2004 υπήρξε συμφωνία για εγκαθίδρυση ζώνης ελευθέρων συναλλαγών μεταξύ Τουρκίας και Συρίας, ενώ διευθετήθηκε σε μεγάλο βαθμό η χρόνια διαφωνία για την κυριαρχία επί της περιοχής της Αλεξανδρέττας-Χατάι με διαφαινόμενη αποδοχή της τουρκικής κυριαρχίας από τη Συρία. Αποτέλεσμα της προσέγγισης των δύο χωρών είναι και η έναρξη ακτοπλοϊκών δρομολογίων μεταξύ Λαοδικείας (Συρίας) και κατεχομένων εδαφών της Κύπρου (2007).

¹⁴² Ενδεικτικά αναφέρεται ο αγωγός φυσικού αερίου Ταμπρίζ (Ιράν)- Άγκυρα και η πρόσφατη (2007) υπογραφέισα τουρκοϊρανική συμφωνία μεταφοράς φυσικού αερίου

ζήτημα των Κούρδων της Τουρκίας επηρεάζει σε τέτοιο βαθμό την τουρκική εξωτερική πολιτική που την ωθεί σε πρόσκαιρη σύγκλιση με το Ιράν, μια χώρα εν δυνάμει ανταγωνιστική της Τουρκίας στην περιοχή. Επιπλέον, η δυνητική πυρηνική επιλογή του Ιράν εκτιμάται ότι θα μεταβάλλει τις ισορροπίες ισχύος της περιοχής ανατρέποντας οποιαδήποτε πρόσκαιρη τουρκοϊρανική σύγκλιση και αναγάγοντας τις τουρκοϊρανικές σχέσεις σε κλασικές σχέσεις πυρηνικής αποτροπής¹⁴³.

Ισραήλ: Η αφύσικη τουρκοϊσραηλινή προσέγγιση έλαβε χώρα τη δεκαετία του 1990¹⁴⁴ υπό την αμερικανική παρότρυνση και υποστήριξη. Η προσέγγιση αυτή συνεχίζεται και παρά την άνοδο των Ισλαμιστών στην Τουρκία και την ισλαμική κυβέρνηση του Ερντογκάν. Η φημολογούμενη υποστήριξη του Ισραήλ προς μια αυτόνομη κουρδική οντότητα στο Βόρειο Ιράκ (υπό τις ευλογίες των ΗΠΑ) είναι σίγουρο ότι θα θέσει σε δύσκολη θέση τη συνέχιση της στρατηγικής συνεργασίας μεταξύ Τουρκίας και Ισραήλ ενώ παράλληλα θα διευκολύνει την ισλαμική κυβέρνηση της Άγκυρας να στραφεί προς τις λοιπές μουσουλμανικές χώρες. Το κουρδικό ζήτημα είναι πιθανόν να ανατρέψει βασικές στρατηγικές επιλογές που έλαβε η γραφειοκρατία της Άγκυρας τουλάχιστον 15 χρόνια πριν, σε θέματα εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής ασφάλειας.

Ρωσία: Η αρχική ρωσική υποστήριξη, έμμεση και άμεση, προς τους Κούρδους αντάρτες τις δύο τελευταίες δεκαετίες του προηγούμενου αιώνα έχει σταματήσει με αποτέλεσμα την εξάλειψη ενός από τα πολλά εμπόδια στις σχέσεις των δύο χωρών. Η διακοπή της ρωσικής υποστήριξης εκτιμάται ότι οφείλεται αφενός μεν στην αμοιβαία συμφωνία αποχής των δύο χωρών από ενέργειες υποστήριξης των αυτονομιστικών κινήματων που δρουν στις επικράτειες τους (Κούρδοι, Τσετσένοι) μετά μάλιστα και από το νέο διεθνές περιβάλλον που διαμόρφωσε ο αγώνας κατά της τρομοκρατίας και αφετέρου στις αυξανόμενες εμπορικές συναλλαγές μεταξύ των δύο χωρών. Το κουρδικό θέμα έχει λοιπόν, επί του παρόντος, σταματήσει να επηρεάζει αρνητικά τις σχέσεις των δύο κρατών. Από την εξέλιξη αυτή, έχουν περισσότερο αρνητικά επηρεαστεί οι Τσετσένοι αντάρτες παρά οι Κούρδοι της Τουρκίας οι ελπίδες των οποίων έχουν στραφεί περισσότερο στις πολιτικοδιπλωματικές εξελίξεις στο Ιράκ και τις επιδράσεις τους στη δημιουργία κουρδικής οντότητας παρά στην προμήθεια οπλισμού και εφοδίων μέσω της Ρωσίας.

Ευρωπαϊκή Ένωση: Η προσπάθεια ένταξης της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση περιορίζει, μέχρι κάποιο σημείο, τις δυνατότητες εφαρμογής δυναμικών λύσεων και κατασταλτικών μέτρων σε βάρος των Κούρδων της χώρας και ακόμη περισσότερο εναντίον των Κούρδων του Βορείου Ιράκ. Σε κάθε όμως περίπτωση, η προοπτική της ένταξης της Τουρκίας έπεται του ζωτικού στόχου της αντιμετώπισης κουρδικών αποσχιστικών τάσεων. Ενέργειες κουρδικών οργανώσεων που δραστηριοποιούνται στο εξωτερικό, αρκετές φορές, δημιούργησαν επιπλοκές των σχέσεων της Τουρκίας με διάφορες ευρωπαϊκές χώρες¹⁴⁵. Εκτιμάται ότι σε περίπτωση επιδείνωσης της κρίσης, η Τουρκία θα προχωρήσει σε δυναμικά κατασταλτικά μέτρα

¹⁴³ Περιοδικό Γεωστρατηγική, Άρθρο: Τουρκία, Ιράν, Συρία: Ανταγωνισμός και Συγκλίσεις, Σαλαπασίδης Γεώργιος, Εκδόσεις Ινστιτούτου Αμυντικών Αναλύσεων, Μάιος-Αύγουστος 2007, σελ. 66-67.

¹⁴⁴ Περιοδικό Γεωστρατηγική, Άρθρο: Οι «Νεοσυντηρητικοί» των ΗΠΑ και ο Πόλεμος στο Ιράκ, Ευρυβιάδης Μάριος, Εκδόσεις Ινστιτούτου Αμυντικών Αναλύσεων, Μάιος-Αύγουστος 2004, σελ. 75-89.

¹⁴⁵ Ενδεικτικά αναφέρεται το θέμα της λειτουργίας του «κουρδικού εξόριστου κοινοβουλίου» το 1995 στην Ολλανδία αλλά και οι κατηγορίες της Άγκυρας εναντίον της Ελλάδος για υποστήριξη του ΡΚΚ τη δεκαετία του 1990.

διακινδυνεύοντας την οπισθοδρόμηση των σχέσεων της με αρκετές ευρωπαϊκές χώρες και ουσιαστικά απομακρύνοντας την πραγματοποίηση του στόχου της ένταξης. Περισσότερα στοιχεία στο τμήμα του παρόντος κεφαλαίου με θέμα «η ευρωπαϊκή διάσταση των μειονοτικών ζητημάτων».

Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής: Το καίριο πρόβλημα της Τουρκίας είναι η επίτευξη των προαναφερθέντων στόχων της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής χωρίς να ευρεθεί σε σύγκρουση με τις ΗΠΑ. Υπό τις σημερινές συνθήκες η αποφυγή της αντιπαράθεσης φαίνεται αδύνατη καθώς οι στόχοι των δύο χωρών αποκλίνουν σημαντικά χωρίς όμως επί του παρόντος να είναι σε συγκρουσιακή πορεία. Προφανώς, η ένταση των σχέσεων δεν συμφέρει σε καμία από τις δύο χώρες και αμφότερες λαμβάνοντας υπόψη τα ζωτικά τους συμφέροντα θα προσπαθήσουν να αποφύγουν την σύγκρουση. Η εξέλιξη της αντιπαράθεσης θα εξαρτηθεί και από πλήθος άλλων παραγόντων γεωπολιτικών (συνέχιση παρεμβατικής πολιτικής των ΗΠΑ, σταθεροποίηση του Ιράκ, πόλεμος κατά της τρομοκρατίας, ειρήνευση στη Μέση Ανατολή, ισλαμική επικράτηση στην Τουρκία και κυρίως αμερικανοϊρανικές σχέσεις) και οικονομικών (ενεργειακοί πόροι και αγωγοί). Το κουρδικό ζήτημα αποτελεί την ισχυρότερη απόδειξη της επίδρασης των εθνοτικών μειονοτικών θεμάτων στις σχέσεις της Τουρκίας με την υπερδύναμη με την οποία η Τουρκία έχει στην ουσία αποφασίσει να συμπορευθεί τα τελευταία εξήντα χρόνια και η οποία σε σημαντικό βαθμό καθορίζει έμμεσα ή άμεσα αρκετές επιλογές της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής.

Θρησκευτικές Μειονότητες και οι Επιδράσεις των

Ενώ ο κουρδικός εθνικισμός αποτελεί το μεγαλύτερο κίνδυνο για την ενότητα της χώρας, οι θρησκευτικές μειονότητες δεν θέτουν παραπλήσια αποσχιστικά αιτήματα. Η μουσουλμανική κοινότητα, διασπασμένη σε πολλά ισλάμ, δεν αμφισβητεί την ενότητα του κράτους. Οι τουρκικές μουσουλμανικές ομάδες σε γενικές γραμμές και ανεξαρτήτως δόγματος είναι μετριοπαθείς. Οι δε δογματικές διαφορές δεν είναι αγεφύρωτες. Εάν εξετάσουμε τη δεύτερη σε μέγεθος μουσουλμανική κοινότητα, αυτή των Aleviς, βλέπουμε ότι δεν ευρίσκονται σε συγκρουσιακή πορεία με τη κυρίαρχη σουννιτική κοινότητα. Το γεγονός αυτό οφείλεται και στο δόγμα των Aleviς που αποδέχεται την πίστη ως προσωπική υπόθεση του κάθε Μουσουλμάνου και θεωρεί προτιμητέα την αφάνεια παρά τη σύγκρουση για την επιβολή των δογματικών θέσεων.

Σήμερα, η διαφορά μεταξύ Σουννιτών και Aleviς εντοπίζεται περισσότερο σε κοινωνικά και οικονομικά ζητήματα παρά θρησκευτικά. Η φύση λοιπόν αυτών των διαφορών έχει οδηγήσει τους Aleviς να τάσσονται υπέρ των αριστερών και προοδευτικών κομμάτων σε αντίθεση με τους Σουννίτες που είναι οπαδοί των δεξιών παραδοσιακών κομμάτων. Η μη ταύτιση του εθνοτικού διαχωρισμού και αναφερόμαστε στους Τούρκους και Κούρδους, με οποιονδήποτε θρησκευτικό διαχωρισμό έχει σωτήρια αποτελέσματα για τη διατήρηση της συνοχής του τουρκικού κράτους¹⁴⁶. Δεν κρίνεται σκόπιμο να γίνει καμιά αναφορά στις υπόλοιπες μουσουλμανικές κοινότητες που λόγω μεγέθους, θέσεως και επιρροής δεν δημιουργούν κανένα πρόβλημα στην ενότητα και λειτουργία του κράτους.

Το ίδιο μπορούμε να ισχυριστούμε και για τις μη μουσουλμανικές κοινότητες. Μάλλον αποτελούν φθίνουσες αποδείξεις της πολυθρησκευτικότητας της άλλοτε

¹⁴⁶ Είναι επιστημονικά αποδεδειγμένο ότι η ταύτιση των διαχωριστικών γραμμών σε πληθώρα ζητημάτων (εθνότητα, θρησκεία, πολιτισμός, γλώσσα) δημιουργεί εκρηκτικό μείγμα στις σχέσεις μεταξύ των διαφόρων οντοτήτων που συμβιώνουν σε ένα κράτος.

πανίσχυρης πολυεθνικής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Συγχρόνως αποτελούν και αποδείξεις της αποτελεσματικότητας της πολιτικής του εκτουρκισμού, του εξισλαμισμού, της εκδίωξης, της αφομοίωσης αλλά και της βίαιης εξαφάνισης κάθε στοιχείου που δεν ταίριαζε με το ομογενές τουρκικό κράτος που ονειρεύτηκε ο Κεμάλ.

Τα λαμπρά υπολείμματα της Ελληνορθόδοξης παρουσίας και πολιτισμού παρουσιάζονται στους χιλιάδες επισκέπτες αλλά οι εναπομείναντες Ορθόδοξοι είναι ελάχιστοι, μεγάλης ηλικίας και ο αριθμός τους φθίνει συνεχώς. Η τουρκική κυβέρνηση θέτει καθημερινά εμπόδια στη λειτουργία του Ορθόδοξου Πατριαρχείου αρνούμενη ακόμη και τον τίτλο του ως Οικουμενικό Πατριαρχείο. Ο Πατριάρχης στην ουσία είναι αιχμάλωτος και η ανάδειξη του υπόκειται στην έγκριση ενός Τούρκου υπαλλήλου μέσης βαθμίδας (Νομάρχης).

Στην ίδια κατάσταση είναι και οι Αρμένιοι Ορθόδοξοι Γρηγοριανοί. Οι Έλληνες και οι Αρμένιοι Ορθόδοξοι Χριστιανοί αντιμετωπίζονται σαν μια μορφή του (αντι-τουρκικού) ελληνικού και αρμενικού εθνικισμού¹⁴⁷. Οι Αραβόφωνοι Ορθόδοξοι ζουν μέσα στην αφάνεια και αντιμετωπίζουν σοβαρά οικονομικά προβλήματα που τα επιτείνει η παρουσία χιλιάδων εσωτερικών μεταναστών (στην ουσία εποίκων) στην περιοχή των. Κάπως βελτιωμένη είναι σήμερα η κατάσταση των Εβραίων λόγω και της συνεργασίας- συμμαχίας- που υφίσταται μεταξύ Τουρκίας και Ισραήλ. Είναι αλήθεια ότι η στενή αυτή προσέγγιση των δύο χωρών οφείλεται σε καθαρά συμφεροντολογικούς όρους και πιθανόν να γνωρίσει οπισθοδρόμηση ή και δραματική ανατροπή, με θύματα όπως πάντα τους Εβραίους της διασποράς. Βέβαια δεν πρέπει να λησμονούμε και το εβραϊκό λόμπυ στις ΗΠΑ που σταθερά υποστηρίζει τους Εβραίους της διασποράς.

Το σημερινό πρόβλημα της θρησκείας στην Τουρκία δεν έχει να κάνει με τις θρησκευτικές μειονότητες, ισλαμικές ή μη. Καταρχήν, οι μη ισλαμικές κοινότητες είναι ασήμαντες και δεν δύνανται να επηρεάσουν τις εξελίξεις στην χώρα. Οι δε ισλαμικές κοινότητες, παρά τις διαφορές τους, δεν διαθέτουν συγκρουσιακή δυναμική ούτε χαρακτηρίζονται από αγεφύρωτες διαφορές. Το πρόβλημα της θρησκείας έχει να κάνει ακριβώς με τη μορφή του κράτους και την πρωτοκαθεδρία του Ισλάμ στην πολιτική και κοινωνική ζωή. Η λαϊκή βάση των Ισλαμιστών είναι μεγάλη γιατί είναι ίσως η μόνη πολιτική δύναμη που έχει πραγματικά ενδιαφερθεί για τα λαϊκά στρώματα. Οι Ισλαμιστές έχουν αναπτύξει ένα πολυδύναμο δίκτυο κοινωνικής πρόνοιας με τη μεγάλη συμβολή των θρησκευτικών ταγμάτων που προωθούν την ισλαμική θεωρία σε κάθε πτυχή της κοινωνικής ζωής. Αυτό προβάλλεται σαν το αντίπαλο δέος στην κουλτούρα της δύσης που χαρακτηρίζεται, σύμφωνα με τους Ισλαμιστές, από τη διαφθορά.

Σήμερα, στη Τουρκία το πολιτικό Ισλάμ παραμένει η πρώτη πολιτική δύναμη. Από την άλλη μεριά, το στρατογραφειοκρατικό κατεστημένο φαίνεται πανίσχυρο και ορισμένες αρχές του κεμαλικού ιδεώδους έχουν στέρεα εδραιωθεί στην τουρκική κοινωνία. Η σε εξέλιξη σύγκρουση αυτών των δύο παραγόντων επηρεάζεται και από την προσπάθεια της Τουρκίας να ενταχθεί στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Μια προσπάθεια που αποτελεί μακροχρόνιο εθνικό στρατηγικό στόχο του κεμαλικού κατεστημένου και η οποία προσπάθεια φαίνεται να υιοθετείται σήμερα, παρά τις αρχικές επιφυλάξεις, και από το πολιτικό ισλάμ και τους εκπροσώπους του. Η προσπάθεια αυτή και όλες οι συνεπαγόμενες διαδικασίες και πολιτικές δημιουργούν αναγκαστικά μια νέα δυναμική στις σχέσεις τουρκικού κράτους και εθνοτικών και θρησκευτικών μειονοτήτων.

¹⁴⁷ Andrew Mango, Turkey: The Challenge of a New Role, The Center for Strategic and International studies, 1994, σελ. 85.

Ευρωπαϊκή Διάσταση των Μειονοτικών Ζητημάτων

Η κρατική παράδοση στην Τουρκία είναι ότι ο λαός υπάρχει για να υπηρετεί το κράτος και όχι ότι το κράτος υπάρχει για να υπηρετεί το λαό. Είναι μια παράδοση η οποία διαρκεί από αιώνες και χαρακτήριζε την Οθωμανική Αυτοκρατορία¹⁴⁸ και προτάσσει τη σημασία του κράτους έναντι του λαού. Κάτω από αυτές τις συνθήκες είναι εύκολα να γίνει κατανοητή η αντιμετώπιση των μειονοτήτων από το κράτος. Ένα κράτος που διακατέχεται μόνιμα από το «σύνδρομο των Σεβρών» δηλαδή την παγκόσμια συνωμοσία, γειτόνων και μειονοτήτων, για τη διάλυσή του.

Η ενταξιακή πορεία της Τουρκίας συνεπάγεται μια σειρά σημαντικών υποχρεώσεων, τόσο στους τομείς των πολιτικών δεσμεύσεων, όσο και στην ενσωμάτωση του κοινοτικού κεκτημένου. Στην πράξη πρόκειται για αρκετές χιλιάδες σελίδες νόμων και διατάξεων που ρυθμίζουν ένα τεράστιο εύρος θεμάτων που αρκετά εκ των οποίων αναφέρονται στα ανθρώπινα δικαιώματα, τις θρησκευτικές ελευθερίες και τα δικαιώματα των μειονοτήτων.

Τα τελευταία ακριβώς είναι αυτά που δημιουργούν τη μεγαλύτερη ανησυχία στη στρατογραφειοκρατία και όχι μόνο. Η δυνατότητα μεμονωμένων ατόμων και συλλόγων να καταφύγουν σε Ευρωπαϊκά όργανα και δικαστήρια κατηγορώντας το επίσημο τουρκικό κράτος, κερδίζοντας δικαστικές και εν συνεχεία πολιτικές αποφάσεις και κυρώσεις, αποτελεί έναν εφιάλτη για τους Τούρκους ιθύνοντες. Επίσης η εμπλοκή Ευρωπαϊκών οργάνων, ενώσεων- συλλόγων αλλά και μεμονωμένων ατόμων σχετικά με τα δρώμενα στο εσωτερικό της Τουρκίας ακούγεται ανεπίτρεπτο και προσβλητικό για την κρατική κυριαρχία και άκρως επικίνδυνο για την εθνική ενότητα.

Η αναγκαστική φιλελευθεροποίηση του καθεστώτος, συνέπεια της εναρμόνισης της εθνικής νομοθεσίας με την κοινοτική, διαδικασία που ήδη ευρίσκεται σε εξέλιξη, έχει ήδη αρχίσει να προκαλεί τις παρενέργειές της. Ήδη έχουν αυξηθεί οι εσωτερικές καταγγελίες και προσφυγές για καταπατήσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων ενώ έχει αυξηθεί και το ενδιαφέρον και εμπλοκή εξωτερικών κινημάτων και οργανώσεων προστασίας των δικαιωμάτων. Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια κινητικότητα σε όλες τις μειονότητες για προβολή των θεμάτων τους με ιδιαίτερη έμφαση την προστασία των πολιτιστικών τους ιδιαιτεροτήτων σε πρώτη φάση και την καταγγελία καταπατήσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Οι κινήσεις αυτές είναι διστακτικές, αφενός μεν λόγω της αργής ενσωμάτωσης της κοινοτικής νομοθεσίας και αφετέρου λόγω της ακόμη βραδύτερης εφαρμογής της στην πράξη και ενημέρωσης του πληθυσμού για τα δικαιώματά του. Πατροπαράδοτα κατασταλτικά και εκφοβιστικά μέτρα αποθαρρύνουν επί του παρόντος τα ευρέα λαϊκά στρώματα των μειονοτήτων να καταφεύγουν στα αρμόδια Ευρωπαϊκά όργανα κατά του τουρκικού κράτους και των εκπροσώπων του. Η αρχή πάντως έχει γίνει και σίγουρα θα υπάρξει αυξητική τάση.

Μεγαλύτερη χρήση όλων αυτών των δυνατοτήτων αναμένεται να γίνει από τις μειονότητες που έχουν υψηλό δείκτη μορφώσεως (Ελληνική, Αρμενική, Εβραϊκή), των πολυάριθμων μειονοτικών ομάδων (Κούρδοι) και αυτών που θα έχουν την υποστήριξη από ένα ισχυρό κράτος. Το εύρος των προσφυγών κατά του τουρκικού κράτους (με δεδομένο την ομαλή συνέχιση της ενταξιακής πορείας) θα συνεχίσει να αυξάνεται ξεπερνώντας τα αρχικά οικονομικά κυρίως θέματα και σύντομα θα καλύψει και θέματα που θίγουν τον πυρήνα της πολιτικής της αφομοίωσης που ακολούθησε το κεμαλικό κατεστημένο τόσες δεκαετίες. Το τουρκικό καθεστώς, ήδη γνωρίζει ότι η επίσημη χρήση της γλώσσας των Αμπχαζίων και η ένταξη Λαζών στον κρατικό μηχανισμό για

¹⁴⁸ Philip Robins, Στρατός και Διπλωματία, Εκδόσεις Σύγχρονοι Ορίζοντες, 2004, σελ. 119.

παράδειγμα δεν αποτελούν κίνδυνο στα θεμέλια του κράτους. Οι εθνότητες αυτές αποτελούν πολύ μικρό ποσοστό του πληθυσμού της Τουρκίας και μάλιστα ταυτίζονται ως επί το πλείστον με το επικρατών στην Τουρκία σουννιτικό δόγμα. Τα τυχόν πολιτιστικά χαρακτηριστικά και η αναγνώριση της ταυτότητας και ιδιαιτερότητάς τους δεν αποτελούν κίνδυνο για τη συνοχή της Τουρκικής Δημοκρατίας.

Ο κίνδυνος προέρχεται από το κουρδικό στοιχείο. Μόνο το κουρδικό στοιχείο μπορεί να χρησιμοποιήσει επιτυχώς όλα τα θεσμικά όπλα και μέσα που θα προκύψουν από τη διαδικασία ενσωμάτωσης του κοινοτικού δικαίου για να αυξήσει την πολιτική του δύναμη στη ζωή της Τουρκίας και να επιδιώξει εν συνεχεία μια μορφή αυτοδιοίκησης ή και αυτονομίας. Βέβαια τίθεται το ερώτημα της εκτροπής της ενταξιακής σχέσεως και της αντικατάστασής της με μια «ειδική σχέση» γεγονός που φαίνεται πιθανότερο όσο περνάει ο καιρός και εμφανίζονται αντιδράσεις για την πλήρη ένταξη της Τουρκίας. Σε αυτήν την περίπτωση οι δυνατότητες των μειονοτήτων για χρήση των ευρωπαϊκών θεσμών για προστασία των θα ελαττωθούν χωρίς όμως να εξαφανιστούν τελείως. Η παγκοσμιοποίηση και η διάχυση των ευρωπαϊκών φιλελεύθερων αξιών στην τουρκική κοινωνία έχουν δημιουργήσει ορισμένα δεδομένα και κεκτημένα που η ανατροπή τους εκτιμάται ως αδύνατη. Σε κάθε περίπτωση (ευρωπαϊκής ένταξης, «ειδικής σχέσης»), η ύπαρξη μειονοτήτων, τα δικαιώματά τους, οι συνθήκες διαβίωσής τους, ανεξάρτητα από το μέγεθος των μειονοτήτων, θα αποτελέσουν, πραγματικά ή δυνητικά, μοχλούς πίεσης κατά του τουρκικού κράτους ανεξάρτητα της κοσμικής ή μη μορφής του. Έχει ιστορικά αποδειχτεί ότι κάθε βήμα ουσιαστικής φιλελευθεροποίησης του οθωμανικού ή τουρκικού κράτους επιφέρει προσπάθεια εκμετάλλευσης του ανοίγματος από τις επί χρόνια καταπιεζόμενες μειονότητες. Οι τριβές που αναγκαστικά θα αναπτυχθούν δεν θα θέσουν σε σοβαρό κίνδυνο την ύπαρξη της Τουρκίας παρά μόνο στην περίπτωση που οι Κούρδοι, αφήνοντας κατά μέρος τις εσωτερικές τους αντιπαλότητες και εκμεταλλευόμενοι την φιλελευθεροποίηση του καθεστώτος, προχωρήσουν στην επιδίωξη πραγματοποίησης της δικής τους αυτόνομης κρατικής οντότητας. Στην περίπτωση αυτή η μορφή της Τουρκίας, και όχι μόνο, θα αλλάξει ριζικά.

Επιδράσεις επί της Τουρκικής Εξωτερικής Πολιτικής

Στο σημείο αυτό θα εξετάσουμε τις άμεσες και έμμεσες επιδράσεις των λοιπών μειονοτήτων στην εξωτερική πολιτική Τουρκίας έναντι των διαφόρων κρατών.

Αζερμπαϊτζάν: Οι Αζέροι είναι τουρκογενής λαός που έχει έρθει σε επιμιξία στο παρελθόν με ιρανικές φυλές. Η επίδραση αυτή έχει ως αποτέλεσμα τα δύο τρίτα του πληθυσμού να είναι Σίίτες και οι υπόλοιποι Σουννίτες¹⁴⁹. Αν και το Αζερμπαϊτζάν δεν αποτέλεσε ποτέ κομμάτι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η τουρκική επιρροή στη χώρα αυτή υπήρξε από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα ιδιαίτερα σημαντική και η παντουρκική ιδεολογία ήταν δημοφιλής σε ένα μεγάλο κομμάτι της αζέρικης

¹⁴⁹ Η ανεξαρτητοποίηση του Αζερμπαϊτζάν το Δεκέμβριο του 1991, δημιούργησε ένα προσωρινό κενό επιρροής στην πλούσια σε κοιτάσματα υδρογονανθράκων χώρα και σύντομα ξέσπασε ανταγωνισμός μεταξύ Ρωσίας, Τουρκίας και Ιράν για τον έλεγχο της περιοχής. Εξυπακούεται ότι οι ΗΠΑ δεν επιθυμούν με κανένα τρόπο να δουν το Αζερμπαϊτζάν υπό τον έλεγχο της Ρωσίας ή ακόμα χειρότερα του Ιράν. Ούτε φυσικά επιθυμούν να δουν μια ισχυρή και αυτόνομη Τουρκία που θα ελέγχει την Υπερκαυκασία με τα κοιτάσματα υδρογονανθράκων και τους αγωγούς που την διασχίζουν. Σημειώτεον ότι το Αζερμπαϊτζάν αντιμετωπίζει βρίσκεται σε σύγκρουση με την Αρμενία εξαιτίας του προβλήματος του Ναγκόρνο-Καραμπάχ.

διανοήσης¹⁵⁰. Η γλώσσα των Αζέρων είναι η τουρκογενής αζερική και μοιάζει με τις τουρκικές διαλέκτους της ανατολικής Ανατολίας. Οι Αζέροι που κατοικούν στην Τουρκία δεν ξεπερνούν τις 200.000 χιλιάδες χωρίς να έχουν καμιά αξιοσημείωτη πολιτική οργάνωση. Η αζερική κοινότητα της Τουρκίας ουδέποτε πρόβαλε αξιώσεις αυτονομίας και ένωσης με τη μητέρα πατρίδα. Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμη και την περίοδο 1993-1995, την πλέον έντονο περίοδο της σύγκρουσης Αρμενίων-Αζέρων για το Ναγκόρνο-Καραμπάχ και τη συντριπτική ήττα των δευτέρων, οι Αζέροι της Τουρκίας δεν κατόρθωσαν να επηρεάσουν την τουρκική εξωτερική πολιτική ώστε να καταστεί ενεργητικότερη υπέρ της χώρας τους. Εκ μέρους των Αζέρων της Τουρκίας πραγματοποιήθηκαν μόνο περιορισμένες συγκεντρώσεις, δημοσιεύματα και υπομνήματα που δεν επηρέασαν την τουρκική εξωτερική πολιτική. Οι περισσότερες αντιδράσεις κατά της Αρμενίας και αιτήματα ενεργού τουρκικής ανάμιξης στη σύγκρουση προήλθαν κυρίως από τους τουρκικούς εθνικιστικούς κύκλους και από ομάδες με οικονομικά συμφέροντα με το Αζερμπαϊτζάν. Ακόμη και η θρησκευτική διαφοροποίηση της πλειονότητας των Αζέρων (Σιίτες) από τους Τούρκους Σουννίτες, υπήρξε ένας λόγος της χλιαρής στάσης που τήρησαν τα τουρκικά ισλαμικά κόμματα και ομάδες στην αρμενο-αζερική σύγκρουση.

Οι φιλόδοξες αλλά σε μεγάλο μέρος αποτυχημένες προσπάθειες της Τουρκίας, την περίοδο του 1992-1993, απέδειξαν τα όρια της ισχύος της τουρκικής πολιτικής. Παρόλα αυτά, σήμερα η Άγκυρα διατηρεί μια προνομιακή σχέση με το Αζερμπαϊτζάν, το οποίο διαισθανόμενο την αδυναμία του, αναγκάζεται να ελίσσεται και να εξισορροπεί μεταξύ Ρωσίας, Τουρκίας, Ιράν και Δύσεως. Η προνομιακή σχέση της Τουρκίας, παρά τα κατά καιρούς προβλήματα και αρνητικές εξελίξεις που αντιμετωπίζει, οφείλεται περισσότερο στην εκ μέρους του Αζερμπαϊτζάν ανάγκη εξισορρόπησης της συνήθως άκομψης ρωσικής επιρροής στην περιοχή και στα κοινά οικονομικά συμφέροντα (αγωγοί υδρογονανθράκων) και λιγότερο στη φυλετική συγγένεια. Οι προσπάθειες τουρκικής διείσδυσης στη χώρα συνεχίζονται μεθοδικά στους τομείς της εκπαίδευσης, των επικοινωνιών, της οικονομίας και εμπορίου, της στρατιωτικής συνεργασίας και της ενέργειας. Σε κάθε προσπάθεια της Άγκυρας προβάλλονται κατάλληλα και οι φυλετικοί δεσμοί των δύο λαών.

Η αζερική μειονότητα της Τουρκίας έχει αποδεχθεί σιωπηλά και παθητικά την ένταξή της στην τουρκική κοινωνία και καθώς είναι ανοργάνωτη αδυνατεί να επηρεάσει έστω και στοιχειωδώς την τουρκική εξωτερική πολιτική υπέρ των συμφερόντων της μητέρας πατρίδος. Απλά αποτελεί μια συνδετική γέφυρα μεταξύ των δύο χωρών που υπόκειται στην κατάλληλη εκμετάλλευση των εθνικιστικών κύκλων της Τουρκίας (αλλά και των φανερών ή μυστικών μηχανισμών του τουρκικού κράτους) όποτε επιζητούν την ανάληψη μιας πιο ενεργητικής παρεμβατικής εξωτερικής πολιτικής από τη χώρα τους. Αντίθετη κίνηση, εκ μέρους αζερικών εθνικιστικών κύκλων, υποστήριξης ή αυτονόμησης της αζερικής μειονότητας δεν έχει εμφανιστεί. Τέτοια κίνηση δεν αποκλείεται να συμβεί στο μέλλον και ιδίως στην περίπτωση που το Αζερμπαϊτζάν περιέλθει σε ρωσική ή ιρανική επιρροή. Επί του παρόντος, το πρόβλημα της σύγκρουσης με την Αρμενία, αναγκάζει την κυβέρνηση του Αζερμπαϊτζάν να επιζητεί τη διακριτική υποστήριξη της Τουρκίας οπότε είναι άκαιρη, ασύμφορη και αδύνατη η υπόθαλψη οποιοδήποτε τέτοιου αιτήματος. Το γεγονός αυτό είναι γνωστό στην τουρκική κυβέρνηση η οποία συνεχίζει ανενόχλητα τις προσπάθειες ομογενοποίησης του κράτους και αφομοίωσης κάθε μειονότητας.

¹⁵⁰ Μάνος Καραγιάννης, Η Τουρκική Εξωτερική Πολιτική στον Καύκασο, Εκδόσεις Παπαζήση, 2006, σελ. 57.

Αλβανία: Ίσως σήμερα και με δεδομένο την ύπαρξη 30.000 περίπου Αλβανών σε όλη την Τουρκία, να μην μπορούμε να μιλάμε για αλβανική μειονότητα με δυνατότητα επηρεασμού της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής. Το χαρακτηριστικό των Αλβανών της Τουρκίας είναι ότι τουρκοποιήθηκαν σχεδόν στην ολότητά τους¹⁵¹. Επιπλέον υπάρχουν περίπου 60.000 Αλβανοί οικονομικοί μετανάστες στην Τουρκία¹⁵². Αλλά και στην περίπτωση των Αλβανών είναι καθαρά γεωπολιτικοί λόγοι που οδηγούν σε μια φιλοαλβανική τουρκική εξωτερική πολιτική, που καθορίζεται από γεωπολιτικούς παράγοντες και η δικαιολόγηση της οποίας γίνεται μέσω ιστορικών, φυλετικών και θρησκευτικών λόγων. Βεβαίως όμως πρέπει να γίνει αποδεκτή η επίδραση της αίσθησης της καταγωγής σε χιλιάδες Τούρκους που αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την Αλβανία στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Μάλιστα οι Αλβανοί Μουσουλμάνοι, ορθόδοξοι Σουννίτες 75% και Μουσουλμάνοι Bektasi Tarikat το υπόλοιπο 25%, είναι αρκετά κοντά στις επικρατούσες μουσουλμανικές τάσεις στην Τουρκία. Συμπερασματικά, οι αναμφισβήτητες καλές σχέσεις Αλβανίας-Τουρκίας οφείλονται σε οποιαδήποτε άλλο παράγοντα (γεωπολιτικό, ιδεολογικό, οικονομικό), παρά σε ενέργειες της σχεδόν εκτουρκισμένης και ουσιαστικά πολιτικά ανύπαρκτης Αλβανικής μειονότητας στην Τουρκία.

Αρμενία: Η περίπτωση της αρμενικής μειονότητας της Τουρκίας είναι τελείως διαφορετική από τις μειονότητες των Αζέρων και Αλβανών που αναφέραμε. Εδώ μιλάμε για μια μικρή, ιστορική και δημιουργική μειονότητα που δεν ξεπερνά τις 50.000 άτομα. Οι αναμνήσεις των τουρκικών σφαγών και διωγμών κατά των Αρμενίων είναι βαθιά χαραγμένες στις μνήμες τους. Πλέον της κοινής φυλετικής καταγωγής, η θρησκεία¹⁵³ είναι ένας ακόμη συνδετικός κρίκος της αρμενικής μειονότητας. Συνεχώς είναι οι προσπάθειες των Τούρκων να εκδιώξουν τους Αρμένιους από τη χώρα, χρησιμοποιώντας κάθε είδους πίεση και διοικητικά-νομοθετικά μέτρα. Η προσπάθειά τους έφθασε μέχρι την επέμβασή τους το 1998 στην εκλογή του Αρμένιου Πατριάρχη.

Η εναντίον τους τουρκική καταπιεστική πολιτική δεν τους επιτρέπει να δημιουργήσουν ομάδες πίεσης εντός της χώρας ώστε να επηρεάσουν την τουρκική εξωτερική πολιτική. Ο αντικειμενικός τους σκοπός είναι εκμεταλλευόμενοι τις διεθνείς υποχρεώσεις της Τουρκίας και της προσπάθειάς της για εισδοχή στην Ευρωπαϊκή Ένωση, να αποσπάσουν την προσοχή της διεθνούς κοινής γνώμης και να εξασφαλίσουν την επιβίωση και οικονομική άνοδό τους σε συνθήκες ισοτιμίας και ισονομίας μέσα στην τουρκική κοινωνία. Σύμμαχοί τους στην προσπάθεια αυτή είναι το επίσημο Αρμενικό κράτος αλλά κυρίως οι ισχυρές αρμενικές κοινότητες της διασποράς. Οι κοινότητες αυτές με τις δραστηριότητές τους για αναγνώριση της αρμενικής γενοκτονίας και την προστασία της αρμενικής μειονότητας, επηρεάζουν την τουρκική εξωτερική πολιτική και τις σχέσεις της Τουρκίας με δυτικοευρωπαϊκά κράτη. Οι προσπάθειες μάλιστα που καταβάλλει η τουρκική κυβέρνηση για να αντιμετωπίσει τις πιέσεις της αρμενικής διασποράς είναι δυσανάλογες του μεγέθους και του αριθμού των Αρμενίων. Η αρμενική μειονότητα είναι ένας παράγων προβληματισμού της τουρκικής πολιτικής καθόσον αφενός μεν είναι αδύνατος ο εκτουρκισμός της και αφετέρου με τις δεδομένες συνθήκες η προσοχή της διεθνούς κοινής γνώμης είναι στραμμένη πάνω της,

¹⁵¹ Αχιλλέας Ανθεμίδης, Τουρκία: η Χώρα των Θρησκευτικών και Εθνικών Μειονοτήτων, Εκδόσεις αδελφών Κυριακίδη, 1999, σελ. 119-120.

¹⁵² Hurriyet, 16 Οκτωβρίου 1991. Ο πρώην Πρόεδρος της Αλβανίας Ραμίζ Αλία είχε δηλώσει το 1991 αναφερόμενος στο μεγάλο αριθμό Αλβανών που ζουν στην Τουρκία ότι « η χώρα αυτή είναι η δεύτερη μητρόπολη του Αλβανικού λαού».

¹⁵³ Χριστιανοί Ορθόδοξοι της Αρμενικής Αποστολικής Εκκλησίας.

γεγονός που καθιστά υψηλού κόστους κάθε ενέργεια εναντίον της¹⁵⁴. Η ίδια η αρμενική μειονότητα, άμεσα, δεν επηρεάζει με κανένα τρόπο την τουρκική εξωτερική πολιτική, κάρριο πρόβλημα της οποίας είναι η εξεύρεση τρόπου αντιμετώπισης της αντιτουρκικής εκστρατείας της αρμενικής διασποράς. Μάλιστα, διάφορες αρμενικές οργανώσεις του εξωτερικού προβάλλουν εδαφικές διεκδικήσεις κατά της Τουρκίας. Το Ερεβάν δεν έχει επίσημα ενσωματώσει αυτά τα αιτήματα ως διακηρυγμένους στόχους της εξωτερικής πολιτικής του, αλλά δεν έχει αποκηρύξει και με κατηγορηματικό τρόπο την αντιτουρκική αλυτρωτική ιδεολογία. Το γεγονός αυτό καθιστά ακόμη περισσότερο ύποπτη και αφερέγγυα την αρμενική μειονότητα στα μάτια των Τούρκων αξιωματούχων της εθνικής ασφάλειας. Συχνές είναι οι κατηγορίες της Άγκυρας για στρατιωτική συνεργασία Αρμενίας με Κούρδους, καίτοι δεν υπάρχουν αποδεικτικά στοιχεία ενώ πρόσφατα υπήρξαν και διωγμοί Κούρδων από τους Αρμενίους στο Ναγκόρνο-Καραμπάχ.

Οι αναπτυσσόμενες οικονομικές επιχειρήσεις Αρμενίων στην Τουρκία ελάχιστα συνεισέφεραν στην αποκατάσταση των οικονομικών συναλλαγών Αρμενίας-Τουρκίας στα μέσα της δεκαετίας του 1990. Η μερική αυτή αποκατάσταση υπήρξε περισσότερο έργο της πίεσης Τούρκων επιχειρηματιών και διεθνών παραγόντων καθώς το 2003 υπήρξαν ορισμένες ενδείξεις εξομάλυνσης των σχέσεων Τουρκίας-Αρμενίας¹⁵⁵.

Συμπερασματικά, η αρμενική μειονότητα επηρεάζει την εξωτερική τουρκική πολιτική σε σημαντικό και δυσανάλογο βαθμό, όχι αυτή η ίδια ενεργητικά και άμεσα, αλλά έμμεσα μέσω των προσπαθειών της Τουρκίας να αντιμετωπίσουν τις ενέργειες της αρμενικής διασποράς και να δημιουργήσουν τις κατάλληλες συνθήκες για οριστική και πλήρη αποδυνάμωση της αρμενικής μειονότητας.

Βοσνία: Η ολιγάριθμη Μουσουλμανική σουννιτική κοινότητα των Βοσνίων της Τουρκίας δεν ξεπερνά σήμερα τα 20.000 άτομα, πλήρως εκτουρκισθέντα. Αποτελεί περίπτωση ανάλογης της Αλβανίας, πλην όμως τα πολεμικά γεγονότα της περιόδου 1992-1995 στην πρώην Γιουγκοσλαβία απέσπασαν την προσοχή των Τούρκων και δημιούργησαν πιέσεις, σε όλο το πολιτικό και θρησκευτικό φάσμα, για μια δυναμική τουρκική εξωτερική πολιτική στην περιοχή αυτή. Μάλιστα, περίπου 200.000 Βόσνιοι ζήτησαν καταφύγιο στην Τουρκία την περίοδο εκείνη¹⁵⁶, το μεγαλύτερο μέρος των οποίων επέστρεψε στην Βοσνία με το τέλος του πολέμου.

Και στην περίπτωση αυτή, όπως και στην περίπτωση της αντίδρασης στη σύγκρουση Αρμενίων-Αζέρων, η αντίδραση της τουρκικής κοινωνίας υπήρξε αποτέλεσμα μεθοδευμένων κινήσεων καθαρά τουρκικών παραγόντων παρά πιέσεων και κινητοποιήσεων μιας ανύπαρκτης ουσιαστικά μειονότητας. Οι Τούρκοι αισθάνονταν μια ενστικτώδη συμπάθεια προς τους Βοσνίους, λόγω θρησκείας και ιστορικών λόγων, μόνο όμως οι ακραίοι εθνικιστές και ισλαμιστές προσπάθησαν ανεπιτυχώς να μετατρέψουν το βοσνιακό σε κρίσιμο εθνικό και πολιτικό θέμα. Είναι γεγονός ότι το θέμα της ενεργού εμπλοκής της Τουρκίας στη βοσνιακή κρίση καίτοι απασχόλησε την εποχή εκείνη αρκετά, όχι μόνο τη τουρκική ηγεσία αλλά και ολόκληρη την τουρκική κοινωνία, η ενασχόληση αυτή περιορίστηκε σε επιχειρήσεις ανακούφισης των πληγέντων, σε οικονομική βοήθεια και σε περιορισμένη στρατιωτική συμμετοχή στα

¹⁵⁴ Παρά το γεγονός αυτό, οι βίαιες ενέργειες εναντίον Τούρκων αρμενικής καταγωγής είναι συχνό φαινόμενο στην Τουρκία. Η τουρκική κυβέρνηση προσπαθεί να αποδώσει τις ενέργειες αυτές σε ακραία εθνικιστικά στοιχεία. Αυτά όμως ακριβώς τα ακραία εθνικιστικά στοιχεία έχει αποδειχθεί ότι αναπτύσσονται μέσω του κρατικού μηχανισμού για να χρησιμοποιηθούν κατάλληλα από τον τελευταίο όποτε χρειαστεί (χαρακτηριστικό παράδειγμα τα γεγονότα του 1955).

¹⁵⁵ Καραγιάννης Μάνος, Η Τουρκική Εξωτερική Πολιτική στον Καύκασο, Εκδόσεις Παπαζήση, 2006, σελ. 84.

¹⁵⁶ Philip Robins, Στρατός και Διπλωματία, Εκδόσεις Σύγχρονοι Ορίζοντες, 2004, σελ. 395.

πλαίσια των διεθνών οργανισμών. Αποδείχθηκε επίσης περίτρανα, ότι παρά τα όσα ειπώθηκαν για μεγάλο αριθμό Τούρκων βοσνιακής καταγωγής και καθώς το ζήτημα κλιμακώνονταν χρονικά, εκτός από μια γενική συμπάθεια για τα θύματα των συγκρούσεων, υπήρξε μια χαρακτηριστική απουσία δημοσίου συμφέροντος για το πρόβλημα¹⁵⁷.

Η συνολική τουρκική πολιτική έναντι της Βοσνίας, κατά τη διάρκεια του πολέμου όσο και μετά από αυτόν, έχει να κάνει με γεωπολιτικούς λόγους και την ιδεολογική προτίμηση για τη στήριξη μιας κοσμικής κυβέρνησης (όμοιας σχετικά με την τουρκική) σε μια χώρα που αποτελείται βασικά από Μουσουλμάνους. Και στην περίπτωση της Βοσνίας, η βοσνιακή μειονότητα δεν έπαιξε κανένα ρόλο στη χάραξη της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής και απλά αναδείχθηκε από άλλους παράγοντες για να δικαιολογήσει δικές τους επιλογές και επιδιώξεις.

Βουλγαρία: Βουλγαρική μειονότητα δεν συναντιέται στην Τουρκία. Υπάρχουν μόνο περίπου 40.000 εκτουρκισμένοι Πομάκοι ως επί το πλείστον προερχόμενοι ως Μουσουλμάνοι (Σουννίτες και λίγοι Alevis) πρόσφυγες από τη Βουλγαρία από την εποχή της ανταλλαγής πληθυσμού της δεκαετίας του 1920 και γνωρίζουν τη βουλγαρική γλώσσα. Η μειονότητα αυτή σήμερα είναι ουσιαστικά ανύπαρκτη, αγνοείται πλήρως από τη βουλγαρική κυβέρνηση και δεν επηρεάζει κατά κανένα τρόπο την τουρκική εξωτερική πολιτική.

Αντίθετα όμως στη Βουλγαρία υπάρχει σημαντική μουσουλμανική μειονότητα¹⁵⁸ η οποία λόγω του μεγέθους της κατέστη το 1991, ρυθμιστικός παράγοντας στην πολιτική ζωή της Βουλγαρίας. Στο τέλος της δεκαετίας του 1980, οι διώξεις του καθεστώτος Ζίβκωφ ανάγκασαν πολλούς Βούλγαρους Μουσουλμάνους να εγκαταλείψουν την Βουλγαρία και να καταφύγουν στην Τουρκία (υπολογίζονται σε 200.000). Πλέον από τους μισούς επέστρεψαν στη Βουλγαρία τα πρώτα δύο έτη της δεκαετίας του 1990 (με την πτώση του βουλγαρικού καθεστώτος του Ζίβκωφ). Κατά τη διάρκεια της παραμονής των προσφύγων στην Τουρκία οι συνθήκες ζωής ήταν δύσκολες καθώς η χώρα δεν μπορούσε οικονομικά να συνεισφέρει στη δημιουργία ικανοποιητικών συνθηκών διαβίωσης. Συγχρόνως, εθνικιστικά στοιχεία προσπάθησαν να εκμεταλλευθούν τους πρόσφυγες για να απαιτήσουν μια περισσότερο δυναμική τουρκική πολιτική έναντι της Βουλγαρίας. Η μεταβατική περίοδος του 1989-1991 περιόριζε τις δυνατότητες παρέμβασης της Τουρκίας. Τελικά, η κατάρρευση του σοβιετικού συνασπισμού και του καθεστώτος Ζίβκωφ, οδήγησαν στην αναβάθμιση του ρόλου της μουσουλμανικής μειονότητας στη Βουλγαρία, η οποία κατέστη ο ρυθμιστής των πολιτικών εξελίξεων στη χώρα. Οι εναπομείναντες πρόσφυγες από τη Βουλγαρία (70.000 περίπου) έχουν σταδιακά ενταχθεί στην τουρκική κοινωνία και διατηρούν συγχρόνως και σχέσεις (κοινωνικές και οικονομικές) με τους ομόφυλους/ομόθρησκους τους στη Βουλγαρία. Οι οργανώσεις που έχουν ιδρύσει δεν έχουν πετύχει να επηρεάζουν το πολιτικό σύστημα της Τουρκίας υπέρ των συμφερόντων τους.

Η τουρκική εξωτερική πολιτική πέτυχε τον έλεγχο και τη συνέχιση του εκτουρκισμού της μουσουλμανικής μειονότητας της Βουλγαρίας και παράλληλα προώθησε τη διμερή συνεργασία με τη χώρα αυτή στον πολιτικό, οικονομικό, αμυντικό και τεχνολογικό τομέα. Η περίπτωση της Βουλγαρίας αποκαλύπτει τη ρεαλιστική εκμετάλλευση των γεωπολιτικών συνθηκών της περιοχής από την τουρκική εξωτερική πολιτική. Συγχρόνως όμως αποκαλύπτει τους δικαιολογημένους φόβους της Τουρκίας

¹⁵⁷ Philip Robins, Στρατός και Διπλωματία, Εκδόσεις Σύγχρονοι Ορίζοντες, 2004, σελ. 420.

¹⁵⁸ «Η μουσουλμανική αυτή μειονότητα ξεπερνά το 10% του συνολικού πληθυσμού της Βουλγαρίας και αποτελείται κυρίως από τουρκογενείς». Βλέπε Βασίλης Μούτσογλου, Η Τουρκία στο Μεταβαλλόμενο Διεθνές Περιβάλλον και οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις, Εκδόσεις Παπαζήση, 2000, σελ.206.

για μια ενδεχόμενη χειραγώγηση των δικών της εθνοτικών κυρίως μειονοτήτων από μια εξωτερική δύναμη.

Γεωργία: Μια από τις φτωχότερες μειονότητες της Τουρκίας που αριθμεί κυρίως 70.000 έως 90.000 άτομα διασκορπισμένα σε ολόκληρη την Τουρκία και με μηδενική οργάνωση και ασήμαντη υποστήριξη από τη μητέρα πατρίδα που αντιμετωπίζει η ίδια προβλήματα επιβίωσης και εθνικής ταυτότητας και όπως είναι φυσικό αδυνατεί να επηρεάσει άμεσα την τουρκική εξωτερική πολιτική.

Πρόσφατα και λόγω της προσέγγισης Γεωργίας-Τουρκίας, η κατάσταση για τους Γεωργιανούς της Τουρκίας έχει βελτιωθεί. Παρασκευαστικά, η Τουρκία συνεχώς προσπαθεί να τους εκτουρκίσει και παρακολουθεί διακριτικά και στενά τις σχέσεις τους με τη Γεωργία ώστε να αποτρέψει εν τη γεννήσει της, οποιαδήποτε διεκδίκηση εκ μέρους των Γεωργιανών (επί του παρόντος υπάρχουν μόνο ελάχιστες δηλώσεις γεωργιανών εθνικιστών, ενώ η από θέσεως αδυναμία κυβέρνηση της Γεωργίας επίσημα δεν έχει επιδείξει κανένα ενδιαφέρον για τους μειονοτικούς Γεωργιανούς της Τουρκίας). Καίτοι υπάρχει προσέγγιση και συνεργασία μεταξύ των δύο χωρών εντούτοις τα διμερή προβλήματα μεταξύ των, τα οποία πηγάζουν από μια μεγάλων διαστάσεων εθνοτικών και θρησκευτικών αναμίξεων του γεωργιανού πληθυσμού (Νότια Οσσετία, Άμπχαζια, Μεσχέτιοι Τούρκοι, Ατζαρία), δυνατόν να δημιουργήσουν εστίες έντασης.

Όπως προαναφέρθηκε, η μειονότητα των Γεωργιανών της Τουρκίας δεν επηρεάζει με κανένα τρόπο την τουρκική εξωτερική πολιτική. Αντίθετα, εκτιμάται ότι η Τουρκία διαθέτει πολλά ερείσματα ώστε να επέμβει για την προστασία των μουσουλμανικών και τουρκογενών μειονοτήτων στη Γεωργία, καίτοι το πιθανότερο σενάριο είναι η χρησιμοποίησή τους, ως μοχλού πίεσεως για τον έλεγχο της χώρας από την οποία διέρχεται και αριθμός αγωγών υδρογονανθράκων. Επί του παρόντος η τουρκική εξωτερική πολιτική για τη Γεωργία φαίνεται να επικεντρώνεται στη σταθεροποίηση της χώρας, μέσω της ενίσχυσης ενός αντιρωσικού καθεστώτος και στο διακριτικό έλεγχο της μέσω οικονομικών ενεργειών αλλά και καταλλήλου χειρισμού των μειονοτήτων της χώρας.

Ελλάδα: Η αριθμητική δύναμη της ελληνικής μειονότητας στην Τουρκία είναι αμελητέα έως ανύπαρκτη (λιγότερο από 3.000 άτομα στην Κωνσταντινούπολη και 100 γέροντες στην Ίμβρο και Τένεδο, αποτέλεσμα μιας καλά οργανωμένης και μακροχρόνιας προσπάθειας εκτουρκισμού του κεμαλικού κράτους). Παρά τον ασήμαντο αριθμό της μειονότητας η επίδρασή της στην τουρκική εξωτερική πολιτική είναι σημαντική. Το γεγονός αυτό οφείλεται στο ότι η επιβίωση της ελληνικής μειονότητας (αλλά και των υπολοίπων μειονοτήτων) έχει καταστεί σημείο ελέγχου της συμμόρφωσης της τουρκικής συμπεριφοράς για τη συνέχιση των ενταξιακών διαπραγματεύσεων.

Συγχρόνως όμως η επιβίωση της ελληνικής μειονότητας συνδέεται και με τον ιστορικό θεσμό του οικουμενικού Ορθόδοξου Πατριαρχείου της Κωνσταντινουπόλεως. Το τελευταίο αποτελεί, νομικά και ουσιαστικά, οικουμενικό θεσμό που πλέον των θρησκευτικών καθηκόντων του, διαθέτει και διεθνή προσωπικότητα ασκώντας, κάποιες μορφές, εξωτερική πολιτική. Ενώ λοιπόν η ελληνική μειονότητα δεν διαθέτει οποιαδήποτε δυνατότητα επιρροής επί της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής, το Οικουμενικό Πατριαρχείο αποτελεί ένα διεθνή δρώντα, οι ενέργειες του οποίου επηρεάζουν αλλά και επηρεάζονται από την τουρκική εξωτερική πολιτική. Η τουρκική εξωτερική πολιτική είναι υποχρεωμένη να λαμβάνει σοβαρά υπόψη της το Οικουμενικό Πατριαρχείο και έχει κατανοήσει ότι ανάρμοστες συμπεριφορές δυνατόν να οδηγήσουν

στην επιζητούμενη από αρκετά ευρωπαϊκά κράτη αφορμή αποκλεισμού της από την ενταξιακή διαδικασία. Τα θέματα της ελληνικής μειονότητας και του Οικουμενικού Πατριαρχείου, προβάλλονται από την ελληνική πλευρά, ως ζωτικά θέματα για την ομαλή εξέλιξη των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Η οικουμενική προβολή του Πατριαρχείου, ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια, έχει επιτύχει να στρέψει την προσοχή αρκετών ευρωπαϊκών κυβερνήσεων, εκκλησιών και διεθνών οργανισμών στις ενέργειες της τουρκικής κυβέρνησης έναντι του θρησκευτικού αυτού θεσμού που κατοχυρώνεται με διεθνείς συνθήκες.

Η ολιγάριθμη ελληνική μειονότητα και το Οικουμενικό Πατριαρχείο αποδεικνύουν πως είναι δυνατόν σήμερα μια κατάλληλα οργανωμένη ολιγομελής κοινότητα, εκμεταλλευόμενη τους διεθνείς θεσμούς και περιβάλλον, να προκαλεί δυσανάλογη επίδραση στην εξωτερική πολιτική ενός μεγάλου κράτους. Η συνέχιση και μάλιστα εντατικοποίηση αυτής της πολιτικής είναι δεδομένη, αλλά σε κάθε περίπτωση πλέον της εξασφάλισης της διεθνούς υποστήριξης βασισμένης σε κοινά αποδεκτές αρχές και νομικές ρυθμίσεις, απαιτείται και η αποφασιστική παρουσία ενός κρατικού μηχανισμού που στηρίζει τη μειονότητα και τους θεσμούς της.

Το ζήτημα της υποστήριξης και εκμετάλλευσης της ελληνικής μουσουλμανικής μειονότητας από την Τουρκία είναι τεράστιο και εκφεύγει από τα όρια της παρούσης εργασίας.

Ισραήλ¹⁵⁹: Η εβραϊκή παρουσία σήμερα δεν ξεπερνά τα 25.000 άτομα με κύριο στοιχείο της ιδιαιτερότητας των Εβραίων την ιουδαϊκή θρησκεία και σε δεύτερο βαθμό την εβραϊκή γλώσσα. Η σημασία και η ισχύς της κοινότητας αυτής είναι δυσανάλογη προς την αριθμητική της παρουσία λόγω της διασύνδεσής της τόσο με την εβραϊκή κοινότητα της δύσης και κυρίως των ΗΠΑ, όσο και με αυτή του Ισραήλ. Οι παραπάνω διασυνδέσεις δεν εμπόδισαν τους Εβραίους να πέσουν θύματα των τουρκικών «πογκρόμ» (το τελευταίο τον Σεπτέμβριο του 1955).

Η εβραϊκή μειονότητα παρά την οικονομική δύναμη και διασυνδέσεις που διαθέτει, ουδέποτε εξέφρασε αυτονομιστικές διεκδικήσεις, ούτε είχε ποτέ ταυτιστεί με κάποια γεωγραφική περιοχή της Τουρκίας. Μάλιστα, με τις διεθνείς διασυνδέσεις που κατέχει, αποτελεί γέφυρα συνεργασίας μεταξύ Ισραήλ και Τουρκίας. Η σχετικά πρόσφατη αύξηση της συνεργασίας της Τουρκίας με το Ισραήλ, σε πολλούς τομείς και ειδικότερα στους τομείς της άμυνας και ασφάλειας, που είχε σαν αποτέλεσμα τη βελτίωση της θέσεως των Εβραίων, σίγουρα υπήρξε και αποτέλεσμα παρασκηνιακών ενεργειών και επαφών της εβραϊκής κοινότητας. Εντούτοις δεν λείπουν μεμονωμένα επεισόδια κατά Εβραίων από φανατικούς ισλαμιστές ή Τούρκους εθνικιστές.

Σήμερα και παρά την ύπαρξη κυβέρνησης προερχόμενης από τα ισλαμικά στρώματα με κοσμικό πρόσωπο και κρυφή ισλαμική «ατζέντα» (κατά τους επικριτές της), οι σχέσεις Τουρκίας-Ισραήλ συνεχίζουν να λειτουργούν ικανοποιητικά σε όλους τους τομείς και η εβραϊκή μειονότητα αποτελεί γέφυρα συνεργασίας των δύο λαών. Πιθανόν σημείο τριβής των δύο κρατών που ενδεχομένως να παρουσιαστεί στο μέλλον θα αφορά την ισραηλινή υποστήριξη προς ένα κουρδικό κράτος και όχι από θρησκευτικές διαφορές. Βέβαια είναι διαχρονικά παρατηρημένο ότι οι κρατικές διαφορές της Τουρκίας με άλλα κράτη πάντοτε προκαλούν αρνητικές παρενέργειες στις αντίστοιχες εθνοτικές και θρησκευτικές μειονότητες που ζουν στην Τουρκία.

¹⁵⁹ Για εκτενέστερη αναφορά της εμπλοκής του Ισραήλ στο κουρδικό πρόβλημα βλέπε στο τμήμα «Μειονοτικοί Εθνικισμοί, Αποσχιστικές Τάσεις και οι Επίδρασεις τους επί της Τουρκικής Εξωτερικής Πολιτικής» του παρόντος κεφαλαίου.

Ρωσία¹⁶⁰: Ρωσική μειονότητα δεν υφίσταται στην Τουρκία. Οι λίγες χιλιάδες Ρώσων Μολοκάνων, Καζάκων, Τσετσένων, Ινγκούζων, Οσσετών και Κοζάκων του Κουμπάν ανήκουν σε τελείως διαφορετικές μεταξύ τους φυλές (όχι ρωσικές αλλά απλά τυγχάνει να αποτελούν φυλές που σήμερα απαρτίζουν τη Ρωσική Ομοσπονδία) εθνοτικά και θρησκευτικά. Επίσης είναι διασκορπισμένοι σε όλη την Τουρκία και μετά βίας διατηρούν τα θρησκευτικά και πολιτιστικά στοιχεία τους χωρίς να έχουν οποιαδήποτε μορφής οργάνωση.

Η μόνη μειονότητα που επηρεάζει έμμεσα την τουρκική εξωτερική πολιτική είναι η μειονότητα των Τσετσένων και δευτερευόντως των Ινγκούζων, σε όποιο βαθμό οι τελευταίοι υποστηρίζουν τους Τσετσένους. Αμφότεροι είναι Μουσουλμάνοι Σουννίτες και ανήκουν στη φυλή των Τσετσένων που κατοικούν στην σημερινή Τσετσενία. Παρά το μικρό μέγεθος της, η κοινότητα των Τσετσένων (25.000 άτομα) διατηρούσε ανέκαθεν ισχυρούς δεσμούς με το τουρκικό κράτος και ιδιαίτερα με τις ένοπλες δυνάμεις. Μέλη της κοινότητας έχουν αναρριχηθεί σε υψηλές θέσεις στον τουρκικό στρατό, με πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα τον πρώην Αρχηγό του τουρκικού ΓΕΕΘΑ στρατηγό Ντογκάν Γκιουρές¹⁶¹.

Οι Τσετσένοι της Τουρκίας διατηρούν στενούς δεσμούς με τους ομόφυλους τους στην Τσετσενία. Η πρώτη ρωσική εισβολή στην Τσετσενία, το 1994, οδήγησε στην ίδρυση και δραστηριοποίηση πολλών τουρκοτσετσενικών συλλόγων στην Τουρκία. Οι σύλλογοι αυτοί συγκέντρωσαν και απέστειλαν στην Τσετσενία χρηματικά ποσά, εφόδια, οπλισμό ακόμη και Τούρκους εθελοντές. Καίτοι η τουρκική κυβέρνηση διέψευσε οποιαδήποτε ανάμειξη της στην κρίση, εντούτοις φαίνεται ότι υπήρξε και εμπλοκή του τουρκικού κράτους. Οι δραστηριότητες της τουρκοτσετσενικής κοινότητας δημιούργησαν προβλήματα στις σχέσεις Άγκυρας και Μόσχας. Η Ρωσία κατά καιρούς διαμαρτυρήθηκε ότι Τσετσένοι αντάρτες βρίσκουν καταφύγιο και υποστήριξη από τους ομόφυλους τους στην Τουρκία. Εκτιμάται ότι η Τουρκία πράγματι την περίοδο εκείνη, με διάφορους τρόπους (ηθικά, οικονομικά, στρατιωτικά, εφοδιαστικά) βοήθησε και ενίσχυσε τους Τσετσένους στη σύγκρουσή τους με τη Ρωσία. Η τουρκική υποστήριξη δεν έχει όμως να κάνει με τυχόν επίδραση της τσετσενικής μειονότητας.

Η υποστήριξη της Τουρκίας την περίοδο 1994-1996, συνδέεται αναμφισβήτητα με τον ανταγωνισμό μεταξύ Μόσχας και Άγκυρας, για τον έλεγχο των οδών μεταφοράς του πετρελαίου της Κασπίας. Η τουρκική κυβέρνηση είναι πιθανόν να ήρθε σε συνεννόηση με κυβερνητικούς κύκλους της Ουάσιγκτον που επιθυμούσαν τη δημιουργία ανεξάρτητου τσετσενικού κράτους στην περιοχή. Επίσης οι τουρκικές κυβερνήσεις χρησιμοποίησαν την τσετσενική κρίση για τον αποπροσανατολισμό της κοινής γνώμης από τα μεγάλα κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα που ταλάνιζαν τη χώρα¹⁶². Η τουρκική ανάμειξη στην Τσετσενία κατά τη διάρκεια της δευτέρας εισβολής που άρχισε το 1999, είναι αισθητά περιορισμένη. Στην αλλαγή της τουρκικής πολιτικής συνέβαλαν λόγοι γεωπολιτικοί και οικονομικοί λόγοι (βελτίωση σχέσεων με αμοιβαία αποφυγή εμπλοκής αμοτέρων σε εσωτερικές υποθέσεις, κοινά προβλήματα ασφαλείας έναντι της τρομοκρατίας, διευρυμένες οικονομικές σχέσεις).

Την πρώτη περίοδο του ρωσοτσετσενικού πολέμου διαπιστώθηκε και εμπλοκή του ισλαμικού Κόμματος της Ευημερίας του Ερμπακάν, στελέχη του οποίου μεσολάβησαν για την αποστολή οικονομικής βοήθειας από τη Λιβύη στους Τσετσένους

¹⁶⁰ Για εκτενέστερη αναφορά της εμπλοκής της Ρωσίας στο κουρδικό πρόβλημα βλέπε στο τμήμα «Μειονοτικοί Εθνικισμοί, Αποσχιστικές Τάσεις και οι Επίδρασεις τους επί της Τουρκικής Εξωτερικής Πολιτικής» του παρόντος κεφαλαίου.

¹⁶¹ Μάνος Καραγιάννης, Η Τουρκική Εξωτερική Πολιτική στον Καύκασο, Εκδόσεις Παπαζήση, 2006, σελ. 117.

¹⁶² ο.π., σελ. 121.

αντάρτες. Η υποστήριξη διακόπηκε, όταν ανακαλύφθηκε ότι στελέχη του κόμματος είχαν εμπλακεί σε υπεξαίρεση μέρους των χρημάτων.

Για άλλη μια φορά αποδείχθηκε πως μια ολιγομελής μειονότητα όπως αυτή των Τσετσένων δεν μπορεί να επηρεάσει την τουρκική εξωτερική πολιτική. Απλά, όλες αυτές οι μειονότητες, αργά ή γρήγορα, καθίστανται όργανα για την υλοποίηση της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής. Η ολιγομελής και πολιτικά ανοργάνωτη τσετσενική μειονότητα, ουδέποτε θα μπορούσε να προβεί σε τέτοιου μεγέθους ενέργειες υποστήριξης προς τους ομόφυλους της, εάν δεν είχε την κάλυψη, παρότρυνση και ενίσχυση της τουρκικής πλευράς. Παρόλα αυτά, η τσετσενική μειονότητα είναι σε θέση να επηρεάσει και αυτόνομα τις ρωσοτουρκικές σχέσεις καταφεύγοντας σε τρομοκρατικές πράξεις στο έδαφος της Τουρκίας ή και εκτός Τουρκίας εναντίον στόχων ρωσικών συμφερόντων¹⁶³.

Μία άλλη μειονότητα που επηρέασε τις σχέσεις της Τουρκίας με τη Ρωσία (σε συνάρτηση μάλιστα και με το τσετσενικό ζήτημα) είναι η κουρδική μειονότητα. Οι επιδράσεις όμως του κουρδικού ζητήματος έχουν εξεταστεί συγκεντρωτικά στο κεφάλαιο «Μειονοτικοί Εθνικισμοί και Αποσχιστικές Τάσεις» καθόσον επηρεάζουν ένα αριθμό κρατών (Ρωσία, Ιράκ, Ιράν, Συρία, Ελλάδα, αλλά ακόμη και τις σχέσεις της Τουρκίας με αρκετές ευρωπαϊκές χώρες και τις ΗΠΑ).

Συρία¹⁶⁴: Σημαντικός, παρά τις διώξεις, εξακολουθεί να παραμένει ο αριθμός των Αραβοφώνων που κατοικούν κατά μήκος των τουρκοσυριακών συνόρων και ιδιαίτερα στην επαρχία Χατάϊ (Αλεξανδρέττα). Η παραχώρηση της περιοχής της Αλεξανδρέττας στην Τουρκία το 1939, εξακολουθεί να αποτελεί σημείο τριβής μεταξύ των δύο χωρών, αν και η νέα διεθνής πραγματικότητα φαίνεται ότι έχει αναγκάσει τη Συρία να είναι πιο μετριοπαθής πλέον στο θέμα αυτό (συνομιλίες κορυφής Τουρκίας-Συρίας το 2004).

Η συμμετοχή των Αραβόφωνων στην πολιτική ζωή της Τουρκίας είναι περιορισμένη και οι διαθέσιμοι βουλευτές στη Μεγάλη Τουρκική Εθνοσυνέλευση. Παρά τον σημαντικό αριθμό τους, η τρίτη κατά σειρά μεγέθους εθνότητα στην Τουρκία, ο χρόνιος αποκλεισμός τους και οι εναντίον τους διώξεις, τους έχουν απομονώσει από τους μηχανισμούς λειτουργίας του τουρκικού κράτους. Κατά συνέπεια οι δυνατότητες επιρροής τους επί της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής είναι χαμηλές. Η αδυναμία της Συρίας, ακόμη εμφανέστερη μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, σε συνδυασμό με τα χρόνια προβλήματα που έχει με την Τουρκία (περιοχή Αλεξανδρέττας, υποστήριξη Κούρδων, διαχείριση υδάτινων πόρων), την οδήγησαν σε προσπάθειες να καταστήσει τη μειονότητα των αραβόφωνων ως μοχλό πίεσης κατά του τουρκικού καθεστώτος με μικρή όμως επιτυχία. Στην περίπτωση των Αραβόφωνων, η τουρκική πολιτική εστιάζεται στην αντιμετώπιση των ενεργειών της Συρίας για εκμετάλλευση της μειονότητας των Αραβόφωνων.

Τουρκόφωνες Δημοκρατίες ή Χώρες Κεντρικής Ασίας¹⁶⁵: Στην Τουρκία ουσιαστικά δεν υφίστανται μειονότητες προερχόμενες από τις τουρκόφωνες

¹⁶³ Παράδειγμα η κατάληψη τουρκικού πλοίου Anrasya στη Μαύρη Θάλασσα το 1996 από Τούρκους καυκασιανής καταγωγής επιβεβαιώνει την ανάμιξη τουρκικών οργανώσεων στη ρωσοτσετσενική διαμάχη. Επίσης η επίθεση στο πολυτελές ξενοδοχείο Swissotel στην Κωνσταντινούπολη, από την ίδια ομάδα, το 2001. Αμφότερα τα επεισόδια δημιούργησαν ένταση στις ρωσοτουρκικές σχέσεις.

¹⁶⁴ Για εκτενέστερη αναφορά της εμπλοκής της Συρίας στο κουρδικό πρόβλημα βλ. στο τμήμα «Μειονοτικοί Εθνικισμοί, Αποσχιστικές Τάσεις και οι Επιδράσεις τους επί της Τουρκικής Εξωτερικής Πολιτικής» του παρόντος κεφαλαίου.

¹⁶⁵ Οι τουρκόφωνες δημοκρατίες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης είναι το Καζακστάν, η Κιργισία, το Τουρκμενιστάν, το Ουζμπεκιστάν και το Αζερμπαϊτζάν.

δημοκρατίες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης (πλην του Αζερμπαϊτζάν ιδιαίτερη αναφορά για το οποίο έχει ήδη γίνει). Οι προσπάθειες τουρκικής προσέγγισης αυτών των κρατών υποκινήθηκαν από γεωπολιτικά και οικονομικά συμφέροντα που υποστηρίχθηκαν από μια υπερβολικά προβαλλομένη εικόνα φυλετικής, θρησκευτικής, γλωσσικής και πολιτιστικής συγγένειας. Οι επικλήσεις όλων αυτών των δεσμών δεν πέτυχαν όμως να εξοβελίσουν τις προσδοκίες και επιδιώξεις των νέων αυτών κρατών και η ψυχρή ρεαλιστική πραγματικότητα των αδυναμιών του τουρκικού κράτους αλλά και της αντίδρασης της Ρωσίας (και των ΗΠΑ που σίγουρα δεν επιθυμούν να δουν μια νέα ισλαμική περιφερειακή δύναμη σε αυτόν τον ευαίσθητο χώρο της Ευρασίας) περιόρισαν κατά πολύ τις φιλοδοξίες της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής. Σε καμία όμως περίπτωση δεν εμφανίζεται οργανωμένη εθνοτική μειονότητα στην Τουρκία (πλην ολίγων χιλιάδων προσφάτως εγκατεστημένων προσφύγων) προερχόμενη από το χώρο αυτόν της Κεντρικής Ασίας.

Μερικά Συμπεράσματα

Το θέμα της ασφάλειας είναι το κεντρικό συστατικό σχεδόν κάθε πλευράς της κρατικής πολιτικής στην Τουρκία. Ο λόγος αυτής της ενασχόλησης με την ασφάλεια στην Τουρκία είναι η ιστορική εμπειρία του τουρκικού κράτους, ενισχυμένη από αντιλήψεις και εκτιμήσεις του παρόντος, και ιδιαίτερα εκείνων του μηχανισμού ασφάλειας της στρατογραφειοκρατίας. Η διάσπαση της πολυεθνικής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η απώλεια των εδαφών της, αποδίδεται από τους κεμαλιστές στην υπανάπτυξή της σε συνδυασμό με την εθνικιστική δράση των μειονοτήτων με αποτέλεσμα σημαντικό μέρος της εξωτερικής πολιτικής της να καταναλίσκεται στην αντιμετώπιση πραγματικών, δυνητικών ή φανταστικών εξεγέρσεων των μειονοτικών ομάδων. Για το λόγο αυτό και ο Ατατούρκ προσπάθησε να δημιουργήσει ένα ομοιογενές, κοσμικό κράτος, εμπνευσμένο από τα δυτικά πρότυπα, περιορίζοντας τη θρησκεία στα εσωτερικά ενδιαφέροντα του κάθε Τούρκου. Η δράση των μειονοτήτων αντιμετωπίστηκε με την αναγκαστική αφομοίωση ή εξαφάνισή των. Εκτιμάται ότι μόνο οι Κούρδοι αποτελούν σοβαρό κίνδυνο για την ενότητα του τουρκικού κράτους. Στις μέρες μας, 85 χρόνια από την ίδρυση του τουρκικού κράτους βλέπουμε ότι τα φαντάσματα του παρελθόντος έχουν επανέλθει. Η κοσμική μορφή του κράτους και η περιθωριοποίηση της ισλαμικής ιδεολογίας αμφισβητούνται έντονα ενώ ο κίνδυνος διαμελισμού παραμένει με τους Κούρδους να αναζητούν την εθνική ταυτότητά τους και πιθανόν και το δικαίωμα της έκφρασής τους μέσα από το δικό τους κρατικό μόρφωμα.

Αναφορικά με τις θρησκεία, δεν πρέπει να παραγνωρίζουμε ότι το τουρκικό Ισλάμ είναι δεμένο με τον τουρκικό εθνικισμό με έναν ιδιαίτερο τρόπο, δημιουργήμα της τουρκικής ιστορίας και ταυτότητας. Το τουρκικό μοντέλο της ισλαμικής ιδεολογίας καίτοι αμφισβητεί τα κοσμικά στοιχεία του κεμαλισμού και αρχικά αμφισβήτησε την ένταξη στην Ευρώπη (σήμερα εμφανίζεται να την αποδέχεται σε γενικές γραμμές), διατηρεί τον σκληρό πυρήνα του τουρκικού εθνικισμού και κρατισμού. Το πιθανότερο είναι ότι η πλειοψηφία των Τούρκων δεν βλέπει καμιά αντίφαση μεταξύ του Ισλάμ και της προσκόλλησης στα κεμαλικά σύμβολα. Θεωρούν και τα δύο ως αναπόσπαστα στοιχεία της εθνικής τους ταυτότητας. Είναι εντυπωσιακό ότι σε μια δημοσκόπηση το 41% από αυτούς που ψήφισαν το ισλαμικό Κόμμα της Ευημερίας το 1994 δήλωσαν ότι είναι «κοσμικοί», μια έκφραση που υποδουλώνει ταύτιση (ή τουλάχιστον αποδοχή) με τον κεμαλισμό¹⁶⁶. Ο κεμαλισμός επέλεξε να αντιμετωπίσει τον δυτικό ιμπεριαλισμό

¹⁶⁶ Γεράσιμος Καραμπελιάς, Τουρκία Ισλάμ και Κρίση του Κεμαλισμού, άρθρο του Sami Zubaida, Εναλλακτικές Εκδόσεις, 2001, σελ. 61.

υιοθετώντας τον εκσυγχρονισμό και την εκδυτικοποίηση¹⁶⁷ και σύμφωνα με αρκετούς διεθνολόγους είναι το μοντέλο για τον εθνικισμό των χωρών του τρίτου κόσμου. Οι ίδιοι ισχυρίζονται ότι οι αντιλήψεις του κεμαλισμού και του Ισλαμισμού αλληλοκαλύπτονται, βασίζονται στους ίδιους θεσμούς και μοιράζονται τα ίδια κοινά συστατικά¹⁶⁸.

Η ιδιότυπη μορφή του τουρκικού κράτους, αφαιρεί από την κοινωνία των πολιτών την οποιανδήποτε δυνατότητα επηρεασμού της εξωτερικής πολιτικής της. Μεταβολή στην εξωτερική πολιτική προερχόμενη από τη βάση φαίνεται αδύνατη¹⁶⁹.

Στην Τουρκία, η ιδεολογία (συμπεριλαμβανομένης και της θρησκείας) είναι εξίσου σημαντική με τη γεωπολιτική στη χάραξη και την προώθηση της εξωτερικής πολιτικής και υπήρξε βασικός παράγοντας στον καθορισμό του εθνικού συμφέροντος. Με τον θαυμασμό του κεμαλικού καθεστώτος για τον επιστημονικό ορθολογισμό και την ταύτισή του με το ευρωπαϊκό μοντέλο ανάπτυξης, η τουρκική εξωτερική πολιτική έκλινε προς τη Δύση και απέκλινε από την Μέση Ανατολή. Επανειλημμένα η Τουρκία έχει επιδιώξει την ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση, με ένα ζήλο που συχνά υπερβαίνει τα όρια της εμμονής. Μάλιστα, η κεμαλική άρχουσα τάξη έχει συνδέσει την ίδια της την ύπαρξη με την πορεία αυτή προς την Δύση. Ο ρόλος της ιδεολογίας στις εξωτερικές σχέσεις δεν περιορίζεται, σε καμιά περίπτωση, στην κεμαλική άρχουσα τάξη. Η δεσπόζουσα ισλαμιστική τάση έχει χρησιμοποιήσει, εδώ και 3 δεκαετίες, θέματα εξωτερικής πολιτικής ως μέσο εκδήλωσης ενός θρησκευτικού-εθνικιστικού οράματος, καθώς και ως ασφαλιστική δικλείδα εκτόνωσης των εσωτερικών εντάσεων. Τα τελευταία χρόνια φαίνεται τα ισλαμικά πολιτικά κόμματα να αποδέχονται και να ενισχύουν την προσπάθεια των κεμαλιστών για ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Συγχρόνως όμως δείχνουν και ένα αυξημένο ενδιαφέρον προς τον ισλαμικό χώρο, τάση που εμφανίστηκε το 1983, επί Οζάλ, έχοντας και την μερική έγκριση της στρατογραφειοκρατίας, επηρεάζοντας σταδιακά την τουρκική εξωτερική πολιτική. Σήμερα, το τουρκικό κοσμικό κράτος επιδιώκει να ενισχυθεί δια μέσου της ένταξης στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Η ένταξη όμως - και κυρίως η διαδικασία της- θέτει σε λειτουργία ή καλύτερα απελευθερώνει όλες εκείνες τις δυνάμεις που επαναφέρουν στην πρωτοκαθεδρία τον Ισλαμισμό ως την κυρίαρχουσα κρατική ιδεολογία και εκφραστή του κοινωνικού τρόπου ζωής και συγχρόνως φαίνεται να μειώνει την ισχύ και την νομιμοποίηση όλων εκείνων των δυνάμεων που επί 85 χρόνια συντρίβουν τις φυγόκεντρες και αποσχιστικές τάσεις των μειονοτήτων με αποτέλεσμα την επανεμφάνιση του εφιάλτη της κουρδικής απόσχισης, γεγονός που επηρεάζει σε σημαντικότατο βαθμό την τουρκική εξωτερική πολιτική. Άμεση επίδραση των λοιπών εθνοτικών μειονοτήτων επί της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής ουσιαστικά δεν υφίσταται, παρά μόνο έμμεση και σε όση σχέση έχει με την εκ μέρους της Τουρκίας, αντιμετώπιση πιθανόν μελλοντικών επιδιώξεων αναγνώρισης των μειονοτήτων.

Συγχρόνως, η άνοδος του πολιτικού Ισλάμ, όχι μόνο στην Τουρκία, παραμένει ένα αίνιγμα. Δύο είναι οι τάσεις που συγκρούονται. Η πρώτη θεωρεί ότι το Ισλάμ και η Δύση είναι έννοιες ασύμβατες και οι συγκρούσεις αναπόφευκτες μεταξύ των δύο πολιτισμών. Η δεύτερη θεωρεί ότι σταδιακά τα ισλαμικά κράτη, λόγω του εκσυγχρονισμού θα γίνουν κοσμικά¹⁷⁰. Ο χρόνος θα φανερώσει πια από τις δύο τάσεις θα κυριαρχήσει τελικά στην Τουρκία και ποια τελικά πορεία θα ακολουθήσει η χώρα.

¹⁶⁷ Bozdogan Sibel & Resat Kasaba, Rethinking Modernity and National Identity in Turkey, άρθρο του Haldun Gulalp, University of Washington Press, 1997, σελ. 61.

¹⁶⁸ Jenny White, Islamist Mobilization in Turkey, University of Washington Press, 2002, σελ. 8.

¹⁶⁹ Βασίλης Μούτσουλου, Η Τουρκία στο Μεταβαλλόμενο Διεθνές Περιβάλλον και οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις, Εκδόσεις Παπαζήση, 2000, σελ.281

¹⁷⁰ Bozdogan Sibel & Resat Kasaba, Rethinking Modernity and National Identity in Turkey, άρθρο του Haldun Gulalp, University of Washington Press, 1997, σελ. 52.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ “ ΣΤ”

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Εθνοτικό και Θρησκευτικό Μωσαϊκό

Πάγια και αμετακίνητη θέση όλων των τουρκικών κυβερνήσεων από την εποχή της ίδρυσης της Τουρκικής Δημοκρατίας είναι ότι το κράτος που προήλθε από τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αποτελεί ή πρέπει να αποτελέσει μια ενιαία εθνολογική οντότητα ανταποκρινόμενη στο πρότυπο του έθνους κράτους όπως αυτό παγιώθηκε στην Ευρώπη του δευτέρου μισού του 19^{ου} αιώνα. Η εθνολογική πολυμορφία της σύγχρονης Τουρκίας, ως κληρονόμου της πολυεθνικής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αποτελεί ένα σύνθετο πρόβλημα που περιπλέκεται ακόμη περισσότερο από την ύπαρξη πλειάδας εθνοτικών ομάδων και θρησκευτικών και γλωσσικών μειονοτήτων. Πολλές πληθυσμιακές ομάδες αυτοπροσδιορίζονται απέναντι στις άλλες βάσει του θρησκευτικού δόγματος ή του γλωσσικού ιδιώματος ή ακόμη της γεωγραφικής προέλευσης. Αυτός βέβαια ο αυτοπροσδιορισμός δεν αντιστρατεύεται πάντοτε την πεποίθηση της κοινής τουρκικής εθνικής συνείδησης.

Το τουρκικό κεμαλικό καθεστώς, με αξιοσημείωτη συνέπεια, συνέχεια και μεθοδικότητα κατόρθωσε να περιορίσει το πρόβλημα της πολυμορφίας των εθνοτικών ομάδων με την επιτυχή αφομοίωση ή εκδίωξη ή εξολόθρευση των, με τη χρησιμοποίηση όλων των μεθόδων, βίαιων και μη. Η μοναδική εθνοτική ομάδα που συνεχίζει να αντιστέκεται είναι αυτή των Κούρδων. Η αντίδραση της κουρδικής εθνότητας περιορίζεται από το φυλετικό πολυκερματισμό της και τις εμφύλιες διαμάχες και έριδες που χαρακτηρίζουν τον ανεξάρτητο χαρακτήρα του Κούρδου. Καίτοι υπάρχει συναίσθηση της κοινής κουρδικής ταυτότητας, σημαντικό μέρος των Κούρδων έχει αποδεχτεί, μόνιμα ή προσωρινά, συνειδητά ή επιφανειακά την συνύπαρξη των δύο λαών, κάτω από τη ταυτότητα του Τούρκου πολίτη κουρδικής καταγωγής. Η ωμή βία του κεμαλικού καθεστώτος σε συνδυασμό με τις διεθνείς συγκυρίες, την κοινή θρησκεία Τούρκων και Κούρδων, και τις εσωτερικές αντιπαλότητες μεταξύ των τελευταίων, υπήρξαν παράγοντες που εμπόδισαν την επιτυχή πραγματοποίηση του ονείρου της δημιουργίας κουρδικής κρατικής οντότητας.

Η σημερινή κατάσταση στη περιοχή του Βορείου Ιράκ έχει δημιουργήσει νέα δεδομένα τα οποία πιθανόν να οδηγήσουν σε αύξηση των διεκδικήσεων των Κούρδων για περιορισμένη αυτονομία στα πλαίσια της Τουρκικής Δημοκρατίας μέχρι του σημείου ένταξής τους σε τυχόν ανεξάρτητο κουρδικό κράτος ή άλλης μορφής οντότητα που πιθανόν να δημιουργηθεί, γεγονός με τεράστιες συνέπειες για την περιοχή. Επίσης το νέο διεθνές περιβάλλον και η υποψηφιότητα της Τουρκίας προς ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση περιορίζουν τις δυνατότητες του καθεστώτος να προβαίνει στις γνωστές και δοκιμασμένες, με προσωρινή επιτυχία, βίαιες λύσεις. Το ερώτημα που τίθεται σήμερα είναι εάν η νέα ισλαμική κυβέρνηση του Ταγίπ Ερντογκάν θα επιδείξει μεγαλύτερη ευκαμψία και προσαρμοστικότητα από τη τουρκική στρατογραφειοκρατία και θα επιτύχει, εκμεταλλευόμενη και την κοινή θρησκεία, την ομαλή συμβίωση των δύο λαών σε μια εκκοσμικευμένη δυτικού τύπου ισλαμική δημοκρατία ή εάν το αίσθημα της συλλογικής ελευθερίας και κυριαρχίας των Κούρδων θα οδηγήσει στη δημιουργία ενός κουρδικού κράτους. Η ιστορία φαίνεται διαχρονικά να προτιμά τις ριζικές και δυναμικές λύσεις από τις ευαίσθητες ισορροπίες.

Οι υπόλοιπες και υπό συρρίκνωση εθνοτικές μειονότητες, με ελάχιστες σήμερα δυνατότητες επιρροής και αντίδρασης, θα συνεχίσουν την πορεία αποδυνάμωσής τους

προσδοκώντας την μετατροπή της Τουρκίας σε μια σύγχρονη πλουραλιστική δημοκρατία, μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης για να απολαύσουν την ισότιμη συμμετοχή τους στην πολιτική, οικονομική και κοινωνική ζωή της χώρας. Μέχρι να συμβεί αυτό- εάν ποτέ συμβεί- θα αποβλέπουν στην απόσπαση της προσοχής των διεθνών οργανισμών ή των μεγάλων δυνάμεων ή «προστάτιδων» δυνάμεων για να εξασφαλίσουν μια αξιοπρεπή πρόσκαιρη επιβίωση μέχρι την τελική αφομοίωση ή εξαφάνιση τους ή έλευση καλύτερων ημερών. Μάλιστα είναι πιθανόν η επιτυχία δημιουργίας (ή ακόμη και η πιθανότητα) ανεξάρτητου κουρδικού κράτους, να αποτελέσει την αιτία και αφορμή της επιτάχυνσης της διαδικασίας αφομοίωσης-εξαφάνισης των και μάλιστα με βίαιες μεθόδους, ως μια φυσική αντίδραση του πληγωμένου καθεστώτος, όπως είχε στο παρελθόν συμβεί στις περιπτώσεις αποδυνάμωσης και συρρίκνωσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Λιγότερο πιθανή είναι η περίπτωση, επίτευξης ή ακόμη και εμφάνισης αλυτρωτικών επιδιώξεων των υπολοίπων εθνοτήτων και ιδιαίτερα των Αραβόφωνων, Γεωργιανών και Αρμενίων, με την υποκίνηση και υποστήριξη των, με τα σημερινά δεδομένα, ανίσχυρων εθνικών πατριδών των.

Ο Ισλαμισμός είναι αναμφισβήτητα η συντριπτικά κυρίαρχουσα θρησκεία της Τουρκίας. Καίτοι το ισχύον Σύνταγμα (1982) διακηρύσσει επίσημα την ανεξιθρησκία, η συντριπτική πλειονότητα του πληθυσμού (98% τουλάχιστον) αυτοχαρακτηρίζεται ως Μουσουλμάνοι. Το έντονο αυτό συναίσθημα της ένταξης στην ισλαμική θρησκεία που ορισμένες φορές φαίνεται να επικρατεί ακόμη και επί του εθνοτικού χαρακτηρισμού ως «Τούρκου» αποτελεί κληροδότημα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Οι δύο μεγάλες θρησκευτικές ομάδες που εμφανίζονται στην Τουρκία, οι Σουννίτες και οι Aleviς, παρά τις θρησκευτικές διαφορές τους εμφανίζονται γενικά μετριοπαθείς στην ιδεολογία τους και δεν υπάρχουν ουσιαστικά εμπόδια στη μεταξύ τους προσέγγιση και συνεργασία. Ήδη, από αιώνες και παρά τις διαφορές και τις διώξεις που το κυρίαρχο ρεύμα του Σουννιτισμού επέβαλε επί του Αλεβισμού (Alevism) την εποχή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τα δύο δόγματα συμπορεύθηκαν στον χώρο της Μικράς Ασίας. Σήμερα εκτιμάται ότι η διαφοροποίηση μεταξύ αυτών των δύο θρησκευτικών δογμάτων έχει περισσότερο να κάνει με κοινωνικοπολιτικές διαφορές κινούμενες στον άξονα δεξιά-αριστερά και πλούτος-ανέχεια παρά με θρησκευτικές αντιπαλότητες και διαφορές μεταξύ Σουννιτών- Aleviς.

Οι λοιπές ισλαμικές θρησκευτικές ομάδες, συνήθως συνδεδεμένες με κάποια εθνότητα ή γεωγραφική περιοχή είναι σχετικά ολιγάριθμες, με μικρή επιρροή και ο μοναδικός στόχος τους είναι να διατηρήσουν την ιδιαιτερότητά τους και την ελευθερία της λατρείας τους. Ακόμη ολιγότερους οπαδούς και μικρότερη επιρροή, διαθέτουν τα μη ισλαμικά θρησκευτικά δόγματα, τα οποία αντιμετωπίζουν σημαντικούς περιορισμούς στη λατρεία τους, απαράδεκτους για τα δεδομένα σύγχρονου Ευρωπαϊκού κράτους. Οι διώξεις και οι περιορισμοί αυτοί φαίνονται σήμερα ακατανόητοι και άσκοποι καθώς απευθύνονται σε ομάδες που αντιπροσωπεύουν κάτι λιγότερο από το 1% του τουρκικού πληθυσμού. Είναι όμως μέρος της συνεχιζόμενης προσπάθειας εκτουρκισμού όλων των εθνοτικών και θρησκευτικών μειονοτήτων της Τουρκίας με σκοπό τη δημιουργία ενός καθαρού εθνοτικού κοσμικού κράτους με μια μετριοπαθή φιλελεύθερη σουννιτική κοινότητα που θα έπεται του εθνικού και κοσμικού χαρακτήρα του κράτους.

Το πρόβλημα της θρησκείας της Τουρκίας δεν ανάγεται σε σύγκρουση δύο ή περισσότερων θρησκευτικών δογμάτων για την επικράτηση των αλλά στη σύγκρουση μεταξύ του κοσμικού χαρακτήρα του κράτους και της ισλαμικής μορφής του. Ο στόχος των θρησκευτικών μεταρρυθμίσεων του κεμαλικού καθεστώτος, ήταν η ανασύσταση ενός ισχυρού, μοντέρνου ισλαμικού πολιτισμού, με τη συνύπαρξη όμως σύγχρονων

(συνταγματικός έλεγχος) και παραδοσιακών (Κοράνι) ιδεών σε ένα νέο οθωμανικό ισλαμικό κράτος. Η κεμαλική προσπάθεια για εκκοσμίκευση του χαρακτήρα του κράτους με παράλληλη τη διατήρηση της θρησκείας ως στοιχείου άρρηκτα συνδεδεμένου με την τουρκική εθνική ταυτότητα αλλά και την πολιτική σταθερότητα είναι ένας δύσκολος άθλος καθόσον προσπαθεί να εφαρμοσθεί σε έναν ετερογενή σχετικά πληθυσμό του οποίου ο μοναδικός συνδεδετικός ιστός μέχρι πρόσφατα, ήταν η ισλαμική θρησκεία. Η αντίφαση αυτή δημιουργεί ανταγωνισμό και συνθήκες κατάλληλες για οξεία ή ηπιότερη αντιπαράθεση μεταξύ κοσμικών (με κύριο εκφραστή την στρατογραφειοκρατία) και θρησκευτικών κοινωνικοοικονομικών ομάδων σε πολιτικό κυρίως επίπεδο.

Συμπερασματικά θα μπορούσαμε να πούμε ότι το Ισλάμ στην Τουρκία εμφανίζεται περισσότερο μετριοπαθές από ότι στα άλλα ισλαμικά κράτη και ταυτόχρονα αρκετά κοντά σε ορισμένες από τις επιδιώξεις και στόχους της στρατογραφειοκρατίας. Επίσης, μέχρι στιγμής, δεν φαίνεται να έχει αναπτυχθεί ένα φονταμενταλιστικό Ισλάμ όπως αυτό έχει διαμορφωθεί σε άλλες χώρες του αραβικού κόσμου και κυρίως στο Ιράν. Παρά την προαναφερθείσα μετριοπάθεια του ισλαμικού χώρου, σημαντικό ρόλο στη σημερινή ζωή της Τουρκίας, διαδραματίζει η αντιπαλότητα και ο ανταγωνισμός του στρατογραφειοκρατικού κατεστημένου έναντι του κυβερνώντος ισλαμικού χώρου για την πρωτοκαθεδρία στη πολιτική ζωή και τη μορφή του σύγχρονου τουρκικού κράτους. Στη διαμάχη παρατηρούμε μια υποχώρηση και έναν περιορισμό των εξουσιών του στρατογραφειοκρατικού χώρου αλλά δεν πρέπει να βγάζουμε γρήγορα συμπεράσματα στην πατρίδα της ανατολίτικης «ραστώνης» και του «μοιραίου». Πρέπει να λαμβάνουμε υπόψη ότι αφενός οι Τούρκοι πολίτες έχοντας αρχίσει να γεύονται την οικονομική άνοδο, ταλαντεύονται μεταξύ της ένταξης στην Ευρωπαϊκή Ένωση και του ονείρου της περιφερειακής ισλαμικής δύναμης και αφετέρου ότι το κεμαλικό στρατογραφειοκρατικό καθεστώς έχει επιδείξει ικανότητες μετάλλαξης και επιβίωσης. Η διαμάχη μεταξύ αυτών των δύο κέντρων εξουσίας εκτιμάται ότι θα συνεχιστεί και στο εγγύς μέλλον, με σταδιακά μειούμενη τη δύναμη της στρατογραφειοκρατίας αλλά και με διατήρηση μιας ελεγχόμενης και κοινά αποδεκτής ισορροπίας. Στην περίπτωση όμως που αυτή η διαμάχη, για οποιονδήποτε λόγο, ξεφύγει εκτός ορίων είναι δυνατόν να επιφέρει έξαρση της ισλαμικής ιδεολογίας με απροσδιόριστες συνέπειες, καίτοι μεγάλα τμήματα του πληθυσμού με προοδευτικό προσανατολισμό, πολύ δύσκολα θα ανεχόταν μια ριζική αλλαγή με ισλαμική κατεύθυνση.

Ταυτότητα της σύγχρονης Τουρκίας (κοσμική ή ισλαμική) και πορεία της (μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης ή ασιατική περιφερειακή υπερδύναμη) σε συνδυασμό με το πρόβλημα του κουρδικού εθνικισμού είναι τα σημεία κλειδιά του μέλλοντος της γείτονος χώρας. Τα παρακάτω δύο ερωτήματα που αναφέραμε και στην εισαγωγή μας, είναι καίρια: Η εκδήλωση του κουρδικού εθνικισμού θα συντελεστεί μέσα στα όρια μιας φιλελεύθερης, ανεκτικής και πολυεθνικής Τουρκικής Δημοκρατίας, μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ή η Τουρκία θα παραμείνει για άλλη μια φορά κλεισμένη στον εαυτό της ακολουθώντας τον δικό της ρυθμό, άσχετα με τον ρυθμό των αλλαγών που συντελούνται έξω από τα σύνορα της βιώνοντας την κατάληξη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας; Μήπως η πραγμάτωση ή η προσπάθεια πραγμάτωσης, του ονείρου της ένταξης στην Ευρωπαϊκή Ένωση, θέσει σε κίνηση τις εν υπνώσει φυγόκεντρες δυνάμεις με αποτέλεσμα τη διάσπαση της Τουρκίας; Η προσπάθεια ενσωμάτωσης της Τουρκίας στην Ευρώπη, που αποτελεί το πιο ισχυρό πολιτικό κληροδότημα του Ατατούρκ, φαίνεται ότι υπονομεύει την ίδια την ύπαρξη της φυλετικά καθαρής και κοσμικής Τουρκίας που το ίδιο το καθεστώς δημιούργησε στα πλαίσια των αρχών του κεμαλισμού.

Επιδράσεις του Εθνοτικού και Θρησκευτικού Μωσαϊκού επί της Τουρκικής Εξωτερικής Πολιτικής

Η χάραξη και υλοποίηση της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής είναι αποτέλεσμα της συνέργειας και αλληλοεπίδρασης εσωτερικών και εξωτερικών παραγόντων. Μεταξύ των εσωτερικών παραγόντων σημαντικό ρόλο κατέχει και το εθνοτικό και θρησκευτικό μωσαϊκό της Τουρκίας με ιδιαίτερη έμφαση στο πρώτο (εθνοτικό). Η σημαντικότερη επίδραση του εθνοτικού μωσαϊκού στην τουρκική εξωτερική πολιτική εστιάζεται ως επί το πλείστον στην επίδραση του κουρδικού ζητήματος. Οι κουρδικές επιδιώξεις αναφέρονται στην αναγνώριση της ιδιαίτερης εθνοτικής ταυτότητας και ορισμένων δικαιωμάτων τους ενώ για αρκετούς εθνικιστές Κούρδους φθάνουν μέχρι το σημείο της επιδίωξης της πλήρους αυτονομίας και της δημιουργίας ενός ξεχωριστού κράτους. Η επίδραση του κουρδικού ζητήματος στην τουρκική εξωτερική πολιτική είναι σημαντικότερη αλλά συγχρόνως κατά κάποιον τρόπο έμμεση, καθώς αναγκάζει την Τουρκία να προσδιορίσει την εξωτερική πολιτική της με κύριο στόχο την αντιμετώπιση του κουρδικού εθνικισμού. Άλλοι στόχοι της εξωτερικής πολιτικής που έχουν να κάνουν με σημαντικά οικονομικά συμφέροντα και ιδεολογικές προτιμήσεις και συμμαχίες έρχονται αρκετές φορές σε δευτερεύουσα θέση έναντι των επιδιώξεων που αναφέρονται σε θέματα εξωτερικής πολιτικής που αποσκοπούν στην αντιμετώπιση του κουρδικού αποσχιστικού κινδύνου.

Η τουρκική εξωτερική πολιτική προσπαθεί να αποτρέψει τις συνθήκες δημιουργίας ενός αυτόνομου κουρδικού κράτους στο Βόρειο Ιράκ που αργά ή γρήγορα θα δημιουργήσει αλυτρωτικές προσδοκίες στους κουρδικούς πληθυσμούς της περιοχής. Στην επιδίωξη αυτή δημιουργεί ετερόκλητες και προσωρινές συμμαχίες και συγκλίσεις με γειτονικά κράτη που αντιμετωπίζουν το ίδιο πρόβλημα με τον κουρδικό εθνικισμό (Ιράκ, Ιράν, Συρία). Οι προσωρινές αυτές προσεγγίσεις στο παρελθόν επετύγχαναν, συνεπικουρούντως και του διεθνούς περιβάλλοντος, αν όχι στην οριστική επίλυση του προβλήματος, τουλάχιστον στην προσωρινή αντιμετώπισή του, συνήθως μέσω μονομερών τουρκικών στρατιωτικών εισβολών ή ακόμη και διμερών στρατιωτικών συνεργασιών με σκοπό την από κοινού αποδυνάμωση των Κούρδων μαχητών. Βέβαια, οι συγκλίσεις αυτές ήταν κατά κανόνα σύντομες και περιορισμένης επιτυχίας, καθώς περιείχαν μέσα τους το σπέρμα του ανταγωνισμού, απόρροια των συγκρουόμενων λοιπών ζωτικών εθνικών συμφερόντων, των ιστορικών εμπειριών και των επιδιώξεων επικράτησης στην περιοχή. Σήμερα, η νέα διεθνής πραγματικότητα στο Βόρειο Ιράκ οδηγεί την Τουρκία σε προσωρινή σύγκλιση συμφερόντων με το Ιράκ (όπως αυτό εκφράζεται από τη σουννιτική ιρακινή πλευρά), Ιράν και Συρία. Η σύγκλιση όμως αυτή είναι αντίθετη με τις σημερινές επιδιώξεις των ΗΠΑ και του Ισραήλ και τους σχεδιασμούς τους για την ανατροπή των υπαρχόντων καθεστώτων της Συρίας και του Ιράν και τη γενικότερη μελλοντική εικόνα της περιοχής. Βλέπουμε δηλαδή, ένα στοιχείο του εθνοτικού μωσαϊκού της Τουρκίας, τους Κούρδους, να επηρεάζει έντονα την εξωτερική πολιτική της χώρας, μέχρι του σημείου να την ωθεί να κινηθεί ενδεχομένως και αντίθετα με τα συμφέροντα της βασικής της συμμαχου (ΗΠΑ). Στην παραπάνω σύγκλιση, ρόλο παίζει και η κεκαλυμμένη μέχρι σήμερα επιδίωξη στροφής προς το μουσουλμανικό κόσμο που εκφράζουν ορισμένα στοιχεία του τουρκικού κυβερνώντος ισλαμικού χώρου αφενός ως ιδεολογική προτίμηση και αντίδραση στο κοσμικό γραφειοκρατικό καθεστώς και αφετέρου ως εναλλακτική λύση στην πιθανή αποτυχία ένταξης στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Πιθανό θύμα της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής αντίδρασης στη δημιουργία ενός αυτόνομου κουρδικού κράτους στο Βόρειο Ιράκ ενδέχεται να είναι και η αφύσικη τουρκοϊσραηλινή (υπό τις ευλογίες των ΗΠΑ) προσέγγιση που επιδιώχθηκε στα πλαίσια μιας αμερικανικής πολιτικής

σταθεροποίησης και ελέγχου της περιοχής της Μέσης Ανατολής. Αντίστοιχη αρνητική επίδραση ενδέχεται να έχουν οι επιλογές της Τουρκίας για αντιμετώπιση του κουρδικού προβλήματος και στις σχέσεις της με την Ευρωπαϊκή Ένωση. Δεν πρέπει να παραβλέπεται το γεγονός ότι ορισμένες ευρωπαϊκές χώρες αναζητούν εναγωνίως την πρόφαση που θα τους επιτρέψει να εκτρέψουν την ενταξιακή πορεία της Τουρκίας σε μια ειδική σχέση. Δεν πρέπει όμως να αποκλείουμε και την περίπτωση που η ισλαμική κυβέρνηση του Ταγίπ Ερντογκάν θα επιδείξει μεγαλύτερη ευκαμψία και προσαρμοστικότητα από τη στρατογραφειοκρατία και θα επιτύχει την ομαλή συμβίωση των δύο λαών σε μια εκκοσμηκευμένη δυτικού τύπου ισλαμική δημοκρατία και σε αβαστή συνεργασία με μια αυτόνομη κουρδική οντότητα στο Βόρειο Ιράκ. Οι ιστορικές εμπειρίες της περιοχής δεν φαίνεται να επιλέγουν τους συμβιβασμούς και τις αμοιβαίες παραχωρήσεις αλλά μάλλον δείχνουν μια προτίμηση στις προσπάθειες επιβολής ριζικών και δυναμικών λύσεων των διλημμάτων και προβλημάτων.

Συμπερασματικά, η κουρδική εθνοτική μειονότητα θα συνεχίσει να αποτελεί ζωτική απειλή κατά της ακεραιότητας της Τουρκίας (κοσμικής ή ισλαμικής) και η αντιμετώπισή της θα αποτελεί προτεραιότητα της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής. Η τελευταία θα αναγκάζεται να επιλέγει προσεγγίσεις και συγκλίσεις πολλές φορές αντιπαραγωγικές και αντίθετες προς διάφορα άλλα μακροχρόνια συμφέροντα της χώρας καθώς θα προσπαθεί με βραχυπρόθεσμα μέσα να αντιμετωπίσει την κουρδική απειλή. Με αυτήν την έννοια, η επίδραση της κουρδικής μειονότητας στην τουρκική εξωτερική πολιτική (και όχι μόνο) θα συνεχίσει να είναι σημαντικότερη καθώς ανάγεται σε ζωτικό θέμα ασφάλειας της χώρας.

Οι λοιπές εθνοτικές ομάδες, στερούνται αντίστοιχης με τους Κούρδους αριθμητικής δύναμης και οργάνωσης και κατά συνέπεια δεν θέτουν ανάλογα ζητήματα αποσχίσεως από το τουρκικό κράτος. Ίσως οι Αραβόφωνοι (λόγω αριθμού και συγκέντρωσης) να διαθέτουν κάποιες δυνατότητες εκδήλωσης τάσεων αυτονομίας αλλά επί του παρόντος δεν υφίσταται οργάνωση και το κυριότερο η «μητέρα πατρίδα», Συρία, φαίνεται απρόθυμη και ανίκανη να υποστηρίξει με οποιονδήποτε τρόπο τα αιτήματά τους. Οι μειονότητες των Αζέρων, Αμπχαζίων, Αρμενίων, Ασσυρίων, Γεωργιανών, Ελλήνων, Λάζων και Τσερκέζων προσπαθούν μετά δυσκολίας να επιβιώσουν και να διατηρήσουν τις εθνικές και θρησκευτικές και πολιτιστικές ιδιαιτερότητές τους και δεν αποτελούν επί του παρόντος, άμεση απειλή κατά της ακεραιότητας του τουρκικού κράτους. Αυτό όμως δεν εμποδίζει τη συνέχιση της πολιτικής αφομοίωσης και εκτουρκισμού τους ώστε να αποφευχθεί οποιαδήποτε μελλοντική εμφάνιση (κυρίως μέσω διεθνών οργάνων και των μηχανισμών της Ευρωπαϊκής Ένωσης) εμμέσων αμφισβητήσεων της τουρκικής εθνικής ταυτότητας και της συνοχής του τουρκικού κράτους¹⁷¹. Οι εθνοτικές αυτές μειονότητες δεν διαθέτουν κατά ελάχιστο τα μέσα της άμεσης επίδρασής τους επί της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής. Η έμμεση επίδρασή τους αναφέρεται στις προσπάθειες της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής για να εκμηδενίσει τη δυνητική τους δυναμική αντίδραση και προβολής της ταυτότητας και των αιτημάτων τους και στην παρεμπόδιση ξένων χωρών ή διεθνών οργανισμών να παρεμβαίνουν με οποιονδήποτε τρόπο υπέρ τυχόν αιτημάτων τους ή για την προστασία τους.

Ακόμη όμως και μειονότητες φίλα διακείμενες προς την Τουρκία (Αλβανοί, Βόσνιοι, Τσετσένοι) ελάχιστες δυνατότητες έχουν να ασκήσουν έστω και περιορισμένη επιρροή επί της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής. Συνήθως και αυτές οι μειονότητες αποτελούν αντικείμενο εκμετάλλευσης των παραγόντων που χαράσσουν την τουρκική εξωτερική πολιτική. Η εβραϊκή μειονότητα αποτελεί μια ιδιαίτερη περίπτωση λόγω της

¹⁷¹ Χαρακτηριστικό παράδειγμα της έντονης επίδρασης του «συνδρόμου των Σεβρών» στην τουρκική πολιτική ελίτ αλλά και κοινωνία.

τουρκοϊσραηλινής προσέγγισης και του πανίσχυρου παγκόσμιου εβραϊκού lobby και αποτελεί και μια γέφυρα για την ανάπτυξη των σχέσεων αυτών των δύο χωρών. Αναπόφευκτα, μια ρήξη των σχέσεων των δύο χωρών θα συμπαρασύρει μερικώς και την προνομιακή σήμερα θέση της εβραϊκής μειονότητας. Αξίζει να αναφερθεί ότι ορισμένες από τις εθνοτικές μειονότητες που ζουν στην Τουρκία αποτελούν και εν δυνάμει όπλο της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής έναντι των χωρών προέλευσής τους (Βούλγαροι Πομάκοι και Βούλγαροι πρόσφυγες, Αμπχάζιοι,) με σκοπό τον επηρεασμό της πολιτικής ζωής (Βουλγαρία) ή ακόμη και την εκδήλωση εδαφικών διεκδικήσεων (Γεωργία). Οι λοιπές μειονότητες που αναφέρθηκαν στην εργασία, ουδεμία άμεση ή έμμεση δυνατότητα επηρεασμού της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής διαθέτουν και απλά επιδιώκουν την περιορισμένη διατήρηση ορισμένων πολιτιστικών στοιχείων τους.

Συμπερασματικά και γενικεύοντας θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι εθνοτικές ομάδες της Τουρκίας επηρεάζουν έμμεσα μόνο, κατά μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό (οι Κούρδοι), την εξωτερική πολιτική της Τουρκίας στην προσπάθεια της τελευταίας να αντιδράσει στις ενέργειές τους (υπαρκτές, δυνητικές ή φανταστικές) και να εξουδετερώσει τα πιθανά αποτελέσματά τους που αποσκοπούν (σύμφωνα με την ευρέως επικρατούσα άποψη των κοσμικών και ισλαμικών όμως κύκλων) στην υπονόμηση της τουρκικής ταυτότητας και ακεραιότητας. Ορισμένες φορές πάλι, είναι αυτή η ίδια η τουρκική εξωτερική πολιτική που επιδιώκει να χρησιμοποιήσει τις μειονότητες αυτές για την επίτευξη των στόχων της. Σε κάθε περίπτωση οι εθνοτικές μειονότητες δεν επιτυγχάνουν να διεισδύσουν στα στεγανά των μηχανισμών της εξωτερικής πολιτικής (και της πολιτικής γενικότερα) και να την επηρεάσουν άμεσα.

Το θρησκευτικό μωσαϊκό της Τουρκίας, περισσότερο περιορισμένο σε σχέση με το εθνοτικό, αποτελείται από το μουσουλμανικό στοιχείο σε ποσοστό που αγγίζει το 98,5% με κυρίαρχουσα τάση τη σουννιτική, δευτερευόντως τον Αλεβισμό και σε πολύ μικρότερο ποσοστό τον Σιιτισμό και τον Alawism. Οι μη ισλαμικές κοινότητες είναι ασήμαντες και δεν δύνανται να επηρεάσουν άμεσα την εξωτερική πολιτική με μικρή εξαίρεση τη δραστήρια εβραϊκή κοινότητα που αναφέραμε παραπάνω. Η Ορθόδοξη Χριστιανική μειονότητα, ταυτιζόμενη σε μεγάλο βαθμό με την Ελληνική μειονότητα, έμμεσα επηρεάζει την τουρκική εξωτερική πολιτική καθώς η κύρια έκφρασή της, το Οικουμενικό Ορθόδοξο Πατριαρχείο της Κωνσταντινουπόλεως, εκλαμβάνεται ως μια εν δυνάμει απειλή του τουρκικού κράτους. Ως εκ τούτου, η τουρκική εξωτερική πολιτική επεξεργάζεται συνεχώς σχέδια περιορισμού του ρόλου του Πατριαρχείου, δημιουργώντας κάθε είδους προσκόμματα στη λειτουργία του και προσπαθώντας να υποβαθμίσει τη σημασία και την οικουμενική του αποστολή και παρουσία. Στην προσπάθειά της δεν διστάζει να καταφύγει και στη χρήση παρακρατικών μηχανισμών και μεθόδων. Οι προσπάθειες αυτές της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής περιορισμού του ρόλου του Πατριαρχείου την έχουν οδηγήσει σε τριβές όχι μόνο με την ελληνική κυβέρνηση αλλά και με άλλες ευρωπαϊκές και μη χώρες.

Επανερχόμενοι στις ισλαμικές μειονότητες έχουμε να παρατηρήσουμε ότι παρά τις διαφορές τους, δεν διαθέτουν συγκρουσιακή δυναμική ούτε χαρακτηρίζονται από αγεφύρωτες διαφορές. Το σημαντικότερο είναι ότι η θρησκευτική διαίρεση μεταξύ Σουννιτών και Aleviς δεν αποτελεί συγχρόνως και εθνοτική διαίρεση, γεγονός που ειδικότερα στην περίπτωση των Κούρδων θα είχε ολέθριες συνέπειες στη σύγκρουση των δύο εθνών. Επίσης, η ύπαρξη αυτών των δύο μεγάλων μουσουλμανικών ομάδων συνδέεται ιστορικά με τη θρησκευτική διαφοροποίηση της (σουννιτικής) Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και δεν συνδέεται με κανένα τρόπο με εθνοτικές διαμάχες ή παρεμβάσεις εξωτερικών δυνάμεων. Στο πρόσφατο παρελθόν, οι δύο αυτές κύριες θρησκευτικές ομάδες της Τουρκίας, δεν προσπάθησαν να επηρεάσουν την εξωτερική

πολιτική της Τουρκίας¹⁷² καθόσον αυτό αφενός ήταν απαγορευμένο από το κοσμικό κεμαλικό κράτος και αφετέρου αυτές οι δύο κοινότητες συνήθως περιορίζοντο σε θρησκευτικά και κοινωνικά ζητήματα χωρίς να εμπλέκονται σε θέματα εξωτερικών σχέσεων ή να δείχνουν προτιμήσεις σε εξωτερικές πολιτικοθρησκευτικές τάσεις. Όπως προαναφέρθηκε, το πρόβλημα της θρησκείας της Τουρκίας δεν ανάγεται σε σύγκρουση δύο ή περισσότερων θρησκευτικών δογμάτων για την επικράτηση των αλλά στη σύγκρουση μεταξύ του κοσμικού χαρακτήρα του κράτους και της ισλαμικής μορφής του. Η σύγκρουση αυτή σίγουρα επηρεάζει και τη διαμόρφωση της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής και πιθανόν να μας επιφυλάξει εκπλήξεις στο εγγύς μέλλον σχετικά με τους εξωτερικούς προσανατολισμούς της χώρας.

Συμπερασματικά, η χάραξη και υλοποίηση της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής είναι μια σύνθετη πολύπλοκη διαδικασία επηρεαζόμενη από πολλούς πρωταγωνιστές και δευτεραγωνιστές και αποτελεί το αποτέλεσμα της συνέργειας και αλληλοεπίδρασης διαφόρων εσωτερικών και εξωτερικών παραγόντων. Σήμερα οι κορυφαίοι πρωταγωνιστές που επηρεάζουν την τουρκική εξωτερική πολιτική είναι ακόμα η στρατογραφειοκρατία και πρόσφατα οι εκπρόσωποι του ισλαμικού χώρου που ελέγχουν, σε σημαντικό πλέον βαθμό και με ανοδικό ρυθμό, την πολιτική εξουσία. Η εθνική ασφάλεια και η διατήρηση της ενότητας του τουρκικού κράτους συνεχίζουν να αποτελούν την κύρια προτεραιότητα της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής. Η έμμεση επίδραση του εθνοτικού μωσαϊκού στην εξωτερική πολιτική της Τουρκίας (ως αντίδραση του τουρκικού κράτους) είναι σημαντικότερη στην περίπτωση των Κούρδων καθώς συνδέεται με την ακεραιότητα του τουρκικού κράτους ενώ με τις υπόλοιπες εθνότητες ή θρησκευτικές μειονότητες η έμμεση αυτή επίδραση μειώνεται ανάλογα με την κατάσταση της απειλής που αντιπροσωπεύει η κάθε μειονότητα. Άμεση επίδραση των εθνοτικών μειονοτήτων επί της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής ουσιαστικά δεν υφίσταται (με την έννοια του άμεσου επηρεασμού της από τις ενέργειες και επιδιώξεις των μειονοτήτων).

Σε κάθε περίπτωση, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η Τουρκία διέρχεται μια μεταβατική περίοδο κρίσιμη για την ίδια και την ταυτότητά της. Το ερώτημα που τίθεται και το πείραμα που εκτελείται αφορούν τη δυνατότητά της να συνεχίσει με επιτυχία τον εκτουρκισμό των διαφόρων εθνοτήτων και να διατηρήσει την ισορροπία κοσμικού κράτους και Ισλαμισμού. Το πείραμα αυτό εξελίσσεται στις αντικρουόμενες συνθήκες της αναζήτησης ρόλου περιφερειακής δύναμης και παράλληλα της ένταξής της στην ευρωπαϊκή οικογένεια. Εάν το πείραμα πετύχει, πιθανόν να έχουμε μια νέα περιφερειακή δύναμη και συνεπακόλουθα, αργά ή γρήγορα, μια ελληνική πολιτική «φινλανδοποίησης». Εάν το πείραμα αποτύχει, τότε η αστάθεια θα επικρατήσει στη γείτονα χώρα, ευνοώντας τυχολογισμούς και συγκρούσεις, μέχρι την ημερομηνία που η κοινωνική, θρησκευτική και εθνοτική ανομοιογένεια υπό τις κατάλληλες συνθήκες θα επιφέρει την οριστική μεταβολή της σημερινής εικόνας της Τουρκίας. Φυσικά υφίσταται και η ευκαία πιθανότητα της σταδιακής «εξημέρωσης», «εκδημοκρατισμού» και «εξευρωπαϊσμού» της, αλλά το ιστορικό παρελθόν και οι ρεαλιστικές θεωρίες στις οποίες στηρίζεται η παρούσα διατριβή, δεν επιτρέπουν τη σχετική αισιοδοξία.

¹⁷² Η προσπάθεια προσέγγισης του μουσουλμανικού χώρου πρέπει να ιδωθεί ως μια γενικότερη τάση του ισλαμικού χώρου της Τουρκίας και δεν δύναται να αποδοθεί αποκλειστικά στην επίδραση κάποιας από τις κύριες ισλαμικές κοινότητες (Σουννίτες, Aleviς) της χώρας.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ “Α” ΣΤΗΝ
ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

A. ΒΙΒΛΙΑ

1. Ανθεμίδης Αχιλλέας, Τουρκία: Η χώρα των Θρησκευτικών και Εθνικών Μειονοτήτων, Εκδόσεις Κυριακίδη, 1995.
2. Alford Andrews, Ethnic Groups in the Republic of Turkey, Wiesbaden 2002.
3. Bozdogan Sibel & Resat Kasaba, Rethinking Modernity and National Identity in Turkey, University of Washington Press, 1997.
4. Γιαλλουρίδης Χριστόδουλος, Η Τουρκία σε Μετάβαση, Εκδόσεις Σιδέρη, 1999.
5. Γεωργιάς Κων/νος-Καραμπελιάς Γεράσιμος, Τουρκία Ισλάμ και Κρίση του Κεμαλισμού, Εναλλακτικές Εκδόσεις, 2001.
6. Cagaptay S., Islam, Secularism and Nationalism in Modern Turkey, Routledge Press, 2006.
7. Chabry Laurent, Chabry Annie, Οι Μειονότητες Εθνικές και Θρησκευτικές στη Μέση Ανατολή, τα Αίτια των Συγκρούσεων, Εκδόσεις Θετίλη, 1987.
8. Dundar Fuat, Οι Μειονότητες στην Τουρκία, Εκδόσεις INFOGNOMON, 2003.
9. ΕΛΙΑΜΕΠ, Βερέμης Θάνος, Η Τουρκία Σήμερα, Εκδόσεις Παπαζήσης, 1995.
10. ΕΛΙΑΜΕΠ, Βερέμης Θάνος – Ντόκος Θάνος, Η Σύγχρονη Τουρκία, Εκδόσεις Παπαζήση, 2002.
11. Ήφαιστος Παναγιώτης, Οι Διεθνείς Σχέσεις ως Αντικείμενο Επιστημονικής Μελέτης στην Ελλάδα και στο Εξωτερικό, Εκδόσεις Ποιότητα, 2004.
12. Καραγιάννης Μάνος, Η Τουρκική Εξωτερική Πολιτική στον Καύκασο, Εκδόσεις Παπαζήση, 2006.

13. Καραμπελιάς Γεράσιμος, Ο Ρόλος των Ενόπλων Δυνάμεων στην Πολιτική Ζωή της Τουρκίας και της Ελλάδας, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, 2001.
14. Καραμπελιάς Γεράσιμος, Τουρκία, Ισλάμ και Κρίση του Κεμαλισμού, Εναλλακτικές Εκδόσεις, 2001.
15. Καραμπελιάς Γεράσιμος, Τουρκία: Θρησκεία, Κοινωνία και Πολιτική, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, 2004.
16. Κέντρο Ποντιακών Μελετών, Η Πολυεθνική Τουρκία, Εκδόσεις Γόρδιος, 1993.
17. Keohane R.O., Neorealism and its Critics, Εκδόσεις New York: Columbia University Press, 1986.
18. Μάζης Ιωάννης, Γεωπολιτική: Η Θεωρία και η Πράξη, Εκδόσεις Παπαζήση, 2002.
19. Μάζης Ιωάννης, Η Γεωγραφία του Ισλαμιστικού Κινήματος στη Μέση Ανατολή, Εκδόσεις Παπαζήση, 2006.
20. Μουτσόγλου Βασίλης, Η Τουρκία στο Μεταβαλλόμενο Διεθνές Περιβάλλον και οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις, Εκδόσεις Παπαζήση, 2000.
21. Μυστακίδου Λιάνα, Οι Αλεβήδες στη Σύγχρονη Τουρκία, Εκδόσεις Γόρδιος, 1997.
22. Mango Andrew, Turkey the Challenge of a New Role, Center for Strategic and International Studies, Washington D.C., 1994.
23. Morgenthau Hans, Politics Among Nations, Εκδόσεις New York: Knopf, 1949.
24. Πεσμαζόγλου Στέφανος, Ευρώπη-Τουρκία. Ιδεολογία και Ρητορεία, Εκδόσεις Θεμέλιο, 1993.
25. Robins Philip, Στρατός και Διπλωματία, Εκδόσεις Σύγχρονοι Ορίζοντες, 2003.
26. Χειλαδάκης Νίκος, Τουρκία: Ο Γίγαντας με τα Γυάλινα Πόδια, Εκδόσεις Κάδμος, 2000.
27. Waltz K., Theory of the International Politics, Εκδόσεις Mass.: Addison-Wesley, 1979.
28. White J., Islamist Mobilization in Turkey, University of Washington Press, 2003.

B. ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ-ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

29. Γεωστρατηγική Περιοδικό, Άρθρο: Τουρκία, Ιράν, Συρία: Ανταγωνισμός και Συγκλίσεις, Σαλαπασίδης Γεώργιος, Εκδόσεις Ινστιτούτου Αμυντικών Αναλύσεων, Μάιος-Αύγουστος 2007.
30. Περιοδικό Γεωστρατηγική, Άρθρο: Οι «Νεοσυντηρητικοί» των ΗΠΑ και ο Πόλεμος στο Ιράκ, Ευρυβιάδης Μάριος, Εκδόσεις Ινστιτούτου Αμυντικών Αναλύσεων, Μάιος-Αύγουστος 2004.
31. Hurriyet, τουρκική εφημερίδα, 16 Οκτωβρίου 1991.

Γ. ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ

32. CIA, επίσημη ιστοσελίδα: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tu.html>
33. Ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών: <http://www.mfa.gr>
34. Τουρκικό Υπουργείο Εξωτερικών: <http://www.mfa.gov.tr>
35. Wikipedia, ιστοσελίδα εγκυκλοπαίδειας: <http://el.wikipedia.org>

ΠΙΝΑΚΕΣ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗΣ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΓΕΝΙΚΗ ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ
28 Οκτωβρίου 1927

(Μητρική γλώσσα ανά νομό)

ΝΟΜΟΙ	Τουρκικά	Ρωμικά	Αρμενικά	Γαλλικά	Ιταλικά	Αγγλικά	Αραβικά	Περσικά	Εβραϊκά	Τσερκέζικα	Κουρδικά	Ταταρικά	Αλβανικά	Βουλγαρικά	Άγνωστε Γλώσσες
Αντάνα-Αδάνα	206.386	519	21	56	63	22	11.956	42	56	2.048	5.744	3	136	21	645
Α. Καράχισάρ	256.908	71	6	4	1	-	10	31	8	1.572	139	4	35	23	565
Άκσαρά	118.421	1	3	-	-	-	5	-	-	207	8.141	251	-	-	2
Αμάσεια	107.546	2	938	1	5	6	4	1	3	1.535	3.256	386	389	15	797797
Άνκαρα-Άγκυρα	376.744	179	608	89	102	30	47	63	463	828	21.430	1.177	742	654	1.564
Αττάλεια	82.514	-	2	1	-	-	-	64	-	38	19	17	-	-	7.411
Αρτβίν	202.118	1.324	3	-	7	-	78	-	35	603	151	-	3	3	47
Αιντιν- Αιδίνιο	210.144	1.322	4	7	12	15	15	-	-	64	198	21	503	92	144
Μπαλίκεσίρ (Παλαιόκαστρο)	402.514	1.513	26	29	21	6	24	-	28	6.435	902	1.849	307	1.522	5.890
Μπαγιαζίτ	43.570	-	1	-	-	-	-	3	-	15	60.926	-	-	-	71
Μπίλετζικ (Βηλόκωμα)	109.694	1	79	1	4	1	1	1	23	2.293	2	35	174	1.276	75
Μπίτλις	20.689	-	285	-	-	-	378	1	-	1.119	67.678	-	-	-	481
Μπόλου	202.634	18	-	-	-	-	3	3	2	12.082	289	185	115	3	2.912
Μπούρντουρ	83.387	34	5	6	-	-	19	-	-	-	110	-	-	7	46
Μπούρσα-Προύσα	382.251	1.445	2	50	18	10	27	4	1.718	4.311	448	325	1.181	1.261	8.544
Τζ. Μπερεκέτ	97.176	641	-	4	17	-	1.247	7	1	499	7.211	62	389	14	426
Τσανάκκαλε Δαρδανέλλια	167.020	7.938	28	8	59	15	4	-	1.303	3.680	27	6	321	299	1.027
Τσάνκιρι (Γάγγρα)	157.074	-	-	-	1	1	1	-	-	-	81	-	4	4	53
Τσόρουμ	230.077	-	92	1	-	-	-	-	1	5.297	12.31	122	11	-	14
Ντενίζλι	244.394	73	1	-	6	-	5	-	1	281	173	42	33	13	26
Ντιγιάρμακίρ	56.151	-	955	1	-	-	2.206	33	78	6	132.209	-	5	1	550
Εντίρνε- Αδριανούπολη	140.600	19	60	39	55	8	16	-	5.876	5	111	5	239	3.276	531
Έλαζιγ	97.657	8	2.399	1	-	-	19	-	1	8	112.493	-	26	-	105

ΠΙΝΑΚΕΣ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗΣ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΝΟΜΟΙ	Τουρκικά	Ρωμαίικα	Αρμενικά	Γαλλικά	Ιταλικά	Αγγλικά	Αραβικά	Περσικά	Εβραϊκά	Τσερκέζικα	Κουρδικά	Ταταρικά	Αλβανικά	Βουλγαρικά	Άγνωστε Γλώσσες
Έρζινταν	77.149	9	66	1	-	-	7	32	42	96	54.877	6	9	1	30
Έρζουρουμ Έρζερούμ	231.018	6	14	-	-	-	4	34	-	137	36.422	-	10	1	2.780
Εσκίσεχίρ	147.882	66	5	24	12	3	9	1	26	1.227	674	3.117	261	278	747
Γκαζιάντεπ	195.336	36	5	4	1	6	3.544	5	37	99	16.348	1	268	-	72
Γκιρέσουν- Κερασούντα	164.457	-	2	13	12	5	1	-	7	2	21	-	4	12	497
Γκοιμουσχανέ- Αργυρούπολη	120.179	5	3	-	1	-	-	-	-	47	1.943	-	-	-	53
Χακκάρι	1.044	-	-	-	-	-	4	-	74	4	17.005	937	-	-	53
Ίτσελ	90.801	53	-	-	1	12	49	-	-	-	5	-	-	-	19
Ισπάρτα Σπάρτη	143.856	254	-	4	1	-	10	-	-	10	162	-	26	4	110
Ιστανμπούλ- Κωνσταντινούπολη	574.592	91.902	45.255	6.021	4.890	1.327	3.092	1.069	39.199	112	1.692	456	6.148	4.985	13.704
Ίζμιρ-Σμύρνη	487.825	7.531	26	1.726	1.384	369	447	21	16.800	645	1.253	101	2.260	1.368	4.249
Κάρς	160.192	-	21	1	-	-	1	111	29	157	42.945	384	3	2	1.000
Καστάμονου- Κασταμονή	332.523	-	1.660	1	9	-	3	1	-	4	1.580	3	29	8	680
Κάισερι- Καισάρεια	231.297	2	435	25	7	8	2	1	6	13.616	4.780	2	748	10	395
Κιρκλάρελι- Σαράντα Εκκλησιές	104.697	26	2	1	-	-	4	-	912	18	86	4	693	841	1.705
Κίρσεχίρ	118.393	-	1	-	-	-	1	-	-	298	8.160	26	19	-	3
Κοτζάελί (Νικομήδεια)	259.593	899	7	5	3	-	24	3	4	8.959	1.207	53	506	1.207	14.130
Κόνια -Κόνιο	478.189	23	64	29	13	-	119	7	13	1.769	21.396	1.227	737	35	763
Κιουτάχεια	301.064	78	34	10	29	2	-	3	4	20	54	7	269	109	743
Μαλάτεια	175.815	7	2.625	1	1	-	6	-	1	10	123.323	-	-	11	82
Μανίσα	369.933	746	-	9	3	-	149	31	243	380	621	3	783	569	543
Μάρας	155.279	15	8	1	2	2	39	2	78	3.010	26.857	11	170	27	1.354
Μάρντιν	11.864	25	22	11	7	3	51.734	-	71	15	109.841	1	49	1	6.812
Μέρσιν Μερσίνα	103.644	1.611	16	46	88	20	12.661	38	77	191	571	-	43	4	9

ΠΙΝΑΚΕΣ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗΣ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

NOMOI	Τουρκικά	Ρωμικά	Αρμενικά	Γαλλικά	Ιταλικά	Αγγλικά	Αραβικά	Περσικά	Εβραϊκά	Τσερκέζικα	Κουρδικά	Ταταρικά	Αλβανικά	Βουλγαρικά	Άγνωστε Γλώσσες
Μούγλα	173.881	652	-	4	10	33	74	-	186	2	127	-	163	109	149
Νίγντε Νίγδη	163.732	90	5	-	-	-	16	1	-	246	231	61	1.009	596	69
Όρντου (Κοτύωρα)	192.973	2	249	3	3	1	162	-	-	139	132	-	-	-	8.690
Ρίζε Ριζούντα	171.578	1	-	-	1	3	-	-	-	-	8	-	-	-	66
Σάμσουν Σαμψούντα	261.501	27	220	20	66	9	11	11	53	5.616	1.554	173	849	64	3.891
Σίιρτ	5.479	1	265	2	-	-	20.178	-	-	7	75.962	-	-	-	539
Σίνοπ Σινώπη	163.134	2	940	3	5	1	-	-	-	1.952	810	-	220	4	2.894
Σίβας Σεβάστεια	275.533	411	4.122	1	-	9	4	3	-	4.381	42.271	31	1	-	2.784
Σεμπίν Καράχιασαρ	108.003	-	25	-	-	-	5	1	-	7	686	2	1	-	5
Τεκίρνταγ Ραιδεστός	127.139	32	186	9	10	-	41	-	1.197	1	68	5	435	1.772	551
Τόκατ Τοκάτη	246.610	19	982	8	13	-	65	28	63	7.131	6.080	6	359	37	1.662
Τράμπζον Τραπεζούντα	289.804	64	98	47	13	5	-	24	-	4	61	8	-	-	175
Ούρφα	82.182	-	63	2	-	-	25.593	-	44	7	82.788	1	-	-	6.188
Βάν	17.399	-	-	-	-	2	72	7	123	3	57.723	-	-	-	-
Γιόζγκατ (Υοζγάτη)	198.566	-	1.801	-	1	-	5	-	-	2.652	5.020	349	990	-	113
Ζόνγκουλντακ	268.005	119	-	126	291	4	72	-	14	1	53	-	63	15	146
ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ	11.777.810	119.822	64.745	8.456	7.248	1.938	134.273	1.687	68.900	95.901	1.184.446	11.465	21.774	20.554	110.469

**ΠΙΝΑΚΕΣ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗΣ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ**

**Απογραφή του 1935
Μητρική γλώσσα και επάγγελμα**

ΓΛΩΣΣΕΣ	Αγροτικά επαγγέλματα	Βιοτεχνία και μικροτεχνία	Εμπόριο	Μεταφορές και επικοινωνία	Γενική διεύθυνση και υπηρεσίες, Ελεύθερα επαγγέλματα	Οικιακά και προσωπικά επαγγέλματα	Ανεπάγγελτοι ή αγνώστου επαγγέλματος	ΣΥΝΟΛΟ
Τουρκικά	5.630.136	589.882	185.567	110.638	375.390	37.725	6.969.735	13.899.073
Αμπαζικά	5.812	77	44	6	82	10	4.068	10.099
Περσικά	584	101	197	34	39	7	1.091	2.053
Γερμανικά	76	569	637	107	773	223	2.662	5.047
Αραβικά	40.551	6.910	2.785	1.326	1.705	473	99.937	153.687
Αλβανικά	8.285	1.540	994	185	283	113	11.354	22.754
Βοσνιακά	9.298	1.647	451	236	287	73	12.621	24.603
Βουλγαρικά	7.206	878	380	65	299	57	9.360	18.245
Τσεχικά	6	33	19	5	34	7	96	202
Τσερκέζικα	46.962	1.252	238	112	735	42	42.631	91.972
Αρμενικά	5.280	9.362	3.724	352	1.733	1.127	36.017	57.599
Φλαμανδικά	4	10	6	47	26	6	31	130
Γαλλικά	28	263	714	40	708	89	3.539	5.381
Γεωργιανά	32.215	681	144	79	337	10	23.749	57.325
Ουκρανικά	6	12	9	-	6	2	48	83
Αγγλικά	10	68	201	98	265	26	814	1.482
Ισπανικά	65	1.657	3.854	189	326	284	9.767	14.242
Σουηδικά	2	6	10	21	17	5	53	114
Ιταλικά	23	310	596	112	444	62	3.056	4.633
Κοπτικά	1.385	1.990	96	48	115	29	4.192	7.855
Κουρδικά	622.020	14.378	3.907	4.797	9.082	2.045	824.017	1.480.246
Λαζικά	31.265	2.369	425	558	405	21	28.210	63.253
Πολωνικά	108	49	39	3	37	4	254	494
Ουγγρικά	14	252	50	9	113	27	420	885
Πομακικά	17.002	405	89	19	144	5	14.997	32.661
Ρουμανικά	233	47	20	12	31	10	346	699
Ρωμαίικα	11.292	13.818	8.021	1.488	3.176	2.933	68.107	108.725
Ρωσικά	952	755	325	75	336	148	2.398	4.810
Σερβοκροατικά	1.436	378	167	36	115	58	2.179	4.369
Ταταρικά	4.597	1.041	298	269	170	45	9.194	15.615
Εβραϊκά	285	5.161	5.766	584	940	759	29.112	42.607
Υπόλοιπες γλώσσες	2.976	646	427	61	178	34	8.164	12.466
Άγνωστες γλώσσες	63	24	8	2	7	3	13.926	14.033
Σύνολο άγνωστων γλωσσών	849.932	66.539	32.741	10.796	22.948	8.731	1.266.510	
ΣΥΝΟΛΟ	6.470.068	656.421	218.308	121.614	398.338	46.456	8.236.245	16.157.450

**ΠΙΝΑΚΕΣ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗΣ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ**

**Ο πληθυσμός ανάλογα με τη θρησκεία
και το επίπεδο εκπαίδευσης**

ΜΗΤΡΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ	Εγγράμματοι	Λειτουργικά Αναλφάβητοι	Αναλφάβητοι	ΣΥΝΟΛΟ
Τουρκικά	2.254.969	36.401	11.607.703	13.899.073
Αμπχαζικά	1.993	25	8.081	10.099
Περσικά	426	20	1.607	2.053
Γερμανικά	4.058	60	929	5.047
Αραβικά	9.349	165	145.173	153.687
Αλβανικά	4.233	107	18.414	22.754
Βοσνιακά	4.192	78	20.343	24.603
Βουλγαρικά	3.869	72	14.304	18.245
Τσεχικά	120	2	78	202
Τσερκέζικα	13.817	310	77.845	91.972
Αρμενικά	26.646	892	3.061	57.599
Φλαμανδικά	62	4	64	130
Γαλλικά	4.071	98	1.212	5.381
Γεωργιανά	9.082	138	48.105	57.325
Ουκρανικά	44	2	37	83
Αγγλικά	1.005	28	449	1.482
Ισπανικά	7.469	109	6.664	14.242
Σουηδικά	65	1	48	114
Ιταλικά	3.595	106	972	4.633
Κοπτικά	164	2	7.689	7.855
Κουρδικά	27.739	1.059	1.451.448	1.480.246
Λαζικά	9.806	257	53.190	63.253
Πολωνικά	301	13	180	494
Ουγγρικά	630	2	153	885
Πομακικά	5.592	64	27.005	32.661
Ρουμανικά	186	1	512	699
Ρωμαίικα	52.548	1.719	54.468	108.725
Ρωσικά	2.346	40	2.424	4.810
Σερβοκροατικά	1.175	11	3.183	4.369
Ταταρικά	4.269	82	11.264	15.615
Εβραϊκά	22.011	281	20.315	42.607
Υπόλοιπες Γλώσσες	746	19	11.701	12.466
Άγνωστες Γλώσσες	70	2	13.953	14.033
ΣΥΝΟΛΟ	1.475.748	42.130	13.639.572	16.157.450

**ΠΙΝΑΚΕΣ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗΣ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ**

**ΓΕΝΙΚΗ ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ
21 Οκτωβρίου 1945**

(Ο πληθυσμός με βάση τη μητρική και τη δεύτερη γλώσσα)

ΔΕΥΤΕΡΗ ΓΛΩΣΣΑ	ΜΗΤΡΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ																
	Τουρκικά	Αμχαζικά	Περσικά	Γερμανικά	Αραβικά	Αλβανικά	Βοσνιακά	Βουλγαρικά	Τσεχικά	Τσερκέζικα	Αρμενικά	Φλαμανδικά	Γαλλικά	Γεωργιανά	Ουκρανικά	Αγγλικά	Ισπανικά
Τουρκικά	16133313	6936	358	929	60382	11526	10900	7456	127	55105	47728	29	2488	33591	22	571	8277
Αμχαζικά	1152	1556	-	-	76	1	1	1	-	4	2	1	-	3	-	-	-
Περσικά	1110	-	279	1	30	3	-	1	-	-	11	-	1	-	-	1	4
Γερμανικά	12744	1	6	321	37	6	7	13	29	4	158	1	373	5	-	52	41
Αραβικά	55094	1	22	5	176633	31	5	28	2	65	61	-	22	-	-	8	4
Αλβανικά	15775	2	1	1	10	1730	14	5	-	1	8	1	2	-	-	2	-
Βοσνιακά	9492	-	-	1	9	5	2271	8	3	17	-	-	1	1	-	-	2
Βουλγαρικά	38173	2	4	6	28	54	17	811	-	4	20	-	12	-	-	1	22
Τσεχικά	358	2	-	15	7	-	1	2	27	2	-	-	5	-	-	3	-
Τσερκέζικα	9719	3	-	1	8	1	3	1	-	11252	3	1	1	2	-	2	1
Αρμενικά	11448	7	-	-	46	1	1	1	-	2	3357	-	37	11	2	2	3
Φλαμανδικά	43	1	-	3	1	-	-	-	-	-	-	5	2	-	-	-	-
Γαλλικά	57896	6	54	702	386	62	6	123	35	7	3318	4	335	28	5	735	1837
Γεωργιανά	9297	1	-	1	-	-	-	-	-	2	1	-	2	6374	-	-	1
Ουκρανικά	63	-	-	-	5	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Αγγλικά	20453	1	13	211	83	13	3	9	9	2	607	1	632	5	-	270	92
Ισπανικά	1282	1	-	2	3	2	-	-	-	-	3	-	50	1	-	12	722
Σουηδικά	70	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	-	1	-	-	2	-
Ιταλικά	1521	-	-	26	9	22	-	10	-	-	64	1	412	3	-	12	31
Κοπτικά	1237	4	-	-	1	1	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Λαζικά	4917	3	4	-	-	-	-	-	-	3	5	-	-	2	-	-	-
Πολωνικά	115	-	-	8	-	1	-	-	-	-	1	8	-	-	-	2	3
Ουγγρικά	368	-	-	19	-	1	4	-	-	1	-	4	1	-	4	1	-
Πομακικά	5584	-	1	-	1	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Ρουμανικά	10274	1	-	7	3	7	-	3	-	1	5	-	8	-	1	6	2
Ρωμαίικα	61201	5	11	39	49	624	9	241	1	4	714	-	755	4	-	58	92
Ρωσικά	6558	3	4	25	11	9	7	9	2	12	28	1	46	31	1	15	6
Σερβοκροατικά	19463	-	1	7	4	60	22	13	4	2	-	-	7	2	-	1	-
Ταταρικά	2224	1	1	1	2	2	3	-	-	3	1	-	-	-	-	1	-
Εβραϊκά	2492	4	1	3	4	1	1	13	7	4	5	-	18	1	-	-	9
Κουρδικά	104110	21	21	6	9356	1	1	2	56	192	76	61	4	10	4	-	2
Υπόλοιπες Γλώσσες	536	-	-	1	18	1	1	-	-	2	-	-	7	-	-	12	-
Άγνωστες Γλώσσες	55	-	-	1	2	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
ΣΥΝΟΛΟ	16598037	8602	781	2342	247204	14165	13280	8750	303	66691	56179	106	5233	40076	40	1773	11152

**ΠΙΝΑΚΕΣ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗΣ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ**

**ΓΕΝΙΚΗ ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ
21 Οκτωβρίου 1945**

(Ο πληθυσμός με βάση τη μητρική και τη δεύτερη γλώσσα)

ΔΕΥΤΕΡΗ ΓΛΩΣΣΑ	ΜΗΤΡΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ																
	Σουηδικά	Ιταλικά	Κοπτικά	Λαζικά	Πολωνικά	Ουγγρικά	Πομακικά	Ρουμανικά	Ρωμαίικα	Ρωσικά	Σερβοκροατικά	Ταταρικά	Εβραϊκά	Κουρδικά	Υπόλοιπες Γλώσσες	Άγνωστες Γλώσσες	ΣΥΝΟΛΟ
Τουρκικά	20	923	3371	39293	348	260	10287	711	70713	2846	3274	7430	39112	450932	2639	109	17012056
Αμπαζικά	-	-	2	1	1	-	-	-	2	1	-	-	-	17	-	-	2821
Περσικά	-	-	-	2	1	-	1	-	291	6	1	1	6	17	4	-	171
Γερμανικά	7	32	1	-	52	163	-	5	186	66	32	-	117	40	30	-	14529
Αραβικά	-	-	-	-	-	-	-	5	2	138	1	-	1	39	4343	414	236964
Αλβανικά	-	-	-	-	-	-	1	-	121	1	16	-	-	6	4	-	17701
Βοσνιακά	-	2	1	-	-	-	8	-	29	-	3	4	11	2	-	-	11870
Βουλγαρικά	-	2	-	-	1	4	10	5	65	10	19	11	124	21	1	-	39427
Τσεχικά	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2	-	-	2	150	4	-	581
Τσερκέζικα	-	-	1	-	-	-	-	-	3	1	-	2	1	23	-	3	21032
Αρμενικά	-	2	1	1	3	-	-	-	120	11	-	1	2	115	1	-	15175
Φλαμανδικά	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	-	-	-	5	-	-	63
Γαλλικά	13	1245	5	5	131	98	-	104	8037	463	153	4	6028	39	80	1	81950
Γεωργιανά	-	1	-	8	3	-	2	-	9	2	-	-	3	4	-	-	15711
Ουκρανικά	-	1	-	-	-	-	-	-	2	-	1	-	1	2	1	-	83
Αγγλικά	14	36	-	1	28	20	-	9	817	83	17	2	277	20	71	-	23799
Ισπανικά	-	-	1	1	-	5	-	2	19	1	-	-	47	-	-	-	2054
Σουηδικά	1	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	4	-	10	3	-	95
Ιταλικά	-	83	1	-	3	10	-	4	522	4	17	-	126	7	1	-	2889
Κοπτικά	-	-	1040	-	-	-	-	2	1	-	1	2	-	1	-	-	2299
Λαζικά	-	-	3	7662	2	-	-	-	3	5	1	1	2	5	-	-	12618
Πολωνικά	-	-	-	1	31	-	-	-	3	5	1	-	5	-	-	-	184
Ουγγρικά	-	-	3	-	-	31	1	2	6	-	5	1	5	3	1	-	461
Πομακικά	-	-	-	1	-	-	2671	-	3	-	-	-	-	1	1	-	8265
Ρουμανικά	-	1	14	-	1	2	31	74	43	2	1	93	3	3	-	-	10586
Ρωμαίικα	1	286	3	2	8	1	13	18	7374	54	56	5	460	12	9	1	72110
Ρωσικά	1	11	-	6	35	5	-	3	93	517	9	17	33	37	7	-	7542
Σερβοκροατικά	-	3	2	-	-	3	-	-	35	4	452	6	2	19	-	-	20118
Ταταρικά	-	-	-	2	1	-	-	-	3	-	7	2458	-	8	-	-	4718
Εβραϊκά	-	1	-	-	2	-	-	-	26	2	4	-	4560	198	4	-	7360
Κουρδικά	-	11	14	1	2	-	3	1	10	1	18	4	45	1020402	3097	-	1137532
Υπόλοιπες Γλώσσες	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2	1	-	8	67	5065	3	5725
Άγνωστες Γλώσσες	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9	-	-	-	3	7	14	92
ΣΥΝΟΛΟ	57	2640	4463	46987	653	602	13033	942	88680	4100	4100	10047	51019	1476562	11444	131	18790174

**ΠΙΝΑΚΕΣ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗΣ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ**

**ΓΕΝΙΚΗ ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ
21 Οκτωβρίου 1945**

(Κατανομή του πληθυσμού σύμφωνα με τη μητρική γλώσσα και τη θρησκεία)

ΜΗΤΡΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ	ΘΡΗΣΚΕΙΑ										ΣΥΝΟΛΟ
	Ισλάμ	Καθολικοί	Ορθόδοξοι	Προτεστάντες	Αγνώστου δόγματος	Γρηγοριανοί	Ιουδαϊσμός	Άθεοι	Υπόλοιπες θρησκείες	Άγνωστες θρησκείες	
Τουρκικά	16546681	4955	10705	1099	17581	3847	11836	298	1017	18	16598037
Αρμπαζικά	8585	6	4	5	5	1	1	-	-	-	8602
Περσικά	722	1	10	-	1	1	42	-	4	-	781
Γερμανικά	343	699	39	657	1	10	568	22	3	-	2342
Αραβικά	235668	964	7071	244	92	617	1027	1	1517	3	247204
Αλβανικά	12663	23	1446	1	11	13	2	-	6	-	14165
Βοσνιακά	13260	1	7	-	1	1	9	1	-	-	13280
Βουλγαρικά	7277	32	13258	8	7	27	69	-	4	1	8750
Τσεχικά	192	81	6	10	-	1	13	-	-	-	303
Τσερκέζικα	66681	1	5	-	-	3	1	-	-	-	66691
Αρμενικά	3396	2295	2880	979	42019	4301	124	40	136	9	56179
Φλαμανδικά	19	12	10	3	-	-	-	-	62	-	106
Γαλλικά	256	3438	208	193	58	30	925	6	17	2	5233
Γεωργιανά	39870	21	23	-	-	1	159	-	-	2	40076
Ουκρανικά	30	6	2	-	-	2	-	-	-	-	40
Αγγλικά	104	354	87	1117	14	42	48	5	2	-	1773
Ισπανικά	106	122	30	8	7	7	10866	3	3	-	11152
Σουηδικά	15	4	-	38	-	-	-	-	-	-	57
Ιταλικά	134	2215	42	4	3	2	234	-	5	1	2640
Κοπτικά	4283	3	1	1	1	-	3	133	38	-	4463
Λαζικά	46979	2	3	-	-	-	3	-	-	-	46987
Πολωνικά	99	343	21	26	-	6	154	1	3	-	653
Ουγγρικά	81	354	17	82	-	12	53	1	2	-	602
Πομακικά	13026	3	3	-	-	-	1	-	-	-	13033
Ρουμανικά	719	36	137	6	5	5	32	1	1	-	942
Ρωμαίικα	9898	4546	73083	141	177	460	290	2	80	3	88680
Ρωσικά	581	76	2441	44	10	348	220	22	184	174	4100
Σερβοκροατικά	3544	224	306	6	2	10	8	-	-	-	4100
Ταταρικά	10037	1	5	-	-	-	2	-	2	-	10047
Εβραϊκά	602	22	57	14	43	16	50216	5	42	2	51019
Κουρδικά	1469570	273	281	335	148	712	23	9	5208	3	1476562
Υπόλοιπες Γλώσσες	2223	829	3580	195	74	237	36	11	4246	3	11444
Άγνωστες γλώσσες	47	8	4	2	-	70	-	-	-	-	131
ΣΥΝΟΛΟ	18497801	21950	103839	5213	60260	10782	76965	561	12582	221	18790174

ΠΙΝΑΚΕΣ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗΣ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΓΕΝΙΚΗ ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ
21 Οκτωβρίου 1945
Μορφωτικό επίπεδο και θρησκεία

ΘΡΗΣΚΕΙΑ	Εγγράμματοι	Λειτουργικά Αναλφάβητοι	Αναλφάβητοι	ΣΥΝΟΛΟ	Ποσοστό (%) Εγγράμματων	Ποσοστό (%) Αναλφάβητων
Ισλάμ	4384654	34466	14078681	18497801	23.9	76.1
Χριστιανισμός	120548	1937	79559	202044	60.6	39.4
Ιουδαϊσμός	50087	334	26544	76965	65.5	34.5
Άθεοι	114	4	443	561	21.0	79.0
Υπόλοιπες Θρησκείες	1076	11	11495	12582	8.6	91.4
Άγνωστες Θρησκείες	35	-	186	221	15.8	84.2
ΣΥΝΟΛΟ	4556514	36752	14196908	18790174	24.4	75.6

**ΠΙΝΑΚΕΣ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗΣ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ**

**ΓΕΝΙΚΗ ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ
22 Οκτωβρίου 1950**

(Κατανομή του πληθυσμού σύμφωνα με τη μητρική γλώσσα και την ηλικία)

ΗΛΙΚΙΑΚΕΣ ΟΜΑΔΕΣ	ΜΗΤΡΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ								
	ΣΥΝΟΛΟ	Τουρκικά	ΤΟΠΙΚΕΣ ΓΛΩΣΣΕΣ					Ξένες Γλώσσες	Άγνωστες Γλώσσες
			Κουρδικά	Ρωμαίικα	Αρμενικά	Εβραϊκά	Άλλες Τοπικές Γλώσσες		
ΣΥΝΟΛΟ	20947188	18254851	1854569	89472	52776	35786	629429	28817	1488
0-4	3090323	2628377	346747	5581	3784	3158	100317	2112	247
5-09	2753501	2209564	268976	5287	3143	2439	82119	1836	138
10-14	2354655	2057058	212896	4960	3301	2302	72491	1539	108
15-19	2387951	2106280	196325	5685	4048	1989	71702	1788	134
20-24	1962548	1743094	151669	5895	4621	2792	52376	2021	80
25-34	2591929	2247098	240536	14008	7495	5690	72443	4464	195
35-44	2434020	2167240	166747	15423	8090	5676	65882	4800	162
45-54	1805012	1594772	129464	11152	6486	4526	54101	4406	105
55-64	1029840	888128	85544	10466	5973	3636	32748	3228	117
65 +	690662	589977	53765	10988	5803	3546	23905	2590	88
Άγνωστη Ηλικία	26747	23263	1900	27	33	32	1345	33	114

**ΓΕΝΙΚΗ ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ
22 Οκτωβρίου 1950**

(Κατανομή του πληθυσμού σύμφωνα με τη μητρική και τη δεύτερη γλώσσα)

ΜΗΤΡΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ	ΔΕΥΤΕΡΗ ΓΛΩΣΣΑ								
	ΣΥΝΟΛΟ	Τουρκικά	ΤΟΠΙΚΕΣ ΓΛΩΣΣΕΣ					Ξένες Γλώσσες	Άγνωστες Γλώσσες
			Κουρδικά	Ρωμαίικα	Αρμενικά	Εβραϊκά	Άλλες τοπικές γλώσσες		
ΣΥΝΟΛΟ	20947188	18915530	1406287	67731	13164	6601	398273	136973	2629
Τουρκικά	18254851	17689308	205274	53667	9053	3478	166939	125828	1304
Κουρδικά	1854569	657114	1190935	110	110	7	6197	80	16
Ρωμαίικα	89472	75129	36	12451	26	14	212	1581	23
Αρμενικά	52776	48041	151	98	3842	25	135	481	3
Εβραϊκά	35786	31626	53	37	13	2831	96	1119	11
Άλλες τοπικές γλώσσες	629429	393755	9747	1096	85	115	223990	556	85
Ξένες γλώσσες	28817	20258	91	261	29	131	701	7303	43
Άγνωστες γλώσσες	1488	299	-	11	6	-	3	25	1144

ΠΙΝΑΚΕΣ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗΣ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΓΕΝΙΚΗ ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ
22 Οκτωβρίου 1950

(Κατανομή του πληθυσμού σύμφωνα με τη μητρική γλώσσα και τους εγγράμματους)

ΜΗΤΡΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ	Λειτουργικά Αναλφάβητοι	Αναλφάβητοι	Όσοι συνεχίζουν το σχολείο	ΣΥΝΟΛΟ	Αγνώστου μορφωτικού επιπέδου
ΣΥΝΟΛΟ	17856865	11997046	4209753	1570162	79904
Τουρκικά	15626474	10166487	3913988	1478805	67194
Κουρδικά	1507822	1378827	85909	34137	8949
Ρωμαίικα	83891	21539	53789	8453	110
Αρμενικά	48992	18896	24417	5570	109
Εβραϊκά	32628	10074	18132	4393	29
Υπόλοιπες τοπικές γλώσσες	529112	392225	97276	36618	2993
Ξένες γλώσσες	26705	8343	16079	2142	141
Άγνωστες γλώσσες	1241	655	163	44	379

**ΠΙΝΑΚΕΣ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΔΙΕΘΥΝΣΗΣ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ**

**ΓΕΝΙΚΗ ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΤΟΥ 1955
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΘΥΝΣΗ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ
ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ**
(Κατανομή του πληθυσμού σύμφωνα με τη μητρική γλώσσα
και τη δεύτερη καλύτερα ομιλούμενη γλώσσα)

ΜΗΤΡΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ	ΚΑΛΥΤΕΡΑ ΟΜΙΛΟΥΜΕΝΗ ΔΕΥΤΕΡΗ ΓΛΩΣΣΑ												
	ΣΥΝΟΛΟ	Τουρκικά	Αιγυπτιακά	Περσικά	Γερμανικά	Αραβικά	Αλβανικά	Βοσνιακά	Βουλγαρικά	Τσεχικά	Τσερκέζικα	Αρμενικά	Γαλλικά
ΣΥΝΟΛΟ	240064763	22028531	8433	1456	19641	252902	25898	13908	54823	188	30718	14392	76140
Τουρκικά	21622292	20838366	2907	982	15994	89681	23740	12633	53735	123	22557	12002	66031
Αιγυπτιακά	13740	12662	1028	-	-	1	-	-	-	-	3	-	7
Περσικά	881	454	3	296	18	2	1	1	1	-	-	-	32
Γερμανικά	5099	2310	1	4	1154	1	1	-	4	12	1	3	709
Αραβικά	300583	122819	4435	123	23	157290	-	-	2	-	11	24	282
Αλβανικά	10893	9941	-	1	2	-	575	13	18	1	1	-	18
Βοσνιακά	11844	10549	-	-	4	1	2	1233	3	-	-	-	5
Βουλγαρικά	5432	4568	-	-	17	-	3	2	632	-	25	1	43
Τσεχικά	250	139	-	-	31	-	-	-	-	43	1	1	28
Τσερκέζικα	79837	71828	5	-	7	54	1	1	2	1	7857	-	1
Αρμενικά	56242	52790	2	4	57	60	-	1	4	-	1	1812	752
Γαλλικά	5663	3003	1	3	315	29	5	-	9	-	15	39	943
Γεωργιανά	51892	47795	1	-	2	1	-	-	1	-	86	-	25
Ουκρανικά	52	16	-	-	7	-	-	-	23	-	-	-	2
Αγγλικά	7612	1515	-	3	110	21	1	1	4	4	8	25	721
Ιταλικά	3591	1646	-	-	99	1	1	-	2	-	2	3	1114
Κουρδικά	1679265	672798	25	18	11	4814	1480	7	17	-	31	373	69
Λαζικά	30566	28604	-	-	1	-	-	1	1	-	28	-	-
Πολωνικά	257	85	-	-	29	-	1	-	34	-	-	-	31
Πομακικά	16163	14660	-	-	3	4	3	1	2	-	2	-	-
Ρουμανικά	367	226	-	-	7	1	-	-	6	-	1	8	20
Ρωμαίικα	79691	71998	2	3	209	37	70	3	33	1	2	87	2443
Ρωσικά	3504	2599	-	1	42	-	1	-	48	1	5	1	195
Σερβοκροατικά	4654	3559	-	1	41	3	10	-	21	-	43	1	99
Εβραϊκά	32975	28647	-	1	136	12	2	3	19	1	-	8	2289
Υπόλοιπες γλώσσες	38590	23717	23	15	285	881	1	5	158	1	26	2	228
Άγνωστες γλώσσες	2738	1237	-	1	37	8	-	3	45	-	12	2	53

**ΠΙΝΑΚΕΣ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗΣ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ**

**ΓΕΝΙΚΗ ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΤΟΥ 1955
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ
ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ**
(Κατανομή του πληθυσμού σύμφωνα με τη μητρική γλώσσα
και τη δεύτερη καλύτερα ομιλούμενη γλώσσα)

ΜΗΤΡΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ	ΚΑΛΥΤΕΡΑ ΟΜΙΛΟΥΜΕΝΗ ΔΕΥΤΕΡΗ ΓΛΩΣΣΑ														
	Γεωργιανά	Ουκρανικά	Αγγλικά	Ιταλικά	Κουρδικά	Λαζικά	Πολωνικά	Πομακικά	Ρουμανικά	Ρωμαίικα	Ρωσικά	Σερβοκροατικά	Εβραϊκά	Υπόλοιπες γλώσσες	Άγνωστες γλώσσες
ΣΥΝΟΛΟ	28780	83	64840	2234	126404	21054	290	24270	7887	62734	4478	28961	5527	18949	5236
Τουρκικά	24676	72	57943	1981	241770	19127	208	22805	7747	57606	3825	27952	3730	11047	3052
Αμπαζικά	4	-	20	1	9	-	-	-	1	4	1	-	2	-	1
Περσικά	-	-	53	5	8	-	-	-	-	-	1	-	4	3	-
Γερμανικά	-	2	690	53	9	-	1	-	6	41	12	7	17	52	9
Αραβικά	1	-	242	16	15146	-	-	-	1	32	2	1	19	40	68
Αλβανικά	-	-	9	9	5	-	4	1	1	212	5	64	3	5	5
Βοσνιακά	-	-	2	1	3	-	-	-	1	3	1	3	-	7	26
Βουλγαρικά	-	-	53	4	8	-	3	-	3	41	7	6	2	14	-
Τσεχικά	-	-	2	-	-	-	-	-	-	2	2	1	-	-	-
Τσερκέζικα	2	-	7	-	22	1	-	1	-	5	11	-	1	2	28
Αρμενικά	1	-	179	25	375	-	-	1	3	122	1	1	10	27	14
Γαλλικά	-	1	480	290	8	-	2	-	3	353	11	8	70	47	28
Γεωργιανά	4055	2	4	-	2	3	-	-	-	-	3	1	-	-	1
Ουκρανικά	-	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Αγγλικά	-	1	3688	99	1	-	7	-	3	56	3	4	156	162	19
Ιταλικά	-	-	86	413	2	-	-	-	2	173	7	5	15	14	6
Κουρδικά	41	-	62	-	998384	9	-	3	-	81	28	6	22	351	632
Λαζικά	2	1	2	-	12	1910	-	-	1	3	-	-	-	-	-
Πολωνικά	-	-	6	3	-	1	53	-	-	1	1	-	1	9	2
Πομακικά	-	-	-	-	2	-	-	1454	-	1	-	-	-	31	-
Ρουμανικά	-	-	9	1	1	-	1	-	70	6	4	-	-	5	1
Ρωμαίικα	1	-	520	222	72	1	-	-	25	3744	12	12	31	63	100
Ρωσικά	-	-	56	5	-	-	5	-	-	16	495	23	1	7	3
Σερβοκροατικά	-	1	17	16	2	1	3	-	-	23	4	772	1	13	23
Εβραϊκά	1	-	183	54	33	-	2	-	2	131	3	-	1420	18	10
Υπόλοιπες γλώσσες	2	1	489	33	5494	-	1	4	15	44	35	9	517	7006	12
Άγνωστες γλώσσες	-	-	37	3	40	1	-	1	-	34	4	-	5	19	1196

**ΠΙΝΑΚΕΣ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗΣ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ**

**ΓΕΝΙΚΗ ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ
ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ
23 Οκτωβρίου 1960**

(Κατανομή του πληθυσμού σύμφωνα με τη μητρική γλώσσα
και την καλύτερα ομιλούμενη δεύτερη γλώσσα)

ΜΗΤΡΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ	ΚΑΛΥΤΕΡΑ ΟΜΙΛΟΥΜΕΝΗ ΔΕΥΤΕΡΗ ΓΛΩΣΣΑ													
	ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ	Τουρκικά	Μη γνωρίζοντες 2 ^η γλώσσα	Ισλαμικές μειονοτικές γλώσσες										
				Αιμπαζικά	Περσικά	Αραβικά	Αλβανικά	Βοσνιακά	Τσερκέζικα	Γεωργιανά	Κουρδικά	Λαζικά	Πομακικά	
ΣΥΝΟΛΟ	27754820	1136026	25169225	8018	1684	134962	37144	37526	65061	54948	469458	38275	28602	
Α-Τουρκικά	25172535	-	23761251	7910	1636	130398	36930	37471	65008	54917	457043	38267	28580	
Β- Ισλαμικές μειονοτικές γλώσσες	2369620	984456	1367789	84	26	4036	54	36	35	24	9634	5	20	
Αιμπαζικά	4689	4322	308	-	-	-	-	-	-	-	9	-	-	
Περσικά	1090	544	130	-	-	5	-	-	-	-	20	-	-	
Αραβικά	347690	125413	211783	9	3	-	1	1	8	2	9486	-	-	
Αλβανικά	12025	9598	1561	-	1	3	-	31	2	6	23	2	17	
Βοσνιακά	14570	11791	2494	-	-	4	45	-	-	8	67	-	-	
Τσερκέζικα	63137	56267	6741	2	1	37	6	2	-	1	24	-	-	
Γεωργιανά	39244	29228	3687	-	-	1	-	-	1	-	1	1	-	
Κουρδικά	1847674	707174	1135416	73	20	3983	1	1	23	7	-	2	3	
Λαζικά	21703	20140	1557	-	-	-	-	-	-	-	4	-	-	
Πομακικά	24098	19969	4112	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	
Γ-Υπόλοιπες μειονοτικές γλώσσες	137294	113260	15344	3	4	274	49	-	2	2	2232	-	2	
Αρμενικά	52756	41365	7794	1	2	232	2	-	1	2	2184	-	1	
Ρωμαιοί	65539	55511	6229	-	-	32	47	-	1	-	44	-	1	
Εβραϊκά	19399	16384	1321	2	-	10	-	-	-	-	4	-	-	
Δ- Αγγλοσαξο- νικές γλώσσες	23784	2707	16091	7	1	29	1	1	5	-	-	1	-	
Γερμανικά	5307	1559	1488	2	-	2	1	-	4	-	-	-	-	
Αγγλικά	18477	1148	14603	5	1	27	-	1	1	-	-	1	-	
Ε-Λατινογενείς γλώσσες	11592	6788	1345	5	2	21	2	1	-	2	1	-	-	
Ιταλικά	3797	1999	504	-	1	1	2	-	-	2	-	-	-	
Ισπανικά	3776	2839	150	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Γαλλικά	3967	2016	686	2	-	19	-	-	-	-	1	-	-	
Πορτογαλικά	52	24	5	2	1	1	-	1	-	-	-	-	-	
ΣΤ-Σλαβικές γλώσσες	15722	12091	2666	3	1	11	105	11	1	-	6	2	-	
Βουλγαρικά	4569	3870	450	-	-	-	10	3	-	-	1	-	-	
Πολωνικά	228	174	19	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Ρωσικά	3439	2617	568	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Ουκρανικά	100	4	58	3	-	-	-	-	-	-	5	-	-	
Ζ-Υπόλοιπες γλώσσες	22537	15699	4458	4	14	188	3	5	8	-	506	-	-	
Άγνωστες γλώσσες	1736	1025	281	2	-	5	-	1	2	3	36	-	-	

**ΠΙΝΑΚΕΣ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗΣ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ**

**ΓΕΝΙΚΗ ΑΠΟΓΡΑΦΗ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ
ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ**

23 Οκτωβρίου 1960

Κατανομή του πληθυσμού σύμφωνα με τη θρησκεία και την
επαγγελματική κατάσταση του πολίτη

ΘΡΗΣΚΕΙΑ	ΣΥΝΟΛΟ	Διαθέτοντες επάγγελμα	Απασχολούμενοι	Άνεργοι	Άγνωστης επαγγελματικής κατάστασης
ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ	12993235	23800	15868	475816	12477761
Ισλάμ	12888391	22546	15048	464044	12386763
Καθολικοί	10228	95	61	2203	7869
Ορθόδοξοι	39426	406	294	1821	36915
Προτεστάντες	9037	27	8	4951	4081
Γρηγοριανοί	25401	426	350	1382	23243
Υπόλοιποι Χριστιανοί	3729	31	15	290	3392
Ιουδαϊσμός	15314	255	85	926	14048
Υπόλοιπες θρησκείες	1069	5	2	77	985
Άθεοι	201	3	1	63	134
Άγνωστης θρησκείας	449	6	14	59	370

Κατανομή του πληθυσμού σύμφωνα με τη θρησκεία και το επίπεδο μόρφωσης (+ 6 ετών)

ΘΡΗΣΚΕΙΑ	ΣΥΝΟΛΟ	Εγγράμματοι	Αναλφάβητοι	Άγνωστου μορφωτικού επιπέδου
ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ	22542016	8900926	13625086	15924
Ισλάμ	22293521	8715418	13562631	15572
Καθολικοί	22406	19295	3082	29
Ορθόδοξοι	93882	64416	29344	132
Προτεστάντες	14839	13118	1700	21
Γρηγοριανοί	63940	46319	17503	118
Υπόλοιποι Χριστιανοί	8903	5052	3832	19
Ιουδαϊσμός	41093	34387	5630	76
Υπόλοιπες θρησκείες	2090	1070	1015	5
Άθεοι	340	235	93	12
Άγνωστης θρησκείας	1002	706	256	40

ΤΟ ΕΘΝΟΤΙΚΟ ΜΩΣΑΪΚΟ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ

